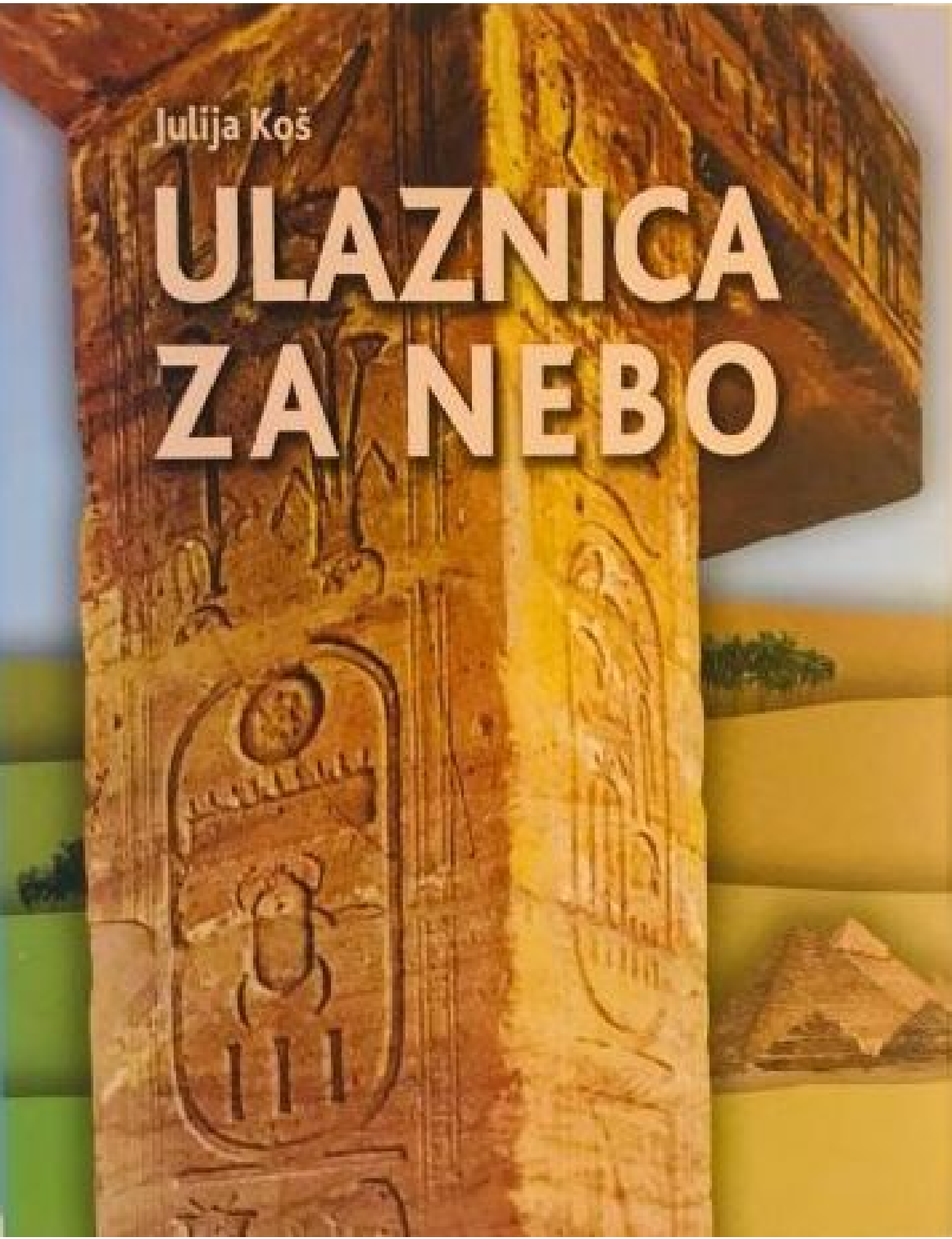

Julija Koš

ULAZNICA ZA NEBO

**Biblioteka
MORAŠA**

**ULAZNICA ZA NEBO
mesijanska značenja židovskog blagdana Pesaha**

Biblioteka MORAŠA

Urednik biblioteke: dr. Kotel Da-Don

ULAZNICA ZA NEBO

mesijanska značenja židovskog blagdana Pesaha

Tekst: copyright© Julija Koš

Likovno oblikovanje: Julija Koš

Nakladnici:

Židovska vjerska zajednica Bet Israel u Hrvatskoj

Za nakladnike:

Vladimir Šalomon

Urednik:

Aleksandar Mihael Srećković

Redaktor teksta Hagade:

dr. Eliezer Papo

Savjetnik na uvodnom dijelu knjige:

Luka Girardi

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem xxxxxx

Napomena o uvezu:

Tekst uvodnoga dijela knjige uvezan je na način uobičajen za latinične publikacije, a tekst Hagade uvezan je na suprotnoj strani knjige, na način uobičajen za hebrejske tekstove: stranice se okreću zdesna ulijevo.

Julija Koš

**ULAZNICA
ZA NEBO
MESIJANSKA
ZNAČENJA ŽIDOVSKOG
BLAGDANA PESAHA**

s jedinim tekstom na suvremenome hrvatskom jeziku
obrednika za dočekivanje blagdana,

HAGADE

BET ISRAEL

Zagreb

5774.

2013./2014.

Pri priređivanju ove knjige osobito se crpilo iz:

Seder Hagada šel Pesab – Priča o izlasku Izraela iz Egipta / preveo i razjasnio Dr. M. Engel, kot. rabin u Križevcima. Budimpešta, 1906.

'Agada – kazivanje o Prolasku / transkribirao, preveo i bilješkama popratio Eliezer Papo. Jeruzalem, 5756 (1995./1996.)

Hagada šel Pesab: Priča o izlasku Izraela iz Egipta / ur. Kotel Da-Don; s hebrejskoga preveo Luka Girardi. Zagreb, 2006.

Detalji u slikovnim priložima iz:

Sarajevska Hagada

Vincent van Gogh

Tobia Rava

egipatska umjetnost

Autorica najsrdahnije zahvaljuje svojim učiteljima, suradnicima i prijateljima na svesrdnoj stručnoj pomoći, savjetima, sugestijama i ohrabrirvanju: rabinu dr. Kotelu Da-Donu, Zagreb; rabinu dr. Eliezeru Papi, Jeruzalem; rabinu dr. Dovidu Goldwasseru, New York; dr. Luki Girardiju, Beč; prijatelju Aleksandru Mihaelu Srečkoviću, Zagreb, prijateljici Sonji Samokovlija, Zagreb; te svima koji su svojim znanjem, podukom, naporima i dobrim željama poduprli ovaj projekt. Za konačan tekst knjige odgovornost snosi isključivo autorica.

Knjiga je tiskana uz potporu Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske

Sadržaj

Sadržaj

Pesah kao blagdan tjelesnoga i duhovnoga oslobođenja: najava spasenja u budućem svijetu . . .	7
Nazivi beskvasnoga blagdana Pesaha i njegov bliskoistočni izvor	13
Povijesni korijeni Pesaha	15
Temelj blagdana: priča o biblijskome Izlasku	17
Blagdan beskvasnoga kruha	51
<i>Hamec</i> – kvasno	53
Pripreme za blagdan	56
Kašrut i židovska kuhinja u dane Pesaha	67
Čestitanje i pozdravljanje	75
Blagdanski tjedan	76
Obrednik za dočekivanje Pesaha: Hagada	78
Blagdanski stol	89
<i>Leil seder</i> – noć sedera	93
Sefirat haomer (Brojanje omera)	112
Drugi Pesah (Pesah šeni)	116
Moguća znanstvena i popularno-znanstvena tumačenja Izlaska	117
Pesah i povijesni antisemitizam	124
Prijevod Hagade na hrvatski jezik	153
HAGADA ZA PESAH	II

Pesah kao blagdan tjelesnoga i duhovnoga oslobođenja: najava spasenja u budućem svijetu

U svakome naraštaju svaki pojedinac se treba osjećati kao da je osobno izašao iz Egipta. [Jer] nije Vječni – slavljen bio – izbavio samo naše pretke, već je s njima izbavio i nas. ... Izveo nas je iz ropstva u slobodu, iz potlačenosti u otkupljenje, iz tuge u radost, iz žalosti u blagdan i iz tmine u jasnu svjetlost ... Ove godine ovdje, dogodine u zemlji Izraelovoj; ove godine ovdje robovi, dogodine slobodni ljudi u zemlji Izraelovoj.

Hagada, Magid

Neću umrijeti, već ću živjeti i kazivati o djelima Vječnoga.

Hagada, Halel

Svaki židovski blagdan odlikuje se višestrukim značenjem i razinama pojavnosti, od jasno izraženoga obilježavanja povijesnih događaja zabilježenih u kolektivnom pamćenju židovskoga naroda i od poljodjelskih motiva, sve do dubljih duhovnih razina i do moralnih poruka. Vodeća nota blagdana Pesaha, za one koji osluškuju njegove dublje tonove, zasniva se na snažnome spasenjskom sadržaju, pa je pravilna proslava ovoga blagdana svojevrsna “ulaznica za nebo” ili jamstvo budućega spasenja svakoga židovskog pojedinca. Premda je ovaj koncept u užem smislu kabalistički, sam tekst Hagade, obrednika za dočekivanje blagdana, te njegova usporednost s mnogim mjestima u temeljnim svetim tekstovima, nedvojbeno upućuje na opće spasenjsko značenje samoga obreda za dočekivanje blagdana, pa time i blagdanskih dana.

Spasenje u mesijansko doba osnovni je motiv različitih religija, osobito triju objavljenih (židovstva, kršćanstva i islama), ali nije svima podjednako u središtu teološkog zanimanja.

Biblijski proroci Izaija i Ezekiel, te mnogo kasnije nastalo rabinsko židovstvo, predočili su izvorno židovsko viđenje mesijanskoga doba: Mesija će biti židovski kralj, potomak kralja Davida, koji će u Jeruzalemu okupiti sve Židove koji su ikada živjeli. U to doba prestat će nepravda, svi ratovi i progoni, a zavladat će pravi i trajni svjetski mir: oružje će se prekovati u oruđe, “vuk neće jesti ovcu”, odnosno neprijatelji više neće napadati mali židovski narod. Zvijeri će se hraniti biljem i travom, kako je to nekada bilo u rajskome vrtu...

Ovo je doba koje neće trajati jedan dan, već će tijekom njegova trajanja ljudi živjeti kao i do tada, odvijat će se uobičajeni život. Na mjestu srušenoga stajat će čudesno obnovljeni Hram u Jeruzalemu, a iz toga grada, koji je za sve židovstvo središte svemira, vidjet će se otvoreni ulaz u raj... U skladu sa židovskim načelom izravnog doticaja čovjeka s Bogom, to će biti znakovi prema kojima će svatko moći jednostavno sam zaključiti i znati da je Mesija došao i da je nastupilo mesijansko doba. Kabalističko je, pak, vjerovanje, da ovaj svijet koji znamo prvo mora propasti, da bi mesijansko doba započelo.

Razvijenije eshatološke ideje ušle su u židovstvo razmjerno kasno, pod utjecajem grčke gnoze, njezinih misterija i drugih vjerovanja o zagrobnome životu, konačnome sudu i spasenju duša (mnogo više preuzelo ih je kršćanstvo). Jer izvorno, rano židovstvo, nastalo u pustinji među nomadskim židovskim narodom u njegovim ranim danima, a kasnije sa sjedištem u jeruzalemskome Hramu, nije bilo snažno usmjereno na duboko razmatranje eshatoloških pitanja. Ono je bilo, a i do danas je tako, mnogo više usmjereno na točno i dosljedno poštovanje 613 Božjih zapovijedi i zabrana, koje osoba može ispunjavati samo dok traje njezin život. Tako je drevno biblijsko židovstvo isticalo da nagradu i kaznu za svoja djela vjernik prima gotovo odmah, a svakako još za života. Ali tijekom života se “zarađuje” i buduće spasenje, premda židovski vjernik ne razmišlja mnogo o pojedinostima budućega svijeta. Vjernik se pouzdaje u učenje da je čak i stanje potpune tjelesne slobode za života tek ropstvo u usporedbi sa stanjem neizrecive duhovne slobode i blaženstva u budućemu svijetu, te s povjerenjem čeka oslobođenje u mesijansko doba.

A ono će nastupiti kada se navrši šest tisuća godina trajanja svijeta, ako ne i ranije, kako vjeruju neki od smjerova učenja u židovstvu, oni mistični. Prema kabalističkome računanju i vjerovanju, a prihvaćaju ga i mnogi drugi, Bog je stvorio svijet 3760. godine prije nove ere. Stoga se, primjerice, tijekom većega dijela 2014. godine broji 5774. godina od stvaranja svijeta, a židovskim jesenskim novogodišnjim blagdanima te godine započinje 5775. godina...

Tako će za 226 godina nakon 2014., odnosno godine 2240. prema u svijetu najraširenijem računanju godina, povijest svijeta kakvu poznajemo završiti i godine se više neće bilježiti. Jer tada će se navršiti šest tisućljeća postojanja svijeta, a započet će sedmo, šabatno, mesijansko tisućljeće. Vrijeme kakvo znamo više neće teći, ali, prema nekim tumačenjima, zadržat će se neki blagdani, prije svega Purim, a i Pesah. Midraši - tumačenja teksta Tore u pripovijednom obliku - kažu da će tada, ako ne dođe i prije toga, Mesija doći upravo na Pesah.

U židovstvu šest je “radni” odnosno djelatni broj, a broj sedam označava svetost. Tako je i šest prvih tisućljeća postojanja svijeta bilo “radno”, a sedmo, čiji početak će označiti Mesijin dolazak, bit će šabatno, odnosno posvećeno. Bit će to početak doba u kojemu vrijeme ne teče, već je trajanje svijeta bezvremensko, jer u Božjim očima je “jedan dan kao tisuću godina i tisuću godina je kao jedan dan”. Poštovanje šabata, sedmoga dana u tjednu, temelj je židovskoga načina života. Šabat je sveti dar koji je Bog dao židovskome narodu kao znak svoje ljubavi. Vjernik radosno dočekuje taj tjedni dan počinka, slaveći Svevišnjega za pravo i radost uživanja u tome daru svetoga počivanja. A i sedmo tisućljeće, šabatno, bit će, prema ovim vjerovanjima, Božji dar čitavome čovječanstvu. Stoga sve židovstvo žudi da Mesija, pomazanik, kralj, iskupitelj, dođe i prije ispunjenja šest “radnih” tisućljeća. To bi se dogodilo, vjeruju mnogi, ako bi se svi Židovi svijeta tijekom dvaju uzastopnih šabata držali svih odredaba i propisa za proslavu i poštovanje šabata. Drugi, pak, vjeruju da bi mesijansko doba smjesta nastupilo kada bi se svi ili bitna većina Židova iz dijaspore vratili živjeti u Izrael, te ne bi više dragovoljno živjeli izvan te zemlje koju im je Bog dao kao vječnu baštinu. Kako ni jedno ni drugo nije uskoro vjerojatno, židovska zajednica i sav svijet morat će još nepuna dva i pol stoljeća čekati na Mesijin dolazak. Neovisno o različitim zasebnim vjerovanjima u različitim ograncima židovstva o nastupanju drugoga svijeta, svi Židovi iz naraštaja u naraštaj mole za dolazak Mesije i nadaju se njegovu skorom dolasku. S osobitim žarom to čine u prvoj (u dijaspori i drugoj) noći blagdana Pesaha.

Za razliku od većine vjerovanja u drugim objavljenim religijama u kojima je “sudnji dan” kratko razdoblje u kojemu nastupa suđenje dušama i propast prokletih, židovstvo razlikuje mesijansko doba, u kojemu će život trajati i odvijati se kao i do tada, i doba budućega svijeta, Olam Haba. U mesijansko doba nastat će pravedno društvo bez imalo zla, u kojemu će se služiti Bogu i pravednici će moći spoznati neiskaziv mir, veliki, do tada nepostojeći pravi mir, veliki *šalom*. U Olam Haba će se, kada nastupi, odvijati suđenje dušama: pravednike nakon presude čeka vечно spasenje, a nepopravljivo zle čeka propast njihove duše u ništavilo.

Drži se da će se pripadnici židovskoga naroda sigurno spasiti u doba Olam Haba, odnosno Budućega svijeta, samim time što su dio židovskoga naroda, izabranog naroda kojemu je Bog dao odgovornost za ispunjavanje 613 zapovijedi i zabrana. One za židovski narod predstavljaju svojevrsan teret odgovornosti u ulozi učitelja i etičkoga predvodnika čovječanstva, a za to će svaki Židov u mesijansko doba primiti duhovnu nagradu i vječno spasenje. Štoviše, židovstvo - za razliku od gledišta drugih dviju mlađih objavljenih religija, kršćanstva i islama - drži da će se u budućemu svijetu spasiti i oni narodi koji nisu u njegovu krugu, sve dok se pridržavaju *Sedam zapovijedi za Noine sinove*, odnosno najmanje mjere moralnog zakona koja čini temelj uljuđenoga društva.

Pa ipak, neće se spasiti ni svi Židovi: oni koji su se svjesno grubim činom odrekli temelja židovstva, bit će kažnjeni *karetom* odnosno *odsijecanjem*, te će njihova duša zauvijek propasti i izgubiti se u nepostojanju. Ne zna se i do Mesijina dolaska neće se znati čije duše su osuđene na nestanak. Ali svatko tko je, primjerice, uz Pesah namjerno jeo kvasno, *hamec*, sam zna da je nezaobilazno i neiskupivo osuđen.

Ponovni dolazak proroka Elijahua (Ilije) najavit će dolazak Mesije. Tradicija traži da se starom proroku zbog toga na svakome obredu *sedera*, odnosno u noći (u dijaspori za vrijeme prvih dviju noći) početka Pesaha, ostavi mjesto na koje će sjesti i pehar vina iz kojega će piti. Vrata prostorije u kojoj se slavi *seder* stoga se nakon večere otvaraju i izgovara se ili pjeva "baruh haba" (dobrodošao), kako bi prorok mogao ući ako bi upravo te godine napokon navratio, najavljujući Mesijin dolazak. Vrata moraju biti otvorena i da bi svaki namjernik i gladan i žedan prolaznik mogao sjesti za blagdanski stol. Jer upravo je svaki namjernik moguć Božji glasnik, podjednako u židovskoj, kao i u mnogim drugim narodnim tradicijama. I sam biblijski tekst kao putnike-namjernike prikazuje trojicu Božjih glasnika koji su pohodili Abrahama, najavljujući mu čudesno rođenje sina Izaka, putem čijega sina Jakova je nastalo sve židovstvo, narod Izraelov.

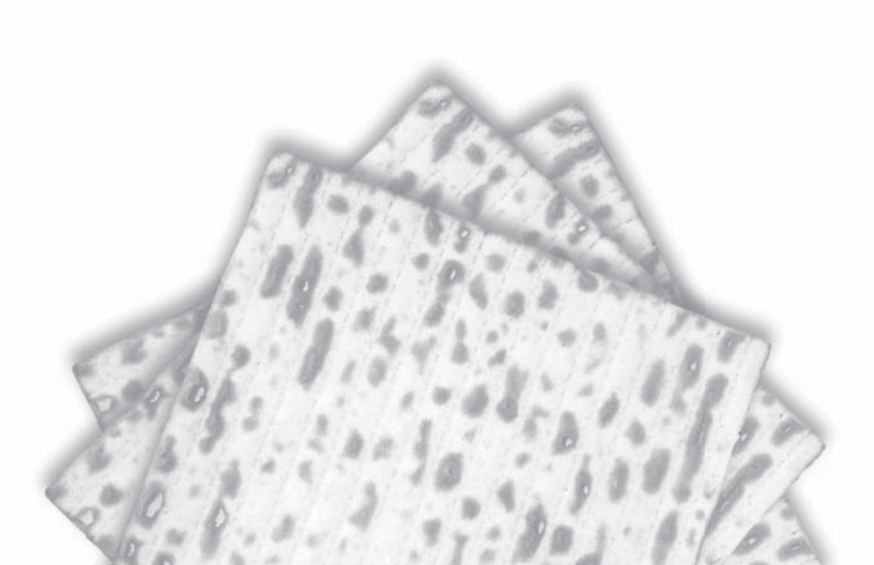
Sav Pesah, a osobito obred *sedera*, u znaku su tjelesnoga i duhovnoga oslobođenja židovskoga naroda. Danas Židovi ponovo imaju svoju državu, među državama drugih naroda. I u golemoj većini zemalja u kojima žive više ih ne progone, a u mnogima uživaju jednaka prava s većinskim narodom. Ali još uvijek ne žive svi Židovi u slobodi. Dio liturgije prve blagdanske večeri Pesaha, odnosno obreda *sedera*, odnosi se na one Židove koji još žive u ropstvu ili u okolnostima u kojima se Pesah ne može slobodno slaviti. U prenesenome smislu to se odno-

si na one Židove kojima je teško živjeti u nekim zemljama i među nekim narodima, gdje su okruženi antisemitskim osjećajima i mržnjom, pa i nasiljem. Često se, i pogrešno, taj kratki dio liturgije doživljava formalno, s obzirom da je u današnjem svijetu vrlo malo Židova na neki način zatočeno ili obespravljeno zbog svoga židovstva. Danas su gotovo svi Židovi, njih nešto više od trinaest milijuna, slobodni iz “loših zemalja za Židove” otići u druge, bolje. No ipak je i danas manji broj njih na svojevrsan način zarobljen u zemljama iz kojih je još uvijek nemoguć izlazak, ili u kojima žive u nelagodi i strahu, u okruženju mržnje. Stoga blagdanska liturgija u prvim dvjema noćima Pesaha misli Židova diljem svijeta upućuje onoj braći i sestrama koji te večeri Pesah dočekuju iza debelo navučenih zastora, te se nakon obreda razilaze tiho, pod budnim i prijekornim okom susjeda, a često i policije.

Osobno oslobođenim iz ropstva dužan je u proljetnome blagdanu Pesahu osjetiti se svaki pripadnik židovskoga naroda dok zajedno s rodbinom i prijateljima blaguje *seder*-večeru. Kao što je u 12. stoljeću rekao Rambam, jedan od dvojice, uz Rašija, najvećih mudraca židovske povijesti nakon Mojsija, punim imenom **Rabi Moše ben Majmon**, u knjizi *Mišne Tora*, u odjeljku Hilhot hamec umaca 7,6: “Dakle [trebaš se osjećati] kao da si ti sam bio rob i izašao na slobodu i bio spašen”. To znači da se svaki židovski vjernik, sudionik *sedera*, treba osjetiti osobno oslobođenim, kao što su njegovi predci bili oslobođeni iz egipatskoga ropstva, jer da ih Bog nije otuda izbavio, ni u povijesti nakon toga, ni danas, ne bi bilo židovskoga naroda.

A svaki se vjernik treba osjetiti oslobođenim i od svega što ga u životu sputava i zarobljuje. Jer i u zemljama u kojima Židovi danas slobodno poštuju svoje zakone i održavaju običaje svatko ima poneki problem koji ga zarobljuje, a svi su, sjedeći pri *sederu*, pozvani na osobno oslobođenje. Upravo tim motivom izbavljenja iz ropstva, i tjelesnoga i duhovnoga, blagdan nosi snažnu poruku o spasenju. Nju u istočnoeuropskim ortodoksnim zajednicama još više naglašava i odijevanje voditelja *sedera* u kitl, bijeli ogrtač za noć *sedera*. Ova odjeća svojom bijelom bojom podsjeća na odjeću velikoga svećenika pri obredima u hramskoj Svetinji nad svetinjama, ali i na posebno izrađenu bijelu platnenu odjeću u kojoj se pokapaju mrtvi. Bijela boja odjeće vezana je i uz vrhunac židovskoga kalendarija, dan jesenskoga jomkipurskog posta. Njega se - za razliku od ljetnoga posta tugovanja za Hramom, Tiša beava, koji se stoga naziva crnim postom - naziva bijelim postom, a vjernici toga dana svojom bijelom odjećom iskazuju vjerovanje u dobru Božju presudu i u spasenje u budućem svijetu.

Tako su u obredu *sedera* na više načina povezani tugovanje za Hramom u svakome trenutku židovskoga života i čvrsto vjerovanje u budući svijet i u spasenje duša, što će započeti dolaskom Mesije, koji će obnoviti Hram. Sve ovo naglašava i liturgijska rečenica na *sederu*: *Ove godine ovdje, dogodine u zemlji Izraelovoj; ove godine ovdje robovi, dogodine slobodni u zemlji Izraelovoj!*

Nazivi beskvasnoga blagdana Pesaha i njegov bliskoistočni izvor

Blagdan koji Tora (biblijsko Petoknjižje) Židovima naređuje slaviti u znak sjećanja na ove događaje biblijskim se riječima naziva danom Izlaska, a tradicijski se naziva *Hag haPesah* (*Blagdan preskakanja ili zaobilaženja*) i *Hag hamacot* (*Blagdan beskvasnoga kruha ili beskvasnih bljebova*), što odražava njegov dvostruki značaj religijskoga i poljodjelskoga blagdana. Talmudski i mišnaiski rabini davali su prednost nazivu Pesah, pa se stoga i talmudski traktat o tome blagdanu naziva Pesahim. Na njegov poljodjelski aspekt upućuje i drugi naziv, *Hag haaviv* (*Proljetni blagdan*), prema dobu proslave u trećemu tjednu proljetnoga mjeseca nisana. Izlazak se dogodio u tomu “prvom mjesecu”, od kojega se, prema Božjoj naredbi navedenoj u biblijskome tekstu, počinje računati godišnji ciklus blagdana. Blagdan se prema tada započetoj slobodi židovskoga naroda naziva i *Hag haberut* (*Blagdan slobode*) ili *Hag herutenu* (*Blagdan naše slobode*), te *Zeman herutenu* (*Doba našega oslobođenja*), čime se označava nacionalni značaj blagdana, ali ga ovi nazivi snažno povezuju i s eshatološkim značajem.

Glavna značajka blagdana je potpuno odricanje od svega kvasnoga tijekom sedam blagdanskih dana (u dijaspori osam). Čini se da je isprva bit blagdana činio samo aspekt nacionalnoga oslobođenja, a običajima se naknadno, tek stoljećima nakon useljenja u *Zemlju obećanu*, Kanaan, spojio s odredbom o odricanju od kvasne hrane tijekom tjedna proslave obljetnice oslobođenja. Jer, dok je sam Pesah kao blagdan izvorno židovski i održao se prenošenjem s naraštaja na naraštaj, kao sjećanje na povijesni događaj, njegova proslava spojila se s običajima koje su Židovi zatekli pri dolasku u Kanaan i usvojili ih. Povijesna znanost, naime, otkriva da je proslava beskvasnoga tjedna u proljetnome mjesecu *avivu* vjerojatno preuzeta od Kanaanaca, u kojih je glavni dio slavljeničke gozbe u to doba godine bilo jedenje neukvasanoga kruha. Pesah se tako isprva nije poistovjećivao, već je samo bio istodoban s tjednom jedenja beskvasnoga kruha, a sjedinili su se nakon početka babilonske opsade Jeruzalema,

587. prije nove ere. Tada je radi Židova izvan domovine, koji su se našli u babilonskome progonstvu, određen točan datum početka beskvasnoga tjedna: 15. dan “prvoga” mjeseca, odnosno mjeseca koji je kasnije nazvan babilonskim imenom *nisan*. Tako se beskvasni tjedan prije oko dvadeset šest stoljeća nerazdvojivo povezao s Pesahom, te se u tradiciji spojio s pripoviješću o Izlasku iz egipatskoga ropstva.

Pesah je prvi u godišnjem ciklusu blagdana, premda jesenski novogodišnji blagdani koji započinju prvoga *tišrija* obilježavaju obljetnicu stvaranja svijeta ili, po drugima, stvaranje čovjeka, i početak liturgijske godine, jer se godina blagdanskoga ciklusa i liturgijska godina ne podudaraju. Tako je proljetni mjesec *nisan*, u kojemu se slavi Pesah, svojevrsan prvi mjesec u blagdanskome kalendariju, a mjesec *tišri*, na čiji prvi dan pada nova godina, sedmi je mjesec u blagdanskoj godini. Odras je to kolebanja drevnih poljodjelskih naroda oko izbora dana kojim započinje godina i oko izbora između dvaju godišnjih ekvinokcija ili ravnodnevnica, kao početka godišnjega ciklusa: proljetnoga ili jesenskoga.

Svoje mjesto su u tome izboru tražili i nalazili, pored ravnodnevnica, i solsticiji, najduži i najkraći dani u godini, a osobito zimski solsticij kao vrhunac zime, pa time i početak razdoblja ponovne obnove prirode. U tome dobu tame, gladi i hladnoće nazire se strahovanje drevnoga čovjeka, ali i nada u ponovno rađanje novogodišnjega sunca i u obnovu godine. Tako se i židovski blagdan svjetlosti, Hanuka, slavi upravo u to doba, a uskoro zatim proslavlja se i nova godina drveća, kao dan kada drveće počinje “piti vodu u novoj godini”. U ovo doba pada i kršćanski Božić, simbolizmom rođenja (židovskoga) djeteta Isusa također obilježen snažnom eshatološkom porukom. Čini se da su ovakvom prihvaćanju zimske astronomske godišnje prekretnice kao početku nove godine općenito više bili skloni narodi u hladnijim krajevima, kojima je dolazak zime istodobno značio i nezaobilazan pohod demona oskudice i smrti. I kasnije, u julijansko-gregorijanskome kalendaru, koji je nastao u Europi, novogodišnji dan prvoga siječnja pada u doba najkraćega dana u godini. No čini se da tako nikada nije bilo u Židova, u kojih su proljeće i jesen uvijek držani prijelomnim trenutcima Sunčeve godine. Proljeće je, kao doba obnavljanja prirode i njezina života i kao simbol vječne obnove u budućemu svijetu, postalo dobom oslobođenja, Izlaska iz egipatskoga ropstva.

Povijesni korijeni Pesaha

Povijesni korijeni Pesaha

Pesah je prvi i najstariji židovski blagdan, obljetnica dana koji su Židovi prvi put proslavili zajedno, kao narod, kako se vjeruje u proljeće 2448. godine prema židovskome tradicijskom računanju godina (1312. godine prije nove ere). On sjeća na događaj koji židovstvo smatra najvažnijim događajem u povijesti stvorenoga svijeta: Izlazak iz Egipta u slobodu pustinje oko dva i pol milijuna potomaka - muškaraca, žena i djece - židovskih praotaca Abrahama, prvoga čovjeka s kojim je Bog sklopio Savez, njegovoga sina Izaka i unuka Jakova zvanoga Izrael. Od skupine rođaka, koja je prvotno brojala sedamdeset duša, kako navodi biblijski Izlazak (1,5), postali su velikim narodom.

Tradicijski se govori o četiri stotine godina robovanja. Neki tekstovi doista kazuju da se Izlazak dogodio nakon četiri stotine i trideset godina boravka Židova u Egiptu, ali više starih rabinskih tekstova naglašava da je od toga robovanje trajalo dvije stotine i deset godina. Jedan od dvojice najvećih židovskih komentatora, uz Rambama, znan kao Raši (od akronima njegova imena: **R**abi **Š**elomo **J**ichaki), izračunao je to putem brojčane vrijednosti hebrejskih slova u biblijskome tekstu. Ova razlika je objašnjena time što se četiri stotine odnosno četiristo trideset godina odnosi na razdoblje od Božje objave Abrahamu - koji je tako saznao da će njegovo potomstvo robovati u tuđoj zemlji i izbaviti se - do konačnoga oslobođenja pod Mojsijevim vodstvom.

Tradicija drži da Tanah (hebrejska Biblija) predstavlja točnu povijest židovskoga naroda. Biblijski tekst već u svojoj prvoj knjizi, Postanku, prepričava povijest praotaca i dospijeće u Egipat Josipa i njegove braće, a u drugoj, Izlasku, opisuje tamošnje dugotrajno robovanje njihovih potomaka, započeto dolaskom na prijestolje novoga faraona koji više "nije znao za Josipa" i za neprocjenjivu dobrobit koju je svojom mudrošću (i Božjim utjecajem) bio priskrbio svem Egiptu. Židovi su u to doba sebe nazivali Ivrim - Hebreji, a naziv njihova jezika bio je *ivrit* – hebrejski (i danas je *ivrit* prvi službeni jezik Države Izrael i jezik koji Židovi svijeta osjećaju svojim materinskim jezikom, premda ga većina u dijaspori ne govori).

Ime kojima egipatski tekstovi iz toga doba označavaju Židove, Habiru, druga je verzija izgovora riječi Ivrim, koja dolazi iz istoga semitskog korijena ajin-bet-reš odnosno (ovisno od izgovora tih suglasnika) h-b-r. Premda se za sada čini da egipatski tekstovi ne spominju biblijske događaje ve-

zane uz sam židovski Izlazak iz ropstva, višekratno spominjanje naroda Habiru potvrđuje židovsku nazočnost na egipatskome tlu u doba koje Biblija opisuje. Također i egipatska kamena stela sa zapisom iz 13. stoljeća prije nove ere, u doba egipatskih osvajanja na istoku, govori o pobjedi nad Izraelcima u Kanaanu. Ovo se smatra dokazom da su Židovi, poznati Egipćanima od ranije kao došljaci iz tih krajeva, tada već ponovo živjeli na području današnjega Izraela i Palestine.

Biblijski tekst u knjizi Izlaska priča događaje vezane uz Božje djelovanje pri spašavanju njegova izabranog naroda iz egipatskoga ropstva. Ovo je postalo središnjim teološkim motivom židovske religije. Čak se i među Deset zapovijedi na visokome četvrtom mjestu našla opomena pobožnima da kao sjećanje na šestodnevno stvaranje svijeta svetkuju posvećeni tjedni dan, šabat, upravo kao znak zahvalnosti za izbavljenje iz ropstva: *Sjeti se da si bio rob u zemlji egipatskoj i da te je odatle izbavio Vječni, Bog tvoj...* (Ponovljeni zakon 5,15). I na više drugih mjesta u biblijskome tekstu Bog se predstavlja svome narodu kao onaj koji ga je izbavio iz egipatskoga ropstva. Stoga bi se čak i samo dragocjeno Božje darivanje šabatnoga dana židovskome narodu moglo protumačiti kao naknada za patnje u Egiptu. Bog je šabatom darovao tjedni počinak, tada i još zadugo potpuno nepoznat među drevnim narodima, svome ljubimcu, izabranome narodu Izraelu.

Bog se prvi put u jasnome govoru četiri stoljeća prije Izlaska iz Egipta obratio prvome Židovu, Abrahamu, tada još u njegovoj mezopotamskoj pradomovini, a govorio je i Mojsiju. Priskakao je upomoć Josipu, pripremio spašavanje djeteta Mojsija iz nilske vode i općenito upravljao sudbinom Židova u Egiptu. Kada bi oni zaboravili Boga, u dobrim trenutcima svoje egipatske dijaspore, Bog ih nije slušao, a kada su u ljutoj nevolji zavapili k njemu, sjetio se svoga saveza s Abrahamom i svoga obećanja njegovom potomstvu.

Pri izbavljenju svoga židovskog naroda iz egipatskoga ropstva, Bog se prvi put objavio cijelome narodu. Na očigled sviju teško je, izbavljajući Židove, kaznio Egipćane za stoljeća patnje svoga izabranog naroda u ropstvu. Zaobilazeći židovske domove u noći Izlaska iz Egipta, poharao je egipatske, usmrćujući sve prvorođence. Riječ Pesah se na hebrejskome piše upravo slovima pe-sameh-het (p-s-h), a taj jezični korijen se tumači kao “preskakanje, zaobilaženje” odnosno “pošteta”. Jer Bog je poručio Židovima zatočenima u Egiptu: *Gdje god* [na do vratnicima i nad vratniku kuće] *spazim krv* [žrtvovane životinje], *zaobići / poštedit ću...* (Izlazak 12,12-13). Time je objavio da će, u noći koja je označila okončanje patnje njegova naroda i vrhunac čina njegova oslobođenja, usmrćujući egipatske prvorođence preskočiti, zaobići (hebr.: *ufasabti*) odnosno poštediti židovske domove i njihove prvorođence. I tako je učinio...

Temelj blagdana: priča o biblijskome Izlasku

Vajocienu Adonaj miMicrajim – I izvede nas Vječni iz Egipta
Hagada, Magid

Sjeti se da i sâm si bio rob u Egiptu!
Ponovljeni zakon, na više mjesta

*I izvede nas otuda, da bi nas doveo do zemlje koju je
bio obećao našim ocima, da bi nam ju dao.*
Ponovljeni zakon 6,23

Kako su Židovi u Egiptu dospjeli u ropstvo
(Izlazak 1,5-22)

Egipat je tijekom više tisućljeća nesporno bio najbogatija zemlja tadašnjega sredozemnog civilizacijskog kruga, zahvaljujući poplavama Nila i, prije svega, visokorazvijenoj egipatskoj kulturi, koja je uzgojila čak i do danas prepoznatljiv korijen prirodnih znanosti, tehnike i medicine, književnosti i umjetnosti.

Egipćani su svoju zemlju nazivali Hem (od čega je nastala osnova za međunarodni naziv znanosti kemije). Međutim, korijen drevnoga bliskoistočnog semitskog naziva za Egipat čini korijen m-s-r odnosno m-c-r (ovisno o čitanju suglasnika), te je Egipat povijesno poznat kao biblijski Misir, na hebrejskome: Micrajim. Sama riječ “misir” u tradicijama mnogih kasnije nastalih naroda, kojima je Egipat poznat samo iz vlastite mitske prošlosti ili iz biblijske po-

vijesnice, jednostavno znači “obilje”, toliko je život u brončanodobnome Egiptu za običnoga čovjeka bio neusporedivo bogatiji nego u drugim krajevima. U doba egipatskoga najvišeg procvata drugi su se narodi skromno počeli izdizati iz kultura kamenoga doba, a mnogi još tisućljećima neće ni nastati. No za židovski narod, Misir je zauvijek ostao suprotan simbol: sinonim istrebljenja, višestoljetnoga ropstva i neizmernih patnja.

Evo kako su Židovi dospjeli u ropstvo, nakon što su zbog gladi u njihovoj kanaanskoj domovini “sišli” u Egipat, žitnicu Staroga svijeta. Egipćani su u to doba, kao mnogi stari, pa čak i neki moderni narodi, samo sebe smatrali potpunim i vrijednim ljudima, a ostale narode držali su manje vrijednima, pod-ljudima. Strancima su tek od doba XI. dinastije dopuštali ulazak u svoju zemlju, boravak i naseljavanje u njoj, pa je do tada stranac u Egiptu mogao biti samo nesretnik kupljen za roba ili zarobljen u osvajačkim ratovima. Tako je, sudbine vođene Božjom rukom - kako tumače midraši, pripovijedna tumačenja Tore - u Egipat dospio i Josip, omiljeni sin Jakova-Izraela, praunuk Abrahamov i unuk Izakov.

Zavidna braća su pred ocem bila inscenirala njegovu smrt, te ga, zazirući ipak od grijeha bratoubojstva, za dvadeset srebrnjaka prodala išmaelitskim trgovcima robljem (Postanak 37,26), koji su ga, pak, preprodali u Egiptu. Tamo je, uza svu svoju nevolju, zbog nepravedne optužbe još i zapao u veliku nemilost: ponosni mladi pravednik je završio u tamnici. Ali njegov skori vrtoglavi životni uspon, s dna tamnice do položaja egipatskoga potkralja, koji je zatim u časti i slavi uživao do kraja života, simbolično je najavio i sudbinu njegovih srodnika više naraštaja kasnije: od ropstva do veličanstvenog Izlaska u slobodu.

A najava budućega spasenja iz egipatskoga ropstva, tri naraštaja prije Josipova doba, bio je kratkotrajni boravak u Egiptu Josipova pradjeda, praoca Abrahama, koji se tada još zvao Avram, i njegove žene Sare, koja se tada zvala Saraja. Sve je završilo faraonovim velikim strahom pred Bogom, razlučenim jer je, ne znajući da je ona Avramova žena, faraon Saru bio uzeo u svoj harem. Par je smjesta izbačen iz Egipta, u kojemu su u međuvremenu stekli mnogo slugu i stoke, a sve su ih pri odlasku povelili sobom (Postanak 12,10-20). Svi ovi čudesni događaji u više naraštaja - od Abrahama, putem Josipa do Mojsija - ne bi se mogli dogoditi osim pod vodstvom Božje ruke.

Uskoro nakon Josipova prispjeća u Egipat i nepravednoga uhićenja, izbačen je iz tamnice zbog svojih čudesnih, jedinstvenih sposobnosti istinitoga tumačenja snova i prorokovanja

budućnosti na temelju njih. To mu se već bilo dogodilo i u ranoj mladosti, u domovini, kada je sanjao da će mu se otac i braća klanjati, zbog čega su ga braća prozvala “sanjarom” i zamrzila ga još više.

Josip je u tamnici odgonetnuo značenje snova faraonovih dvorskih dostojanstvenika, ali oni su, oslobođeni optužaba, zaboravili na svoga zatvorskog druga. Ali faraon je, dok je Josip u tamnici bio već dvije godine, jednoć usnio o sedam lijepih debelih krava i sedam lijepih punih klasova žita, a zatim i o sedam ružnih mršavih krava i sedam ružnih oskudnih klasova žita, te su mršave krave proždrijele debele, a oskudni klasovi su progutali pune klasove, ali ni mršave krave ni oskudni klasovi se od toga nisu udebljali. Tada se faraonovi službenici sjete Josipa, a on je faraonu, nakon što ni jedno tumačenje dvorskih tumača snova na faraona nije ostavilo dojam istinitosti, na temelju toga sna faraonu najavio sedam bogatih godina i, zatim, sedam gladnih godina. Faraon mu je dao zadaću da riješi problem gladi koji će uskoro nastati, posjevši ga na prijestolje potkralja. Doista, uskoro, nakon što je Josip tijekom sedam godina obilja napunio egipatska skladišta hrane, nastala je sedmogodišnja suša. Zahvatila je tada glad Josipovu domovinu Kanaan, što je njegovu braću braću dovelo u Egipat, žitnicu tadašnjega svijeta. Nakon brojnih peripetija, pa zatim dolaska i smrti oca Jakova u egipatskoj tuđini, kako opisuje biblijski tekst (Postanak 42-50), Josip i njegova braća zadržali su se u Egiptu. Josip je braći otkrio tko je i utješio ih, zdvojne zbog svoga izdajničkog čina prema njemu. Objasnio im da je njihovo djelo vodila Božja providnost, koja je konačno dovela do spašavanja od gladi čitave njihove razgranate porodice: bilo ih je tada, sa ženama i djecom, ukupno sedamdeset duša. Josip je obećao braći: *Ne bojte se! Ja ću se brinuti za vas i vašu djecu* (Postanak 50,21). Drži se da je Josip predvidio i tim svojim riječima objavio i buduće događaje, koji će vrhunac dosegnuti upravo u spasenju židovskoga naroda iz egipatskoga ropstva stoljećima kasnije.

Nakon Josipove smrti i smrti njegova naraštaja, Židovi su postali jako plodni, imali su mnogo djece i, kako biblijski tekst kaže, “napučili su zemlju” (Izlazak 1,7). Ako, strogo povijesno gledano, nisu baš “napučili zemlju”, svakako su u većem broju nesmetano živjeli i radili tijekom više naraštaja. No tada zavlada neki faraon *koji se više nije sjećao Josipa* (Izlazak 1,8) ni sve njegove mudrosti i dobročinstava kojima je svem Egiptu pomagao u preživljavanju uzastopnih gladnih godina. Zašto je taj faraon imao paranoidni strah da će se Židovi priključiti nekom mogućem budućem egipatskom neprijatelju, biblijski tekst ne kaže (možda je upravo taj faraon bio povijesni začetnik tisućljećima duge tlapnje o “židovskoj uroti”?). Ali

tekst istodobno pripovijeda da se faraon bojao i toga da bi Židovi konačno mogli “otići iz zemlje”, a očito nije želio ostati bez rezultata njihova rada. Naredio je da Židove počnu tlačiti, kako bi im se broj smanjio, pa su ih natjerali na radove na gradnji dvaju faraonovih novih gradova. Ali što su ih Egipćani više tlačili teškim radovima, Židovima se rađalo sve više djece. Stoga su gospodari prešli na drugi stupanj mučenja, pa su umnogostručili napore na koje su Židovi bili obvezni u poljskim radovima i na gradnjama, te im je život postao doista gorak. Ali ni to nije bilo dosta: počelo je istrebljenje židovskih sugrađana: faraon je naredio da se sva židovska muška novorođenčad ubije; pošteđene su bile samo djevojčice. No nisu svi pognute glave pristajali na ovo.

Mojsijevo rođenje i život do susreta s Bogom (Izlazak 2 – 7),

Tradicija spominje da je Mojsije rođen u Egiptu, 2368. godine od stvaranja svijeta, odnosno 1393. godine prije nove ere, prema gregorijanskome kalendaru. Rođen je kao već obrezan, što je bio prvi znak njegove posebno pravedničke uloge u životu. To je najavila i sama Božja nazočnost, koja je u trenutku njegova rođenja ispunila dom skromne obitelji u kojoj je oboje roditelja potjecalo iz svećeničkoga, Levijeva plemena. *Midraši* (pripovijedna tumačenja biblijskoga teksta) kažu da se Mojsijeva majka zvala Joheved, a otac Amram. Joheved je isprva prikrila rođenje sina, ali je uskoro shvatila da mu u svome domu ne može pružiti trajno skrovište i sačuvati mu život. Dječaka su nazvali Jekutiel (Bog daje nadu), jer su se ponadali da će mu život ipak biti spašen majčinom hrabrošću i domišljatošću.

Nakon što ga je potajno njegovala tijekom prvih triju mjeseci njegova života, oblijepila je prikladnu košaricu smolom i drugim nepropusnim materijalima, položila ga u nju i spustila ju u Nil. Istodobno se pobrinula da dijete pronađe egipatska princeza pri svome svakodnevnome silasku na rijeku, gdje je dolazila na kupanje. Stoga se dječakova sestra Mirjam “slučajno” tu našla i uputila princezu na najpodobniju dojilju: samu djetetovu majku. Princeza je bila meka srca, pa je dijete uzela k sebi, premda joj je bilo jasno da je dijete židovsko, dakle da ga je faraonova naredba određivala za smrt. Usvojila ga je i godinama podizala kao vlastita sina. Nazvala ga je Mose ili Moše (Mojsije), kaže Biblija, jer ga je, kako

kažu neka tradicijska tumačenja, “izvadila iz vode”. Povijesna znanost, pak, kaže da je to ime na egipatskome jednostavno značilo “dječak” ili “sin”, te je nastavak *-mose* bio čest dio egipatskih faraonskih i plemićkih imena, koja i danas čitamo na nebrojenim egipatskim spomenicima. Ipak, tumačenje Mojsijeva imena pojmom “izvlačenja iz vode” našlo je opravdanje u njegovom “izvlačenju” židovskoga naroda iz egipatskoga ropstva.

Tijekom mnogih stoljeća nastajala je obilata literatura iz različitih izvora, koja je Mojsiju nadjenula još imena. Ponegdje se može pronaći da ga se, pored njegova prva imena Jekutiel, koje je simboliziralo njegovo podučavanje izraelskoga naroda da svoju vjeru i nadu usmjeri isključivo prema Bogu, naziva i Tuvija (Dobri; na hrvatskome Tobija). Ovo stoga jer je njegova majka odmah nakon njegova rođenja uvidjela da je dobar (*tov* - dobar). Ime Avigdor, od hebrejske riječi *geder* (ograda), ponegdje označava njegovu glavnu ulogu u “ograđivanju” Tore, odnosno u donošenju kasnijih propisa koji čine zaštitnu ogradu koja čuva propise iz Tore. Neki Mojsija nazivaju i Haver (Priatelj, Drug), što označava pridruživanje, bliskost, jer on je gradnjom prvoga, pokretnoga Hrama, Šatora sastanka, već u pustinji narod približio Bogu. Mojsija se naziva i Šemaja, jer je Bog “čuo” odnosno “uslišao” njegove molitve. Taj dječak, bez ikakve krivnje osuđen faraonovim zakonom na smrt, zatim odgojen na dvoru kao egipatski princ, postao je nakon mnogih godina narodnim vođom koji je poveo Židove iz ropstva u slobodu i postao najvećim zakonodavcem židovskoga naroda. Stoga ga naraštaji Židova nakon njega poznaju, poštuju i vole prije svega pod imenom Moše Rabenu - naš učitelj Mojsije.

Premda je odavna bio umro faraon povijesno nepoznata imena koji je bezrazložno mrzio Židove, oni su u vrijeme Mojsijeva rođenja i dalje vapili u ropstvu pod nizom njegovih nasljednika. A tada je Bog *čuo njihove vapaje i sjetio se svoga Saveza s Abrahamom, Izakom i Jakovom* (Izlazak 2,25). Naime, do tada se Bog, premda je već bio sklopio svoj savez s Abrahamom, prema njegovim potomcima odnosio po načelu “milo za drago” (hebr.: *mida keneged mida* - mjera za mjeru, kako ti meni tako ja tebi). Dok su god Židovi zaboravljali svoj Savez s Bogom, i on je “zaboravljao” svoj dio pogodbe. Jer, kažu učeni rabini u svojim komentarima, tek kada su se Židovi u svojoj nevolji ponovo sjetili Saveza i svojih obveza prema Bogu, i Bog je počeo ispunjavati svoja obećanja prema svome narodu. Ovo se, prema rabinskim tumačenjima, ponavlja i izmjenjuje tijekom čitave židovske povijesti: kada Židovi zaborave na Boga, Bog - koji po svojoj naravi ništa i nikoga ne zaboravlja - tada “zaboravi” njih, a kada se vrate na put pokajanja, *tešuva*, Bog je s njima. Tako se biblijska rečenica “čuo

je njihove vapaje i sjetio se svoga Saveza...” može protumačiti Božjim uzvraćanjem Židovima dobrotom za njihov tadašnji povratak na put vjernosti.

Mojsije, koji je u međuvremenu zbog svoga pravedničkoga značaja ali i prenagle naravi bio zapao u nevolje i izbjeglištvo, u pustinji je - na svoje zaprepaštenje - sreo Vječnoga, Boga svojih praotaca. U tome času izravnoga razgovora s Bogom postao je najvećim židovskim prorokom, jedinin prije i poslije njega koji je ikada s Bogom bio u izravnome međusobnom razgovoru i slobodno govorio s njime u posve budnome stanju. Bog je objavio Mojsiju da će upravo on, nesavršeni čovjek, postati predstavnikom židovskoga naroda. On, koji je tek nedugo prije toga spoznao svoj židovski identitet, bit će Božjim oruđem u izbavljenju Židova: *Tebe šaljem faraonu da iz Egipta izbaviš moj narod* (Izlazak 3,10). A kada Mojsije zabrinuto sumnja u svoje sposobnosti za tako veliko djelo, Bog ga umiruje i hrabri: *Ja ću biti s tobom!* (Izlazak 3,12).

Tu se Bog Mojsiju prvi put predstavio svojim pravim, četveroslovnim imenom (Izlazak 3,14), koje se približno može prevesti riječima “Onaj sam koji jest, bio je i bit će” ili Vječni. Da bi Mojsiju pokazao da je upravo on, tada tek plemenski bog zaštitnik, dovoljno moćan da bi izbavio svoj izabrani narod iz ropstva, Vječni mu je pokazao nekoliko čuda i odredio mu brata Arona kao glasnogovornika. Jer Mojsije je, kako Biblija kaže, bio “spor na jeziku” odnosno nespretn u govoru, a neki stoga smatraju da je mucao. I Bog smjesta upozori Mojsija da je *faraonovo srce okorjelo, odbija pustiti narod* (Izlazak 7,14).

Zašto Bog nije jednostavno odmah smekšao faraonovo srce, umjesto što su svi - i Egipćani i Židovi - doživjeli toliko muka? I zašto nije smekšao srca ranijih, skoro jednako okrutnih faraona? To ne znamo. Dio je to onog temeljnog i teško odgonetljivog teološkog pitanja: zašto Bog dopušta da se dobrima dogodi zlo ili zašto bi Bog to uopće želio? Najčešći teološki odgovor je da nas Bog nevoljama kuša i da nam tako na težak način pruža poduku o moralnome ponašanju, da u patnjama moralno sazrijevamo. Uz to, tradicijski se drži da su i sami Židovi u Egiptu, živeći u mnogobožačkoj, idolopokloničkoj sredini, tijekom vremena poprimili posvemašnju obrednu nečistoću. Od mogućih 50 vrsta ili stupnjeva takve nečistoće, Židovi su poprimili 49: broj koji naglašava najviši stupanj, jer se sastoji od 7 puta 7. Sljedeći, 50. stupanj, odveo bi sve egipatske Židove u nepovratnu obrednu nečistoću, koja bi zaprijčila njihovo spašavanje iz Egipta. Židovi su, kako kazuju midraši (pripovijedna tumačenja Tore) već umnogome postali poput Egipćana, zadržali su samo svoja imena i tradicijsku odjeću.

Ali dio odgovora zašto Bog nije smekšao faraonovo srce, već ga otvrdnuo, u ovome se slučaju skriva i izvan teološkoga kruga, u drevnome kolektivnom povijesnom sjećanju. Stvarna povijesna događanja oko nastanka židovskoga naroda u sinajskoj pustinji prije oko tri i pol tisućljeća ostavila su toliko snažan trag u mitologiziranoj povijesti naroda, da su se tek naknadno stopila s teološkim načelom o nemogućnosti proniknuća u Božje planove.

Jedan od najvećih modernih komentatora, Martin Buber, nazvao je biblijsko pripovijedanje o udarcima kojima je Bog kaznio Egipćane “proročkom legendom”, ne znajući ni sam koliko će ona odraza naći i u tragičnom uništenju, ali i konačnom izbavljenju i preporodu židovskoga naroda nakom najveće nesreće koja ga je zadesila, Holokausta u prvoj polovini 20. stoljeća.

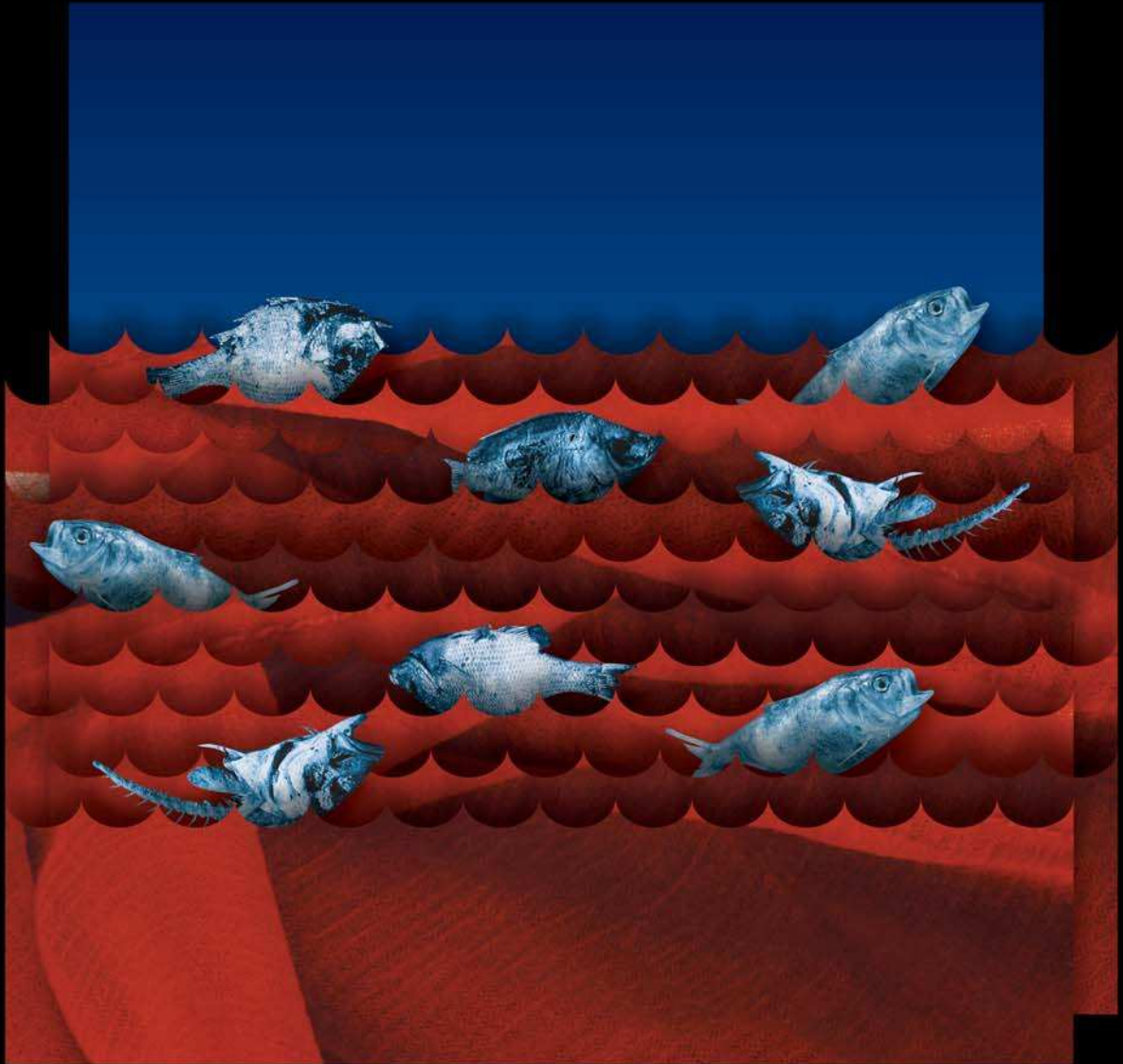
Deset pošasti kojima je Bog udario Egipćane

(Izlazak 7 – 12,33)

Prema Božjem napatku, Mojsije i njegov brat Aron poslali su faraonu, tražeći da pusti židovski narod u pustinju, kako bi tamo mogao iskazati poštovanje svome plemenskom bogu. Jer Egipat je za Židove bio obredno nečist zbog svojih mnogobožičkih kultova, pa time neprikladan za čin štovanja Vječnoga. Ovim su Židovi za sebe samo zatražili osnovnu vjersku slobodu, kakvu su u tadašnjem Egiptu uživali štovatelji svih mnogobrojnih poganskih božanstava.

Mojsije i Aron su faraonu predložili prva dva udarca, odnosno zla, nevolje ili pošasti, koji će pogoditi Egipat ako faraon ne posluša i ne pusti Židove: krv i žabe.

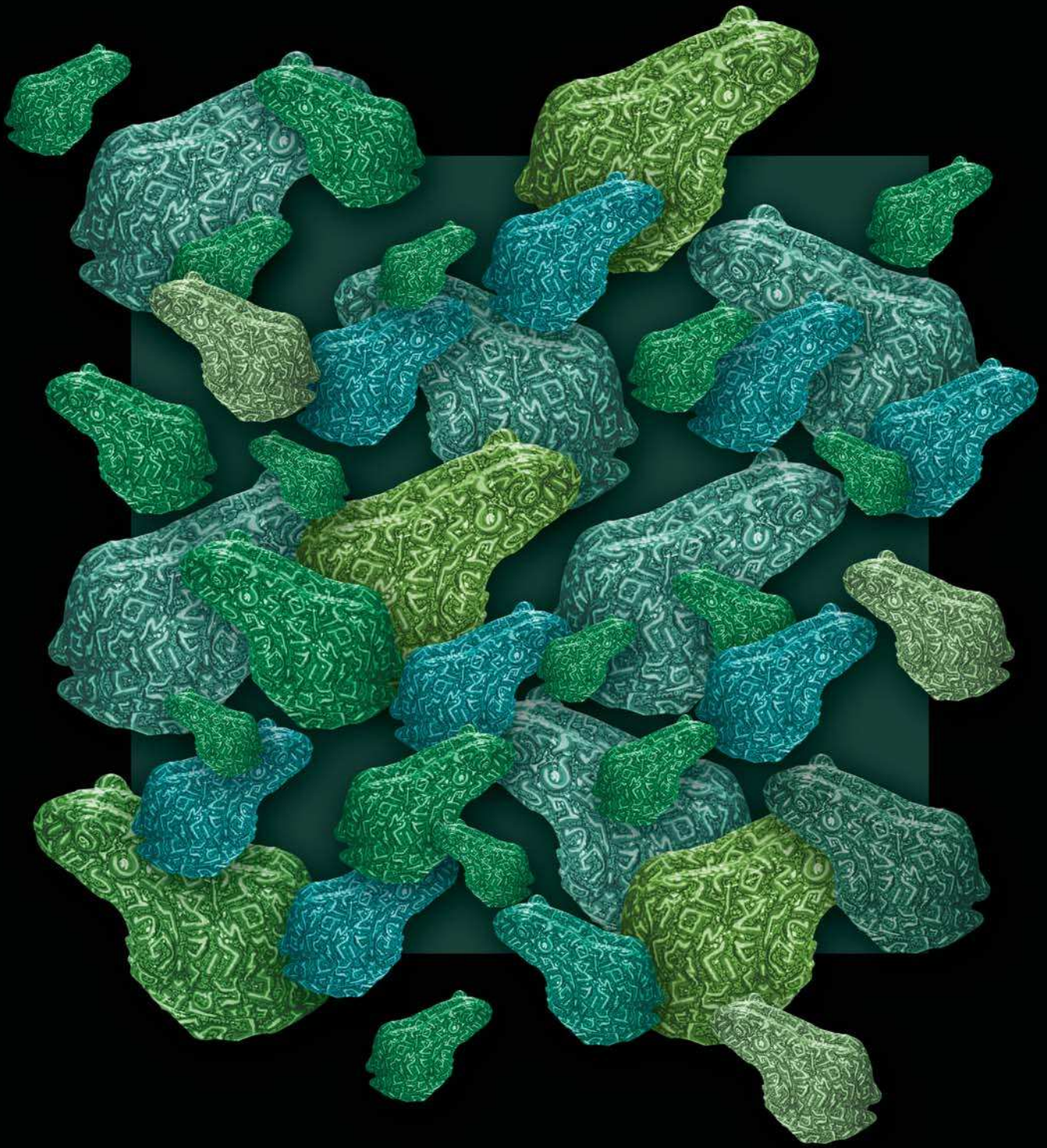

1. udarac

Svu nilsku vodu pretvorili su u krv, pa su ribe uginule i rijeka se usmrdjela, a nitko nije imao čiste vode čak ni za piće.

Kako je faraon i dalje ostao tvrda srca, prizvali su sljedeću pošast.

2. udarac

Žabe su prekrile svu zemlju i zadale nevjerojatne teškoće svima, a kada je Bog zaustavio ovu pošast, goleme hrpe mrtvih žaba su se usmrdjele svuda uokolo.

Međutim, ovakve dvije pojave mogli su po volji stvoriti i egipatski svećenici-čarobnjaci, koje biblijski tekst naziva i mudracima, koji su takva čuda znali stvoriti na temelju svojih drevnih tajnih znanja i proučavanja znanosti.

Oni su tako, poput Arona, i sami uspjeli svoje štapove pred faraonom pretvoriti u zmije (ili u morska čudovišta, kako prevode neki tekstovi), ali konačno je Aronov štap ipak progutao štapove egipatskih mudraca. No faraona se ova čuda i pošasti nisu dojmili, a njegovo je srce još više otvrdnulo.

Time je faraon nezaustavljivo vodio svoj narod u propast, jer od toga trenutka, kada je izabrao stranu, više nije bilo povratka. Ali zašto Bog nije Židove spasio odmah, čime bi se izbjegle mnoge patnje i Židova i Egipćana? Na ovo teološko pitanje se često odgovara upravo poukom o slobodnoj volji. Razna rabinska tumačenja navode da se faraon trebao, kao što može i svaki čovjek, osjećati kao Božji partner u stvaranju događaja. Trebao je iskoristiti priliku za ispravan izbor, za moralnu uporabu slobodne volje. Izborom daljnje okrutnosti prema Židovima, faraon je izabrao i da mu Bog otvrdne srce, koje je svakim daljnjim korakom postajalo sve tvrđe.

3. udarac

Stoga je Bog poslao navalu uši (ili nekih sličnih sitnih bubolikih napasnika), kojih je bilo koliko zrna pijeska na tlu.

Premda je i to zadalo nevjerovatne patnje svima, faraon je ostao tvrda srca i nije puštao Židove u pustinju.

Dotadašnja tri udarca, zla ili pošasti pogodili su sve, od četvrtoga nadalje Bog je pogađao samo Egipćane, a Židove je poštedio. Time je naglašavao svoju poruku: pusti moj narod da ode.

4. udarac

Bog je na Egipćane pustio najezdu napasnih škorpiona, a poštedio je gošenski kraj, nastanjen Židovima.

Faraon se nakon toga samo djelomice i samo privremeno urazumio, a srce mu je ponovo otvrdnulo, pa nije dopustio židovskome narodu da ode u pustinju.

5. udarac

**Zatim je Bog udario uginućem sve stoke na polju u vlasništvu Egipćana,
dok je sva stoka u vlasništvu Židova ostala živa i zdrava.**

Ni to nije smekšalo faraonovo srce.

MISIRSKI GLASNIK

IZVANREDNO IZDANJE

uređuje: FARAON • cenzurira: FARAON • redakcija: FARAON & FRIENDS

NAJNOVIJE VIJESTI: ČIREVI NAPADAJU

**DOKTORI IZVJEŠĆUJU: IZGLEDA DA JE OVO BOLEST KOJA ĆE BITI ZNANA KAO
!!!! VARIOLA VERA!!!! GOLEMA SMRTNOST!!!!**

Egipćani u mukama, oboljevaju u golemom broju, umiru u masama.

Židovi (opet i začudo) pošteđeni?! Znamo mi čije je to maslo! Više u nastavku:

6. udarac

Bog je poslao bolest boginja na ljude i na stoku u štalama, te im nitko osim Židova i njihove stoke nije izmaknuo.

Ali ni to nije smekšalo faraonovo srce.

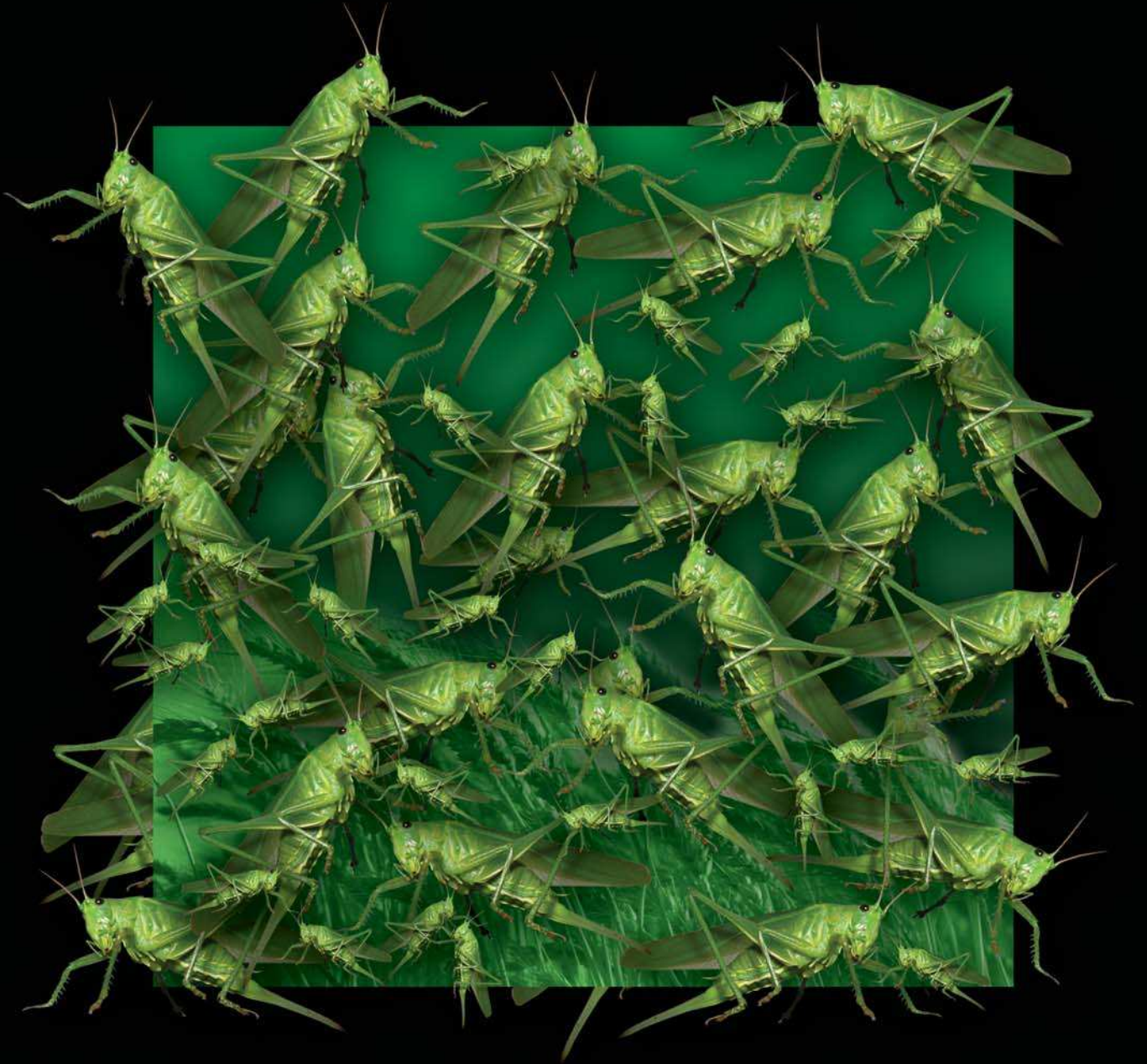

7. udarac

Zato Bog na Egipat pusti tuču tako obilnu i krupnu da je pobila sve što se našlo na otvorenome, samo je gošenski kraj, nastanjen Židovima, ponovo bio pošteđen.

Faraon se opet pokolebao i smekšao, no odmah zatim, čim je led omekšao i pod vrelim egipatskim suncem se pretvorio u vodu, srce mu je iznova otvrdnulo.

Bog se sve više ljutio na faraona. Kada je, putem Mojsija, zaprijetio neviđenom navalom skakavaca, faraonovi savjetnici su to ozbiljno shvatili, te su mu konačno savjetovali da ipak pusti Židove u pustinju. Ali nisu željeli pustiti sve - muškarce, žene i djecu, zajedno s njihovom stokom - već samo muškarce, kako bi bili sigurni da će se vratiti iz pustinje, gdje tri dana smiju štovati svoga Boga.

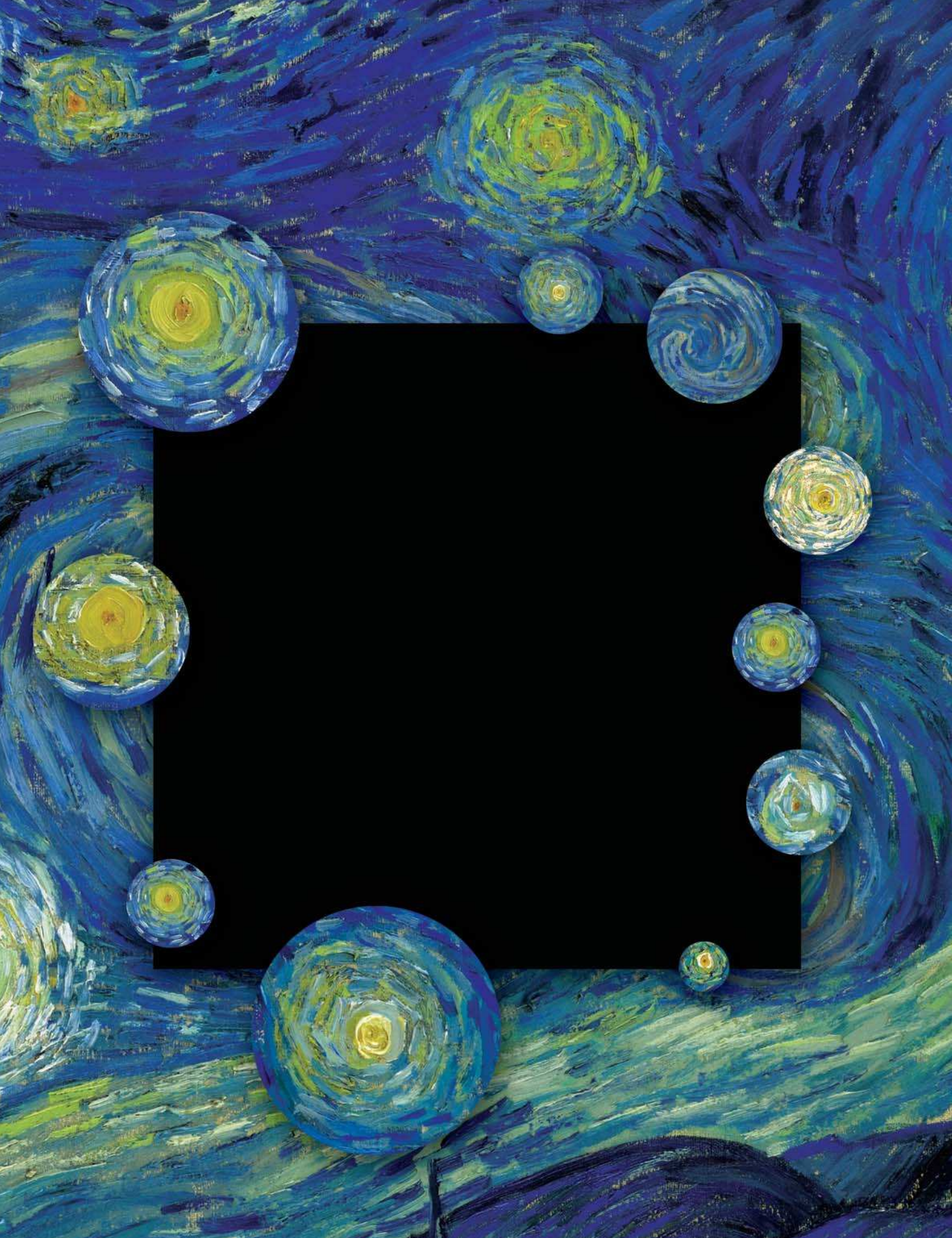

8. udarac

Zbog faraonove upornosti, Bog pošalje neviđenu navalu skakavaca, koji su zamračili nebo i pojeli sve što je tuča bila pošteđjela.

Faraon se, očajan i preplašen, ponovo obratio Mojsiju, moleći ga neka zamoli svoga Boga da otkloni tu napast. I bi tako... ali čim je vjetar otpuhao i posljednjega osušenog skakavca u more, srce mu ponovo otvrdne: zanijekao je raniju odluku da će pustiti Židove.

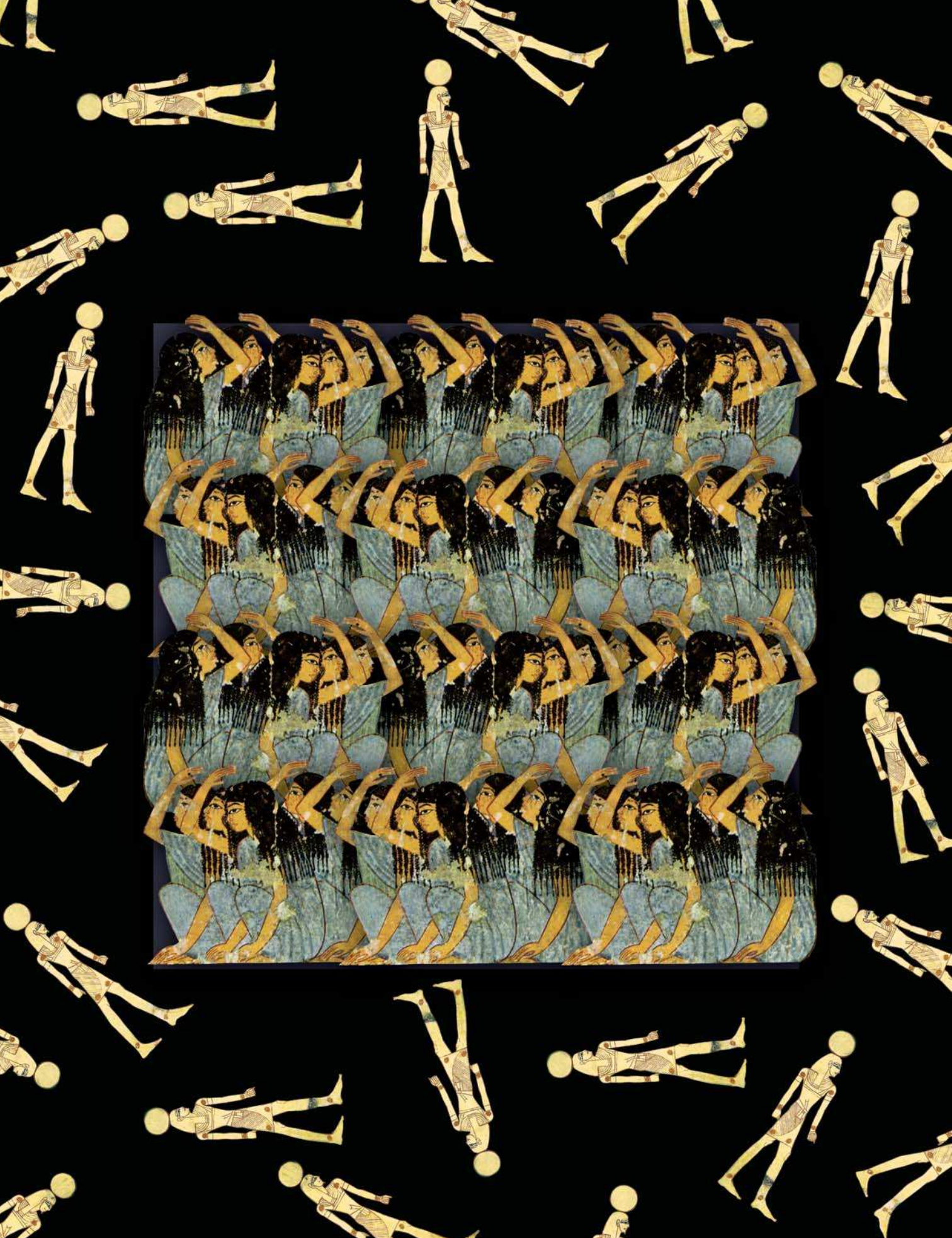
9. udarac

Tada je Bog čitavu egipatsku zemlju napunio neprestanom trodnevnom tamom, tako gustom da nitko nije mogao vidjeti ni prsta pred samim sobom; samo je u krajevima u kojima su živjeli Židovi bilo dnevnoga svjetla.

Ovaj deveti, pretposljednji udarac, sastojao se zapravo, prema nekim rabinskim tumačenjima, od duhovnog ili mentalnog mraka, koji je pao samo na Egipćane, dok su Židovi bili toga pošteđeni. Time se tumači sadržaj biblijskoga teksta prema kojemu su “krajevi naseljeni Židovima bili pošteđeni mraka”, a “krajevi naseljeni Egipćanima su bili u mraku”, što moderne čitatelju ne mora djelovati zadovoljavajuće realistično. U tome mraku koji se prilijepio za Egipćane i zamračio im pogled, Židovi su uzeli egipatsko zlato i srebro, koje su kao svoje blago ponijeli sobom u pustinju, poput naknade za višestoljetno robovanje.

Raši, jedan od dvojice najvećih židovskih učenjaka (uz Rambama), pak kaže da su u tome mraku također umrli svi oni Židovi koji nisu zavrijedili biti spašeni, odnosno oni koji su, potpuno asimilirani u egipatsko idolopokloničko društvo, dosegнули pedeseti, najviši stupanj obredne nečistoće. Time je izbjegnuta sramota što Bog zbog grijeha ubija i Židove, a ne samo Egipćane. Tradicijski se drži da je tako umrlo deset milijuna Židova, dok ih se spasila tek jedna četvrtina, odnosno dva i pol milijuna: šest stotina tisuća muškaraca s njihovim obiteljima, koji su zatim izašli iz Egipta.

Međutim, strah od Božjih udaraca postao je nakon kazne mrakom toliko strašan da je faraon konačno pristao pustiti sve Židove u pustinju, ali ipak bez ijednoga grla njihove stoke. Kada se Mojsije tome usprotivio, faraon se u svome otvrdlom srcu razgnjevio još više i zaprijetio mu: ako mu još jednom izađe pred oči, neka se pričuva! Ali Bog je bdjeo nad Židovima: *Još ću samo jednom pošasću udariti faraona i Egipat*, reče Bog Mojsiju. *Poslije toga pustit će vas odavde. I više od toga: sami će vas potjerati.* (Izlazak 11,1)

10. udarac

Putem Mojsija, Bog je tada poručio Egipćanima: *O ponoći proći ću Egiptom. Svaki egipatski prvorodenac će umrijeti, od faraonova prvorodenoga sina, koji bi ga trebao naslijediti na njegovom prijestolju, do robovskoga prvorodenca, vezana uz mlinski kamen, a uginut će i sva prvina stoke. U svoj će zemlji egipatskoj nastati velik jauk, kakva nije bilo niti će ubuduće biti. A među Izraelcima ni pas neće zalajati na živo stvorenje: ni na čovjeka ni na životinju. Po tome ćete tada znati da Vječni luči Izraelce od Egipćana.* (Izlazak 11,4-7)

Društveni sustav prvorodenstva bio je ugrađen u temelje starih poljodjelskih društava: sin prvorodenac bio je baštinik očeva položaja, budući upravitelj zadruge koju su činila mlađa braća, njihove obitelji, razna rodbina i posluga. Smatralo se da su prvorodenci, od vladarova sina naniže, predodređeni naslijediti oca u dužnostima, odgovornostima i častima, te da su za to osobito obdareni višom silom (do našega doba sačuvalo se ovo vjerovanje u dinastičkom nasljeđivanju kraljevskih i plemićkih naslova, posljednjem ostatku arhaičnih vremena u moderno doba). Stoga je Egipćane Božja prijetnja smrću prvorodenaca pogodila više nego bi ih pogodila prijetnja smrću svih drugih potomaka zajedno. Jer sustav prvorodenstva je nosio magijsku snagu, jamčio je uspjeh u životu obitelji, društva i države.

Neki donekle kontroverzno drže da se u rasporedu udaraca kojima je Bog kažnjavao i opominjao Egipćane krije više od očitoga i više od uobičajenih i najčešćih rabinskih tumačenja. Tako se može čuti da su prva tri udarca vezana za vodu: pomor riba u pocrvenjeloj nilskoj vodi, navala i pomor žaba, te uši ili, kako oni tumače, komarci, koji se razmnožavaju u vodi; druga tri udarca prema tome tumačenju bila bi vezana za ljude i stoku, u uzlaznome nizu strahota: prvo su ih škorpioni napali i ubadali, zatim je uginula egipatska stoka u polju, a konačno je nastao pomor ljudi i preostale stoke; treća tri udarca bila bi vezana uza zrak: tuča, najezda skakavaca i potpuna tama. Prema tome tumačenju, deseti udarac se bitno razlikuje od prethodnih. On nije, kao prethodnih devet, vezan uz prirodne katastrofe, već mu je osnova teološka: pomor egipatskih prvorodenaca u ljudi i stoke istodobno je i propast budućnosti za Egipćane, simbolizirajući smrt Egipćana i budući vječni život židovskoga naroda.

Da bi se izbjeglo stradavanje i židovskih prvorodenaca, Bog je Židovima naredio (Izlazak 12,2-11) da četiri dana prije najavljenoga pomora, desetoga dana toga mjeseca, koji im je time trebao postati prvim mjesecom u godini, nabave po jednu žrtvenu životinju za svaku obitelj, muško janje bez mane i u starosti od godine dana, dakle životinju pogodnu za obredno žrtvovanje. Trebalo je to biti muško janje, odnosno ovan, jer ovan je bio idol, egipatsko božanstvo, a Židovi su umnogome tada već bili prihvatili egipatsku mnogobožačku nečistoću i štovali životinjske idole. Stoga su sada morali shvatiti da ovan nije bog, te ga zaklati i pojesti. Sjećanje na ovu životinjsku žrtvu pred prvi Pesah ostat će kao *korban toda* (žrtva zahvale) u budućemu, mesijanskom svijetu, kao i molitve zahvalnice, dok će ostali prinosi Bogu koji su se odvijali u Hramu i sve ostale molitve biti nepotrebni i prestat će.

Tko u obitelji nije imao dovoljno članova da čitavu takvu životinju pojede tijekom jedne noći, trebao se priključiti susjedima i prijateljima. Kada se spusti suton četrnaestoga dana u mjesecu, svi su morali zaklati tu unaprijed nabavljenu životinju i njezinom krvlju poškropiti oba dovratnika i nadvratnik svoje kuće. Meso je trebalo ispeći na vatri, a ne skuhati u vodi. Ovo je odjek poštovanja prema nekadašnjem židovskom nomadskom načinu života, koji su vodili prije nego su se priklonili raskošnijim mekušnim egipatskim običajima, pa tako i kuhanju hrane u vodi. Pečeno meso žrtvovane životinje moralo se tijekom te noći sve pojesti, s beskvasnim krušnim pogačama i gorkim biljem, odnosno s gorkim povrćem (u Egiptu je tada uzgajano mnogo vrsta povrća). Ništa se od mesa nije smjelo ostaviti do sutra, već se sve ostatke nakon jela moralo spaliti u vatri, a jesti je trebalo žurno i opremljen za put: “opasnih bokova”, obuven i s putničkim štapom u ruci - posve pripremljen za težak put.

Te ću noći proći egipatskom zemljom i pobiti sve prvorodence, ljudske i životinjske. ... Krvlju [životinje koju ste blagovali] označite svoje kuće u kojima boravite. Gdje spazim krv, zaobići ću vas... (Izlazak 12,12-13) Svi Židovi su poslušali ovu naredbu, a Bog je učinio kao što im je najavio: smrt je te noći snašla sve egipatske prvorodence i svu prvinu stoke. I *strašan jauk se razlijegao Egiptom: nije bilo kuće u kojoj nije ležao mrtvac* (Izlazak 12,30). Faraon već u noći pozva Mojsija i Arona i naredi im da odu, jer, reče, *izgibosmo svi* (Izlazak 12,33). Egipćani su se sada čak i žurno željeli osloboditi Židova, a i Židovi su se napokon mogli osloboditi Egipćana.

Konačno: bijeg

(Izlazak 12,39 – 14)

Zbog žurnosti Izlaska nije se moglo čekati da ukvasa pripremljeno tijesto za sutrašnji kruh, već su ga bjegunci neukisloga ponijeli sobom. Na brzinu su ga u obliku tankih pogača ispekli čim su izašli u pustinju, istočno od egipatskoga područja: *Ispekli su tijesto koje su iznijeli iz Egipta, neukvasane pogače, jer se nije još ukvasalo kada su istjerani iz Egipta i nisu mogli pričekati* [da ukvasa], *pa si nisu bili pripravili jelo za put.* (Izlazak 12,39).

Pri Izlasku, Vječni je naložio Židovima da otad svake godine u to doba slave oslobođenje iz ropstva, iz kojega ih je on osobno izveo. Slaviti se mora (Izlazak 13,1-16) u znaku događaja koji su obilježili izlazak u slobodu. U židovskome domu ne smije se tada tijekom cijeloga blagdanskoga tjedna naći ništa kvasno, a djeci treba ispričati priču o spašavanju iz ropstva. Riječi: *neka ti to bude kao znak i kao podsjetnik nasred čela ... jer nas je Bog svojom jakom rukom izbavio iz Egipta* (Izlazak 13,16) postale su i temeljem za tefilin, molitveno remenje s citatima svetoga teksta, koje muški vjernici vezuju na mišicu i na čelo tijekom jutarnje molitve radnim danima, kako bi se svakodnevno radnim danima prisjećali ovih događaja. A zbog njihove uloge u noći Izlaska, prvorođenci su posvećeni Bogu, te je on odredio da se svaki prvorođenac otkupljuje, a tako se u ortodoksnim obiteljima čini i danas. Ako ova odredba kao daleko i blijedo sjećanje i jest bila odraz pradrevnih žrtvovanja djece i kasnije humanizacije toga običaja simboličnim otkupom u novcu, danas to ne možemo sa sigurnošću tvrditi.

Ali je zlosretnome faraonu Bog opet otvrdnuo srce, pa se nakon konačnoga Izlaska židovskoga roblja iz Egipta dao za njima u potjeru, premda je Židove već bio ne samo pustio, nego zapravo istjerao iz Egipta, nakon što je njihovim prisilnim zadržavanjem nanio toliko nepopravljive nesreće sebi i svom narodu. Jer dok su još dotadašnji robovi izlazili iz Egipta, Egipćani su se pokajali i uskliknuli: *Što učinismo?! Pustismo Izraelce i više nam neće služiti!* (Izlazak 14,5) I tada žurno u potjeru otpraviše veliku vojsku, a kada su ju izbjeglice iza sebe ugledali, pokolebali su se, te zdvojni i često svadljivi Mojsije zavapi Bogu: *Zar nije bilo [dostatno] grobova u Egiptu, već si nas izveo da bismo pomrli u pustinji? Kakvu si nam uslugu učinio time što si nas izveo iz Egipta?! Zar već u Egiptu nismo rekli: 'Neka bude! Služit ćemo Egipćanima! Bolje nam je i služiti im nego u pustinji poginuti.'* (Izlazak 14,11-12)

Židovi su oklijevali zagaziti u vodu Crvenoga mora, nemajući povjerenja u konačno spasenje pred Egipćanima. Pred njima je bilo more, za njima progonitelji. Ali u tome beznadnom trenu, prema Božjem naputku Mojsije pruži svoj štap nad Crveno more, pred kojim se narod bio utaborio, te Bog rastvori vodu. Na hebrejskome se ovo more naziva “morem trske”, pa se čini da su Židovi možda doista, kako danas misle mnogi bibličari (osobito u nežidovskim, prije svega kršćanskim protestantskim krugovima), kao bjegunci prešli plicakom uz močvarnu obalu nekog sjevernog zaljeva u Crvenome moru. Cijele noći je Mojsije tako držao rastvorenom vodu, koju tekstovi opisuju kao zaleđenu, ukočenu u obliku sleđenih vodenih zidova oko suhog prolaza. Izraelcima je Bog cijele noći svijetlio, stvarajući neproziran oblak pred Egipćanima, koji su do tada već bili gotovo sustigli izbjeglice. Židovi su između vodenih zidova prešli na drugu obalu po suhome morskome dnu, ni obuću ne okvasivši. Na drugu obalu su do posljednjega prešli nepovrijeđeni, vodeći sobom svoje životinje i noseći blago, dok su im dva vodena zida mirno *stajala zdesna i slijeva* (Izlazak 14,28).

A ujutro, u osvit, kada su svi prešli na obalu, Mojsije je ponovo *pružio ruku nad more* i ono se smjesta obrušilo natrag na svoje mjesto. Tako je sva ta dotad čudom ukroćena voda, slijevajući se naglo natrag, potopila brojna borna kola, konjanike i svu golemu vojsku faraonovu, koja bijaše zašla u prolaz među vodenim zidovima, gonjena strastvenom mržnjom prema izbjeglicama. Stradali su svi progonitelji, na čelu s faraonom, zaslijepljeni željom za osvetom, i ne preostade od njih ni jedan jedini.

Konačno su Židovi uvjereni u neiskazivu Božju moć: *I vidje Izrael ruku krepku [golemu moć] kojom Bog udari Egipćane, i narod se prepade Boga i povjerova u Boga i povjerova služi njegovom Mojsiju*. Bjegunci su, zatim, stojeći uz more, zapjevali zahvalnicu svome Bogu spasitelju i osvjetniku, *Pjesmu na moru* (hebr.: *Širat bajam*). Zahvaljivali su mu na izbavljenju i uzvisivali ga zbog snage i pravednosti, zaštite koju pruža svome izabranom narodu. Bogu svojih praotaca uputili su riječi beskrajnog uzvisivanja i divljenja koje će do danas ostati obvezni dio židovske molitve: *Tko je kao Ti među bogovima, Vječni, koji sjaš u svetosti, u djelima strašan, divan u čudima?! Tko je poput Tebe slavan u svetosti, strašan u hvali i činjenju čuda?!* (Izlazak 15) Pjesma na moru je jedna od samo dvije pjesme u Tori, biblijskome Petoknjižju, a obje su vezane uz Mojsija i njegov život i djela: druga opisuje događaje pred Mojsijevu smrt (Ponovljeni zakon).

Pjesma i ples su u židovstvu općenito izraz velike radosti, emocionalnog poleta i zahvale Bogu, koji ne može naći iskaza u riječima običnoga govora, kako se kaže u jutarnjoj liturgiji

radnim danom: “Hvalite Ga uz jeku roga ovnujskoga, hvalite Ga uz psaltir i harfu, hvalite Ga uz bubanj i ples, hvalite Ga uz strune i svirale, hvalite Ga uz zvuk cimbalu, uz cimbalu jeku!” Stoga je dojam zanosne narodne radosti nakon Izlaska bio pojačan bubnjevima, plesom i pjesmom Mojsijeve i Aronove sestre, proročice Miriam, koja je sa svojim pratiljama pjevajući ponavljala pobjedničke stihove iz Mojsijeve *Pjesme na moru*, uzvisujući i slaveći Boga, koji je egipatske “konje i jahače bacio u more”. Miriam je objasnila ženama da će njihova nagrada biti u tome što bez njihovog zalaganja u kućanstvu njihovi muževi i djeca ne bi mogli učiti Toru. Smatra se da je novo doba u ortodoksnim zajednicama ženama donijelo i veći udio u nagradi za njihove tadašnje zasluge. Danas postoje desetine *midrašot*, odnosno *ješiva* ili vjerskih visokih škola za žene, te one, premda ne i sutkinjama, postaju učiteljicama, pravnicama i odvjetnicama na području židovskog bračnog prava, što je još do potkraj 20. stoljeća bilo nezamislivo.

Nastavak priče...

Priča o Izlasku iz egipatskoga ropstva nastavila se u pustinji, kojom su Židovi lutali sljedećih četrdeset godina. U pustinji su tek doista od skupine rođaka, potomaka zajedničkoga pretka, postali narodom. A Božjim narodom postali su sedam tjedana nakon Izlaska iz ropstva, na Sinaju, činom primanja Tore, zakonika. Sva svrha Izlaska, tumače rabini, upravo i jest u davanju Tore. Već ranije je Bog, prikazujući mu se u obliku gorućega grma, to bio najavio Mojsiju. Prvih sedam tjedana u pustinji - 49 dana odnosno sedam puta po sedam dana, što naglašava stupanj svetosti događaja koji je uslijedio - bili su potrebni za duhovno pročišćenje naroda prije primanja Tore. Sljedećih četrdeset godina pripremali su se Židovi lutanjem po pustinji za prihvaćanje baštine koju im je Bog bio obećao: svoje domovine.

Teško razdoblje od sedam puta po sedam tjedana između ropstva i primanja Tore naglašava da je to bilo pripremno razdoblje za primanje svetosti i za postajanje svetim, jer sedam je u židovstvu broj kojim se označava svetost. Tako su talmudski rabini izračunali i da se prvi Pesah, odnosno Izlazak, dogodio u četvrtak navečer, jer Toru su Židovi primili nakon 49 dana ili sedam tjedana od prvoga dana nakon izlaska, na šabat, koji počinje u petak predvečer. Na mnogo mjesta tekstovi podsjećaju židovskog vjernika da je Bog izveo svoj židovski narod iz Egipta i dao mu šabat, te su zahvalnost za šabat i za oslobođenje iz egipatskoga ropstva izravno vezani u riječima brojnih molitava.

Narod je tada dobio Toru kao Božji dar, te mu je taj dan postao drugim po redu proslavljenim židovskim blagdanom, koji se od tada obilježava blagdanom Šavuotom (Tjedni), dok se daljnji četrdesetgodišnji boravak u pustinji obilježava blagdanom Sukotom (Sjenice odnosno Kolibice). Sva ova tri blagdana - Pesah, Šavuot i Sukot - vezana su uz tri stupnja Izlaska, od samoga Izlaska, preko primanja Tore, do četrdesetgodišnjeg iskušeničkog boravka u pustinji. Izlazak iz Egipta konačno je oblikovao židovski narod kao izabrani Božji narod, koji na poseban način čuva svoju vezu s Bogom, njegovom Torom i svojom svetom domovinom koju im je Bog dao kao baštinu, Erec Israelom.

Nakon konačnoga useljenja u domovinu postali su ti blagdani hodočasnim blagdanima, odnosno danima u koje je svaki židovski muškarac, neovisno o tome koliko daleko živio, morao hodočastiti u jeruzalemski Hram i prinijeti propisanu žrtvu. Proslavom ovih blagdana, Pesaha u proljeće, Šavuota u ljetno žetveno doba, te Sukota u doba ubiranja voća i posljednjih plodova poljâ, očituje se i povezanost tih najstarijih židovskih blagdana s prirodnim ciklusom buđenja prirode u proljeće i ubiranja plodova koji su sazrijevali tijekom ljeta. Priroda - Bog - potpomognuta ljudskim radom i predanošću, daruje svojim vjernima potrebne plodove.

Ali hodočašća u Hram još su bila daleko u budućnosti u doba kada su Židovi izašli iz Egipta. Jer Bog im je odredio četrdesetgodišnje lutanje pustinjom, sve dok nije stasao naraštaj nezaražen ropskim duhom i mnogoboštvom... No Mojsiju, junaku Izlaska i najvećemu zakonodavcu u svem židovstvu, nije bilo suđeno da nakon dugih pustinjskih lutanja uvede svoj narod *u obećanu zemlju*, Erec Israel. Različita su mišljenja o tome zbog čega je to bilo. Biblijski tekst samo opisuje događanja oko Mojsijeve smrti, ne objašnjavajući ih. Rabini, pak, na temelju *midraša* često tumače da je Mojsiju ulazak u *obećanu zemlju* uskraćen zbog grijeha. Različita su mišljenja o tome u čemu se sastojao njegov grijeh, a uglavnom se misli da je to bio grijeh izostanka nepokolebljive vjere u Božju skrb za izbjegli židovski narod, dok drugi misle da je zapravo silovita Mojsijeva narav bila njegov najveći grijeh, iz kojega su proizašli svi ostali.

Mojsije je umro u proljetnome mjesecu *adaru*, na sam svoj rođendan, star točno 120 godina, na samome domaku *obećane zemlje*. On, premda najveći židovski prorok prije i poslije svoga doba, nije postao i svetački štovanim likom, jer židovstvo ne poznaje sveca osim Boga. Čak ni tekst Hagade, obrednika za dočekivanje blagdana Pesaha, ne ističe Mojsijevu ulogu

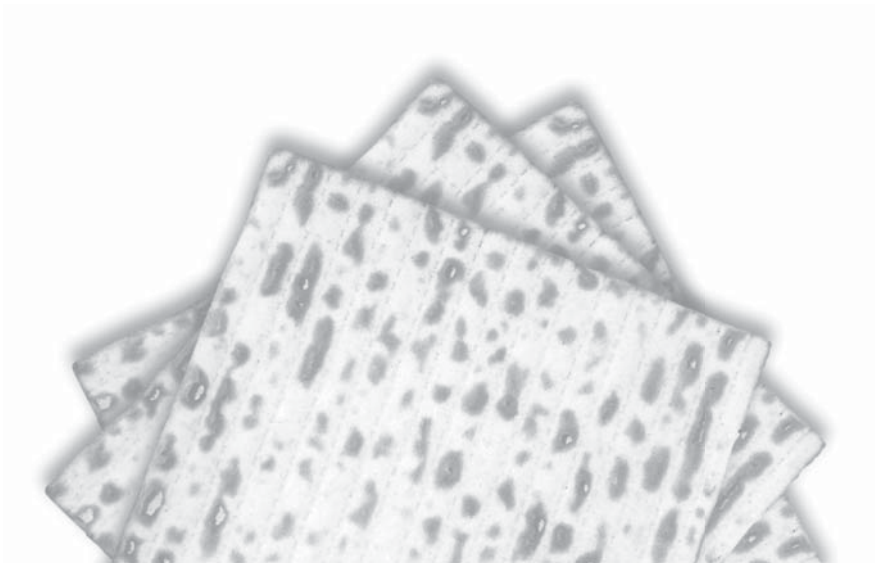
i jedva ga spominje, već umjesto nje naglašava Božju odluku da spasi svoj izabrani narod iz ropstva i silu kojom je to učinio. Sam Bog je Mojsija pokopao na nepoznatome mjestu, *u dolini, u zemlji nasuprot Bet Peora. Do dana današnjega nitko nije doznao gdje je njegov grob.* (Izlazak, 34,6) Općenito se smatra da se tako dogodilo da bi se izbjegao bilo kakav pokušaj stvaranja kulta nad Mojsijevim grobom.

A neki misle da je Bog Mojsija, u svojoj velikoj ljubavi za njega, zapravo smrću izbavio od nevolja i razočaranja koje bi zacijelo uskoro bio doživio u *obećanoj zemlji*, trudeći se održati narod na Božjem putu. Nepokorni i svojeglavi Židovi, koji su mu tijekom četrdeset godina u pustinji zadali toliko glavobolje, možda bi ga bili natjerali da požali što ih je doveo do cilja. Stoga ga je Bog nagradio u njegovu najljepšem trenutku, kada je tek s obližnjih bregova mogao naslutiti slast pogleda na domovinu.

Ali, mada svojeglavi i često nezahvalni, ni nakon ulaska u *obećanu zemlju* Židovi nisu zapustili obvezu slavljenja Pesaha. U doba Hrama otac obitelji bi u predvečerje blagdana, 14. dana mjeseca *nisana*, u Jeruzalemu prinosio žrtveno janje kao obrednu žrtvu u znak sjećanja na izbavljenje iz egipatskoga ropstva. Nakon što bi cijelo bilo ispečeno na vatri, obitelj ga je jela sjedeći zajedno, onako kako je to bilo za prvoga Pesaha, u noći Izlaska iz egipatskoga ropstva. Jeli su meso, prema zakonu za proslavu Pesaha, s beskvasnim kruhom i gorkim biljem, što ih je sjećalo na dan kada su njihovi stari u brzini ispekli još neukvasani kruh, te na stoljeća kada im je u ropstvu život bio gorak. Svi su, bez iznimaka, slavili Pesah, osim onih trenutno obredno nečistih zbog bilo kojeg razloga, te onih koji bi se zatekli na putu u dalekim krajevima. Oni bi mjesec dana kasnije prinijeli žrtvu na “drugi Pesah” (*Pesah šeni*), poznat i kao “manji Pesah”. Rimski povjesničar, ali istodobno i kohen (židovski svećenik), Josip Flavije, svjedoči (Ratovi 2, 280) da je 65. godine (prema julijansko-gregorijanskome računanju) vidio kako je “ne manje od tri milijuna” muškaraca obavilo dužnost prinošenja žrtve. Sličan broj spominje i Talmud (Pesahim 64b).

Uskoro nakon osobnoga svjedočenja Josipa Flavija o ovome masovnom žrtvovanju janjaca za blagdan Pesah, Hram je pao pod rimskom opsadom i razrušen je, a preživjelo svećenstvo je izbjeglo. Žrtva se više nije smjela prinositi, jer jeruzalemski Hram je bio jedino mjesto gdje se to moralo i smjelo učiniti. Zabranom žrtvovanja na bilo kojemu drugom mjestu izbjegavala se, i prije rušenja Hrama, svaka mogućnost za stvaranje usporednoga kulta ili kultova. Jer oni su očito postojali u različitim razdobljima židovske povijesti, pa i nakon useljenja u

obećanu zemlju, kako svjedoče gnjevne opominjuće riječi biblijskih proroka. Ali glavna struja židovstva nije bila spremna biti snošljiva prema kultovima, te su oni vremenom ugasnuli. Svi ostali zakoni i običaji vezani uz Pesah, osim žrtvovanja životinja, održali su se i održavaju se i danas, u trideset četvrtom stoljeću nakon biblijskoga Izlaska. Glavnom odrednicom svih obreda i običaja vezanih uz dane Pesaha ostalo je odsustvo svega kvasnoga, ne samo u hrani nego i u okruženju i u posjedu židovskog vjernika.

Blagdan beskvasnoga kruha

Blagdan beskvasnoga kruha

Sedam dana jedite beskvasni kruh. Od prvoga dana uklonite sve kvasno iz vaših domova. Koji bi god između prvoga i sedmoga dana [Pesaba] jeo ukvasani kruh, neka se iskorijeni između Izraelaca. ... Ništa kvasno ne jedite, u svim svojim mjestima, jedite [tada samo] beskvasni kruh.

Izlazak 12,15 i 12,20

Taj dan neka vam bude spomen-dan: slavite Vječnoga zauvijek, neka vam to bude blagdan za sva vremena.

Izlazak 12,14

Pesah je široko najpoznatiji po svojoj zabrani jedenja bilo čega kvasnoga, odnosno naredbi da kruh tijekom blagdanskih dana smije biti samo beskvasan, te da se u domu također ne smije naći ništa kvasno, niti se išta kvasno smije posjedovati, pa čak ni vidjeti. Jer od prvotne biblijske zabrane jedenja tijekom blagdanskoga tjedna bilo čega kvasnoga, kao znak sjećanja na jedan od bitnih motiva iz priče o spašavanju iz egipatskoga ropstva, kasnija obvezujuća talmudska tradicija je proširila zabranu i na posjedovanje, pa i “viđenje” bilo čega kvasnoga.

Obredno se u noći dočekivanja blagdana beskvasni kruh naziva “kruhom bijede” ili “kruhom siromaštva”, jer sjeća na hljebove neukvasana kruha koje su bjegunci iz egipatskoga ropstva pripremili i jeli u pustinji, u žurbi bijega. Ali jeli su ga, kaže tradicija, već i ranije, u teškim ropским danima. Bio je to pravi kruh bijede, jer robovlasnici su ih tada, skraćivanjem dnevnoga odmora na osamnaest minuta (mjereno današnjim mjerilom), prisiljavali da brašno zamijese s vodom i na brzinu ga ispeku, sve za manje od osamnaest minuta. A upravo tolika je i danas u židovstvu vremenska mjera koja određuje što je beskvasni kruh, jer u tome roku mora se brašno i zamijesiti i ispeći. Smatra se da brašno namočeno u vodi dulje od osamnaest minuta postaje kvasno.

Međutim, liturgijski tekst o beskvasnome kruhu bijede, što su ga jeli bjegunci iz ropstva, tijekom više od deset stoljeća trajanja stare izraelske države nije spominjao “kruh bijede” već kruh “poput

kruha bijede”. Jer u doba razvijene židovske države ropsko siromaštvo u Egiptu bilo je već daleka prošlost, a kruh koji se jeo u svojoj zemlji više nije bio kruh bijede, već kruh obilja. Samo uz dane Pesaha Židovi su se u to doba sjećali nekadašnjega kruha, koji su njihovi stari jeli u bijedi. Ali nakon gubitka države, u drugoj polovini prvoga stoljeća, i nakon masovnoga stradavanja naroda i odvođenja u rimsko ropstvo, nakon izbjeglištva i progonstva diljem tada poznatoga svijeta, beskvasni kruh koji su Židovi jeli u dijaspori ponovo je postao pravim i istinskim “kruhom bijede”. Tako ga se i danas naziva na *sederu*, i u Izraelu i u dijaspori, jer - premda je država obnovljena (1948. godine) - više od polovine svih Židova i danas dragovoljno živi u dijaspori. A dok je tako, za Pesah će se i dalje govoriti o “kruhu bijede” i jest će se beskvasni “kruh bijede”, jer Židovi ni u Izraelu ni u dijaspori u takvim okolnostima ne mogu osjećati da su potpuno slobodni.

Tanka pogača ili pločica beskvasnoga kruha koji se jede tijekom blagdanskih dana naziva se na hebrejskome *macá*, u množini *macót*, no u mnogim krajevima, pa i u nas, uobičajeno je i mnogo raširenije nazivati ga zbirnom imenicom *máces*, koja dolazi iz jidiša (u kojemu se u sklopu aškenaskoga izgovora hebrejsko slovo/glas “t” promijenilo u “s”, a samoglasnik “o” u “e”). Tko ne voli maces, ne mora ga jesti tijekom svih blagdanskih dana, ali mora ga jesti u Izraelu prvoga dana, a u dijaspori tijekom prvih dvaju blagdanskih dana, jer se obveza jedenja macesa u užem smislu odnosi samo na *seder* (Izlazak 12,18). Tako je u Izraelu ova obveza vezana samo uz jedan, prvi blagdanski dan, a u dijaspori uz prva dva, jer Pesah, poput ostalih dvaju hodočasnih blagdana, Šavuota i Sukota, u dijaspori traje po jedan dan duže.

Micvu (vjersku obvezu) jedenja macesa mora ispuniti svaki vjernik. Stari je običaj zbog toga bio da se u doba prije Pesaha sakuplja novac kojim bi se siromašnima pomoglo u nabavi brašna za izradu macesa, odnosno “brašna za Pesah”. Taj običaj do danas se sačuvao u obliku sakupljanja novca kojim bi siromašniji članovi zajednice mogli nabaviti sve potrebno za doličnu proslavu, prije svega maces i vino, te ostale osnovne namirnice i potrepštine.

Održavanje košer kućanstva u doba Pesaha traži vjernikovu dodatnu predanost pa i domišljatost, čime se jača njegov židovski identitet. Čvrsta pravila kojima se sve kvasno odstranjuje iz prostora u kojemu se boravi i koji se posjeduju ne mogu se provesti bez tjelesne i duhovne stege, a vježbom u stezi jača se čovjekova osobnost. To je zacijelo i jedna od osnovnih ideja ovoga blagdana. Onaj Židov koji tijekom Pesaha svjesno odnosno namjerno jede kvasno, sam sebe isključuje iz spasenja u budućemu svijetu. A čini se da duši škodi čak i nenamjerno pojedena kvasna hrana u blagdansko doba. Stoga svi vjernici još i više nego inače paze što, gdje i s kim jedu tijekom blagdanskih dana...

Hamec – kvasno

Hamec – kvasno

Beskrvasni kruh jedi tijekom tih sedam dana, i neka ti se ne vidi [nade] ničega ukvasanoga i neka ti se ne vidi kvasa unutar sve tvoje granice [tvoga posjeda].

Izlazak 13,7

Riječ *hamec* (hebrejski korijen: h-m-c) označava sve kvasno, odnosno “kiselo”, to jest ono što je nastalo kiselim vrenjem ili ono u čemu uz odgovarajuće uvjete može nastati kiselo vrenje. Sve kvasno je u dane Pesaha zabranjeno na temelju odredbe iz Izlaska (12,15): *Sedam dana jedite beskrvasni kruh. Već prvoga dana uklonite sve kvasno iz vaših domova. Koji bi god između prvoga i sedmoga dana jeo ukvasani kruh, neka se iskorijeni između Izraelaca.* “Iskorijeni” znači da osobu pogađa *karet*, najteža kazna u židovstvu, odbacivanje odnosno “izrezivanje” osobe iz židovskoga naroda. To, pak, donosi gubitak spasenja u mesijansko doba, odnosno uništenje mogućnosti za vječni život, propast duše na konačnom sudu: *Duša će mu biti odrezana od zajednice Izraelove...* (Izlazak 12,19). Ali *karet* je kazna samo za namjerno jedenje kvasne hrane u dane Pesaha.

Međutim, i ako se takva hrana pojede nesvjesno, smatra se, to ostavlja loše posljedice (što je vrlo malo vjerojatno u onih koji se drže blagdanskih pravila). Jer odnos vjernika s Bogom u židovstvu je izravan: vjernik za vjerske prijestupe ne polaže račune pred ljudima. Kaznu “izrezivanja” nad prijestupnicima ne provode ljudi, jer o tome ne sudi zemaljski sud. Za prijestup kažnjiv odsijecanjem od zajednice u budućemu svijetu dostatno je da osoba svjesno i namjerno u doba Pesaha pojede kvasnu hranu i neizbježna presuda ju čeka u budućnosti, u budućemu svijetu, *Olam haba*. Za tajni prijestup ljudi ne znaju, a ni javni prijestupnici, barem unatrag mnogih stoljeća, nisu podvrgnuti ljudskome sudu, već će u budućnosti iskusiti Božji sud i Božju kaznu: uništenje njihove duše za vječnost.

Premda u praksi oboje jednako zabranjeno u dane Pesaha, u teoriji se razlikuje *seor* ili sredstvo za kvasanje (koje samo po sebi nije jestivo) i *hamec* ili ukvasani kruh te, jednako, sve žitarice i sva hrana i piće koji nastaju vrenjem odnosno kvasanjem, te destilacijom žitarica. Među žitaricama je samo pet vrsta koje židovstvo drži sposobnima za kvasanje: pšenica, ječam, pir, raž i zob. Oni čine tradicijskih “pet vrsta” izvornih izraelskih žitarica. Ostale žitarice, smatra se, namočene ne kvasaju već “trunu”. Tako je s različitim mahunarkama i drugim zrnjem, poput graška, graha, slanutka, boba, leće, riže, kukuruza... koji prema toj definiciji nisu žitarice. Oni su u doba Pesaha zabranjeni samo u općenito strožoj grani židovstva, aškenaskoj, u kojoj se stoga u blagdansko vrijeme koristi samo maces i brašno od mljevenog macesa, te krumpirovo brašno. Jer premda mahunarka i riža u užem smislu nisu *hamec*, kada se namoče bubre, pa povećanjem obujma podsjećaju na kvasanje tijesta. Stoga ih mnogi židovski smjerovi zabranjuju u dane Pesaha.

Tri su kategorije kvasnoga, a dvije od njih se odnose na hranu. Prva kategorija obuhvaća svu kvasnu hranu i piće, koji su tijekom blagdana potpuno zabranjeni za jelo i posjedovanje. Druga obuhvaća nenemjerno nastale mješavine sa zabranjenom hranom, kakve bi mogle nastati onečišćenjem hrane slučajno primiješanim mrvicama iz ranije nabavljenih pakiranja inače za Pesah dopuštene hrane, poput, primjerice, šećera, kave, čaja i sličnih. Prema standardnim propisima, u čuvanju obredne čistoće se u dane Pesaha postupa još strože nego tijekom godine, zbog čega je uobičajeno ovakve proizvode prije Pesaha nabaviti u novim, neotvorenim pakiranjima. Treća kategorija hameca obuhvaća nejestive kvasne tvari, poput, primjerice, nekih tinta ili tuševa za pisanje. Ovakve kvasne tvari teže mogu dospjeti u hranu, ali u praksi se ipak strogo pazi da ne dođe ni do takvog onečišćenja. Vjerniku sav ovaj oprez pruža zadovoljstvo, zbog ispunjavanja Božje zapovijedi, i ne predstavlja mu opterećenje.

Na izbjegavanje čak i pretpostavke za moguće zagađenje kvasnim gotovo opsesivno se pazi u ortodoksnih Aškenaza, koji su razvili brojna dodatna pravila, za razliku od Sefarda, koji, pak, više drže do provođenja izvornih zakona. Primjer krajnjega opreza prema svakom mogućem procesu vrenja u hrani tijekom Pesaha su u židovskome svijetu hasidi, krajnje ortodokсни ogranak aškenaskoga židovstva, koji se i sam sastoji od niza smjerova. Oni tijekom Pesaha ne jedu ni namočeni maces, pod pretpostavkom da je neki djelić macesa mogao ostati nedopečen, te bi namakanjem u vodi počeo kvasati.

No pojmovi kvasnoga i beskvasnoga nisu samo materijalni, oni su u židovstvu prije svega duhovni. Kvasna hrana, ona koja je u pripravi povećala svoj opseg, smatra se simbolom

moralne pokvarenosti, a *kvasac u kruhu sprečava nas u provođenju Božje volje* (Talmud, Berešit 17a). Puneći se zrakom tijekom kvasanja i, još više, tijekom pečenja ili kuhanja, kvasna hrana umnogostručuje svoj opseg, što se u duhovnom smislu smatra simbolom laži i oholosti. Ove ideje su obilato razrađene u kabali, a i rana kršćanska zajednica, čiji su svi utemeljitelji bili rođeni kao Židovi, prihvatila je stav da je kvasno “zlo i pokvareno”, te da je samo na beskvasnome znak “iskrenosti i istinitosti” - ovo se do danas sačuvalo u više kršćanskih Crkava.

Do propasti Hrama bila je na snazi i druga zabrana kvasnoga, pored one u doba Pesaha, a danas je ona samo teorijska, jer Hrama više nema. Odnosila se na zabranu donošenja bilo čega kvasnog kao žrtve na oltar u Hramu (Levitski zakonik 2,11, u kojemu se čak ne spominje ukvasani kruh, već općenito svako sredstvo za kvasanje).

Ovo svjedoči o dubokoj drevnosti hramskih obreda, koji se očito vezuju na židovske običaje iz doba prije nego su, budući da su bili nomadi, koristili ukvasane pekarske proizvode. Znalci kažu da je i sam jeruzalemski Hram bio tek Božji ustupak onodobnim Židovima koji su, gledajući običaje drugih naroda, i sami žudjeli za oltarom na kojemu bi svojem Bogu mogli prinostiti darove. Ali ustupak nije išao do prihvaćanja kvasnoga kao žrtve na oltaru, već su smjeli prinijeti samo beskvasnu žrtvu.

I razne druge stare religije često su tijekom povijesti također održavale konzervativan pristup pri žrtvovanju svojim božanstvima, koja nisu prihvaćala vjernicima suvremenu hranu, često tehnološki napredniju, već su prihvaćala samo arhaičnu žrtvenu hranu, ponekad isključivo sirovu ili onu koja se više ne običava jesti ili čak koja nije jestiva, poput imitacija hrane načinjenih od nejestivih materijala, dragocjenih metala i drva, te cvijeća, dima zapaljenih mirisnih tvari, pa čak i zvukova proizvedenih raznim napravama ili samim dlanovima... Jednako ni posoljenu životinjsku žrtvu, kao odveć sličnu ljudskoj hrani, mnoga pradrevna božanstva nisu prihvaćala. Odras ovoga stava je zacijelo i u staroj zabrani donošenja bilo čega kvasnoga na oltar u jeruzalemskome Hramu i izvan razdoblja Pesaha. Ovo se, pak, odrazilo na sastav macesa: jedini dopušteni sastojci su mu pšenično brašno i voda.

Pripreme za blagdan

Pripreme za blagdan

Kašer lePesah - ispravno za Pesah

Nijedna namirnica ili prehrambeni proizvod koji će se u kuću unijeti uoči Pesaha i koristiti za vrijeme toga blagdana ne smije sadržavati ni najmanju količinu *hameca*. Stoga se i u danima uoči blagdana nabavlja samo hranu i piće koje nosi pečat što jamči da su proizvodi *kašer* (hebrejski) odnosno *košer* (jidiš) za Pesah - ispravni za Pesah, dakle da odgovarajući rabinski nadzor jamči kako ne sadrže ništa kvasno. Ove dodatne oznake moraju se za blagdanski tjedan nalaziti na svim proizvodima na kojima je tijekom ostaloga dijela godine dostatan pečat koji potvrđuje da je proizvod *kašer/košer*, dakle proizveden prema pravilima kašruta i pod rabinskim nadzorom. Svaki vjernik se pri izboru strogosti odnosno stupnja rabinskoga nadzora opredjeljuje prema stupnju ortodoksnosti zajednice kojoj pripada ili prema vlastitome nagnuću.

Proizvodnja i nabava macota (macesa) i vina

Maces za prvi odnosno za prva dva dana Pesaha spravlja se ne samo daleko od ičega kvasnog, već i bez ikakvih dodataka poput soli, ulja i začina, isključivo od pšeničnoga brašna i hladne vode. Neki izrađuju i “obogaćeni” maces, zamiješen s voćnim sokom i/ili jajima, ali taj “bogat” maces je u suprotnosti s dubokim značajem Pesaha, pa se ne smije jesti tijekom prvoga, odnosno prva dva blagdanska dana.

Maces može biti običan (*maca pešuta* ili *maca regila*), pri čemu se brašno “čuva” samo od mljevenja pšenice do kraja proizvodnje macesa. Mnogo cjenjeniji maces proizvodi se od posebno “čuvane” (*šemura*) pšenice, prema riječima u knjizi Izlaska (12,17): ... i čuvajte beskvasne

bljebove... Čuvanu pšenicu se tijekom cijele proizvodnje - od žetve do mljevenja pšenice i do miješanja brašna s vodom, te do izlaska gotovoga macesa iz peći - nadzire i čuva od vlage, vrućine i svega drugoga što bi moglo proizvesti vrenje ma i u tragovima. Takav “čuvani” maces je najcjeljeniji ne samo zbog rijetkosti i više cijene, već jer se smatra da nosi određenu duhovnu kvalitetu. Stoga pobožni nastoje jesti “čuvani” maces barem na *sederu*, a ako je moguće i tijekom prvoga odnosno prva dva blagdanska dana. Ostalih dana Pesaha može se jesti običan maces, a tko ne želi više ga ni ne mora jesti. Međutim, do kraja blagdana svakako je zabranjeno sve kvasno.

U pripremi macesa od trenutka kada se brašno zamijesi s vodom do trenutka kada su tanko razvaljani krušni listovi ispečeni, smije proći najviše osamnaest minuta, jer drži se da u tome okviru još ne počinje kvasno vrenje. U starini ovo se mjerilo vremenom potrebnim da pješak pređe jednu rimsku milju, kako navodi Babilonski Talmud u Pesahim 46a. Rabinski autoriteti su u novije doba odredili da je to razdoblje od osamnaest minuta. Neka midraška tumačenja vezuju ovaj kratak rok za pripremu macesa uz duljinu dnevnoga odmora židovskih robova u Egiptu, koji je trajao, prema današnjem mjerenju, samo osamnaest minuta. Druga tumačenja, pak, utemeljena su u mistici i kabalističkom promatranju svake pojave u židovskoj povijesti kao osobitoga znaka. Tako se osamnaest minuta dopuštenih za miješenje i pečenje macesa tumači hebrejskim slovima kojima se piše broj 18: het–jud (h-j), koji zbrojeni daju 18, a čitani kao riječ izgovaraju se *haj*, što znači život.

Voda za izradu macesa mora prije miješanja s brašnom u posudi stajati najmanje dvanaest sati prije pripreme tijesta, odnosno to mora biti voda koja je “prenoćila” odnosno “prespavala”. Ovo pravilo potječe iz drevnoga doba života čitave stare židovske zajednice u Izraelu, kada je u proljetno doba, u koje pada proslava Pesaha, voda koja dvanaest sati noću stoji na sobnoj temperaturi bila hladnija od one izvađene danju iz bunara. Jer mlaka voda bi ubrzala početak procesa kvasanja brašna, a u pripravi macesa upravo se to mora izbjeći. Neovisno o danas široko dostupnim mogućnostima za hlađenje vode na željenu temperaturu, u najortodoksnijim zajednicama tradicija zahtijeva da voda ipak “prespava” prije miješanja s brašnom za izradu macesa.

Maces sam po sebi ne sadrži posebnu kvalitetu svetosti i smije ga se jesti tijekom cijele godine, sa svakom vrstom jela. Kao pekarski proizvod, maces ili pšenični proizvod nalik na maces može se načiniti u svim okolnostima, ali da bi bio košer odnosno obredno čist za Pesah moraju biti zadovoljeni tehnološki preduvjeti, koje nadgledaju licencirani rabini. Stoga

maces za Pesah mora nositi rabinsku oznaku *kašer lePesah* (ispravno za Pesah), što ne mora biti ako se jede tijekom godine, kada je dostatna obična oznaka da je košer. Istočnoeuropski Aškenazi ga cijele godine smatraju kruhom, a Sefardi i srednjoeuropski Aškenazi ga izvan razdoblja Pesaha smatraju kolačem - razlika je bitna jer donosi različitost pri blagoslovu prije i poslije jela, budući da se razlikuje blagoslov za kruh, osnovnu životnu namirnicu i poseban Božji dar, od blagoslova za kolač.

U starini i sve do oko sredine 19. stoljeća vjernici su sami izrađivali maces za svoje obiteljske potrebe ili potrebe uže zajednice, a danas ga se u velikim količinama izrađuje industrijski i često nabavlja iz velike daljine, iz većih središta u kojima se proizvodi, a najradije iz Izraela. Uz ploče ili listove macesa, nabavlja se i maces-brašno, koje se izrađuje isključivo mljevenjem već pečenog macesa, jer ono naknadnim miješanjem s vodom ne kvasa. Za prvu večer blagdanskoga tjedna, odnosno prve dvije večeri u dijaspori, maces mora biti načinjen “ove godine”, dakle najranije unatrag oko pola godine, nakon Roš hašane, jesenskih novogodišnjih blagdana.

A da bi se otklonile sve dvojbe oko očuvanja macesa od slučajnog kvasanja, najbolje je prirediti maces što kasnije, netom prije početka blagdana. Stari rabini su njegovali običaj pečenja macesa pred samu blagdansku večer, a tako i danas čine osobito pobožni. Ovaj se maces naziva maces micva ili maces u skladu s Božjim zapovijedima, jer u potpunosti ispunjava micvu ili pozitivnu odredbu da se maces ne samo jede, već i da ga se osobno priređuje. Zbog svega toga, ručno rađeni maces je najcjenjeniji.

Međutim, kada se oko 1850. godine počeo izrađivati strojno umiješeni i pečeni maces, razvila se i rabinska rasprava: nije li nedolično Božju zapovijed o pripravi beskvasnoga kruha za Pesah izvoditi pomoću stroja? Pritom nije zanemareno ni tehničko, a zapravo halahički (prema vjerskom zakonu) važno pitanje: male količine tijesta koje bi mogle zaostajati u stroju prigodom rada, mogle bi se primiješati sljedećoj količini mase brašna i vode, te bi se time proces produljio na više od osamnaest minuta, što bi značilo da je tijesto u stroju ukvasano i da tako proizvedeni maces nije košer za Pesah. Ne manje bitno pitanje bilo je i: nije li nedolično pomoću stroja ispunjavati Božju zapovijed. Ali u međuvremenu je vrijeme donijelo svoje, tehnički problemi su otklonjeni, a teološke dvojbe riješene. Strojno pripremljeni maces danas je uobičajen u širokoj potrošnji, a naziva ga se *macot mebona* – mehanički, strojni maces. Ipak najpobožniji za prva dva blagdanska dana pribavljaju ručno

rađeni maces, osobito onaj od posebno “čuvane” pšenice, pri čemu se nadziru svi stupnjevi proizvodnje od žetve do mljevenja brašna, miješenja i izlaska macesa iz peći.

I vino je bitan dio proslave *sedera* i čitavoga blagdanskoga tjedna, a i inače ga se u židovstvu smatra osobitim Božjim darom i osnovnom tekućinom. Za Pesah je košer, odnosno ispravno, samo ono vino koje nosi rabinski pečat “košer za Pesah”, koje se stoga posebno rabinski nadgleda pri proizvodnji i zahtijeva tehnološke osobitosti kako bi se izbjegao dodir s bilo čime kvasnim. Tko zbog bilo kojega razloga - uvjerenja, uzrasta, bolesti... - ne pije alkohol, može umjesto vina piti groždani sok, ali i on mora nositi rabinsku oznaku “košer za Pesah”. Za odrasle vjernike ortodoksni običaji gotovo ne poznaju izbor groždanoga soka umjesto vina, jer vino je prije svega ono piće koje se blagoslivlje kao Božji dar. Običaj je i bolje je za Pesah piti crno vino, jer ono predstavlja boju krvi (na hebrejskome se takvo vino naziva crvenim). Krv poteče pri obredu obrezivanja, kojim se pečati savez s Bogom. Uz to, boja vina simbolizira pashalnu žrtvu, čijom krvlju su Židovi u Egiptu obilježili svoje dovratnike i nadvratnike (Izlazak 12,7), kako bi Bog prepoznao njihove domove i poštedio njihove prvorođence tijekom one posljednje noći u ropstvu, kada je ubio egipatske prvorođence.

Postupci s hamecom u kućanstvu prije blagdana

U blagdanskome tjednu ne smije se u domu židovskoga vjernika niti u njegovu vlasništvu izvan kuće “vidjeti niti naći” išta što je *hamec*; zabranjena je i najmanja količina. Zabranjeno je jesti *hamec*, imati zaostatke *hameca* u zakutcima u kući, moći ga “vidjeti” u kući ili u drugim prostorima u svome vlasništvu, te nakon blagdana steći zaradu od onog *hameca* koji na vrijeme nekim propustom nije bio trajno odstranjen, spaljen ili poništen. Jer od *hameca* koji je pogreškom bio zaboravljen u njegovu vlasništvu, te nije prema propisu bio spaljen ili prodan, židovski vjernik ne smije ni kasnije steći “korist” (Talmud, Pesahim 28a), dakle, ne smije ni u budućnosti takav *hamec* prodati bilo komu ili ga koristiti za hranu.

Halaba, odnosno ukupan sustav pravnih odredaba i vjerskih propisa u židovstvu, točno propisuje svako ponašanje i djelovanje vjernika u svim gotovo bezbrojnim mogućim životnim situacijama. Prema halahičkim odredbama, vjernik se *hameca* prije Pesaha može osloboditi na tri načina. Prvim načinom se *hamec* može spaliti (*biur hamec*), a drugim se može poništiti

izjavom o poništavanju svoga *hameca* (*bitul hamec*), koji “poput prašine” postaje nakon izjave vlasnika na aramejskome: *Sve kvasno i sav kvas koji se nalaze u mom vlasništvu, a nisam ga otkrio, te ga nisam spalio, neka bi bio poništen i neka bude kao prašina*. Vlasnik ovu izjavu mora osjetiti iskreno, poništiti *hamec* i njegovu materijalnu vrijednost u svojim mislima kao i u riječima.

Spaljivanje i odricanje od *hameca* dva su načina koji uključuju trajni gubitak *hameca*. Međutim, njega negdje može biti mnogo, te bi tada gubitak bio velik, jer poništeni *hamec* se više nikada ne može smatrati hranom niti ga se smije prodati kao hranu. Zbog toga je spaljivanje i poništavanje *hameca* u praksi ograničeno na kućanstva, gdje ga se posjeduje u maloj količini, te se time neće izazvati veću materijalnu štetu. Trećim načinom, koji se primjenjuje kada je zaliha *hameca* veća, on se prodaje (*mehirat hamec*). Sav *hamec* koji u većim količinama posjeduje židovska osoba, židovsko poduzeće, pa čak i sama izraelska država i vojska, prije Pesaha se prodaje nežidovu. Ova prodaja je u praksi uglavnom privremena, to jest nakon Pesaha sav prodani *hamec* se otkupljuje pod istim uvjetima pod kojima je prodan, ukoliko to dogovorne strane žele. Međutim, u teoriji, ovo je prava prodaja i treba ju shvatiti posve ozbiljno, jer se kupac može predomisлити i zadržati *hamec* koji mu je prodan kako bi se Pesah mogao slaviti prema židovskome zakonu.

U današnje vrijeme uobičajeno je da vjernici svoj *hamec* prodaju rabinu zajednice putem pravnoga ugovora, dajući mu u pisanome obliku - radi pravovaljanosti - podatke o adresi na kojoj se *hamec* nalazi i ovjeru prodaje svojim potpisom. Rabin zatim sav *hamec* članova zajednice prodaje nežidovu, a nakon Pesaha ga otkupljuje, te vjernici otkupljuju od njega svoj pred blagdan prodani *hamec*.

Za vrijeme Pesaha taj *hamec* se ne nosi u neka zasebna skladišta, koja također ne bi smjela biti u židovskom vlasništvu ili zakupu, već ga se pakira i zatvara prema zadanim pravilima, koja onemogućuju pristup do njega. I sav *hamec* u vlasništvu izraelske države i vojske na taj se način prodaje nežidovu, putem ministra financija i glavnoga vojnog rabina. Međutim, nipošto ne bi trebalo misliti da se ovo prividno složeno poslovanje obavlja uz masovno novčano poslovanje i prijevoz golemih količina brašna, žitarica, tjestenine, piva, viskija i drugih sličnih prehrambenih proizvoda i alkoholnih pića. Uz ugovornu prodaju, hrana koja sadrži *hamec* se, dakako, ne prenosi u druga spremišta ili skladišta, već nežidov ugovorom preuzima u privremeni najam i spremišta i skladišta u kojima se roba nalazi, jer Židov ni u

kakvom svome prostoru ne smije u dane Pesaha držati *hamec*, pa ni ako više nije u njegovu vlasništvu. Nakon proslavljenog blagdana prema načelima kašruta (obredno čiste prehrane), postupak se ponavlja u obratnome smjeru: *hamec* se otkupljuje od (privremenih) nežidovskih vlasnika.

U novije doba, emancipacijom Židova i njihovom sve većom društvenom prihvaćenošću u nežidovskim sredinama, a osobito širim napuštanjem ortodoksnih tradicija, prodaja *hameca* nežidovu pred Pesah u mnogim se obiteljima, osobito u razdoblju između dvaju svjetskih ratova u Europi, pretvorila tek u simboličan prijateljski i susjedski običaj, koji je izgubio gotovo svu svoju ozbiljnost. S obzirom da *hamec* ostaje u stvarnome dosegu prvotnoga židovskog vlasnika, a takva obredna prodaja se odvijala za simboličan iznos novca, za isti simboličan iznos se *hamec* nakon blagdana i otkupljivao. Ovi postupci osobito snaže dobre odnose i međusobnu bliskost u mješovitim susjedstvima, gdje Židovi žive u većinskim zajednicama drugih naroda.

No rabinsko gledište na to jest da se prodaja *hameca* nežidovu mora odvijati na pravno ispravan način, dakle da nipošto nije simbolična. Stoga se zasniva na ugovoru koji mora navesti sve bitne pojedinosti oko kupnje i ponovnoga otkupa, a često se to obavlja putem “agenta”, odnosno osobe koja taj posao obavlja za više stranaka istodobno. Ugovor zbog obrednih razloga treba biti na hebrejskome jeziku, no preporučuje se da račun bude na govornome jeziku sredine, *loazitu*, kako bi se osiguralo da nežidovski kupac razumije uvjete ugovora i cijenu, što potvrđuje pravnu ispravnost prodaje i ponovnog otkupa.

Čišćenje doma, poništavanje i uklanjanje hameca

Da bi se blagdan u domu dočekaao prema propisima, potrebno je - osim već obavljene prodaje *hameca* - do večeri 13. *nisana* dobro očistiti kuću i oribati sve što je moguće, nakon čega slijedi i obredno traženje svakoga slučajno preostalog djelića *hameca* (*bedikat hamec*). Pobožniji tome pristupaju sa svom ozbiljnošću, dok ostali smatraju tu predblagdansku pripremu zabavnim obiteljskim okupljanjem. U aškenaskim obiteljima običaj je namjerno na vidljivome mjestu ostaviti manju količinu krušnih mrvica, kako bi se pri traženju sigurno nešto i pronašlo i da blagoslov ne bi bio uzaludan. *Hamec* se traži po svim zakutcima, osvjetlj-

avajući ih malom svijećom, što je usputni dokaz simboličnosti samoga traženja, ali i tradicijske utemeljenosti toga običaja u starini, kada nije bilo električnoga osvjetljenja. Ponekad se u Aškenaza *hamec* traži uz čišćenje zakutaka majušnom metlicom ili perom, kako bi se očistile i najmanje, oku nevidljive mrvice.

Prije posljednjeg traženja, na hebrejskome se izgovori blagoslov: *Blagoslovljen si ti, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji si nas posvetio svojim zakonima i zapovijedio nam uklanjanje hameca*. Pazi se da se sav sakupljeni hamec čuva zajedno, kako se ništa ne bi slučajno rasulo na mjesta koja su već očišćena. Sutradan prije podne, na dan kada će uvečer početi blagdan, krajem “petoga sata” (oko deset sati ujutro, ovisno o geografskome položaju mjesta to jest o duljini dana) na dan 14. *nisana* se sav pronađeni *hamec* spaljuje ili, gdje je to moguće, baca u more (*biur hamec*). Sat vremena prije toga, odnosno neposredno prije spaljivanja ili bacanja u more, oko pola dana prije nastupanja blagdana, nastupa zabrana jedenja *hameca* (Talmud, Pesahim 28b), ali u pobožnim domovima se stoga već danima prije *hamec* jede uz strogi nadzor kako se ne bi rasuo i tako onečistio prostor. Na sam dan 14. *nisana* ne jede se više kruh, a do večeri i proslave dočekivanja blagdana ne jede se ni maces: prošlogodišnji se toga dana ne smije jesti, a novogodišnji se ne smije jesti prije večernjeg obreda za dočekivanje blagdana. To je bitno stoga da bi uvečer vjernik s radošću uživao u macesu, središnjem motivu večeri.

Pri spaljivanju pronađenih ostataka *hameca*, kućedomaćin izgovara izjavu o odricanju od sveg hameca koji se previdom možda još uvijek nalazi u njegovu domu, odnosno o njegovu poništavanju (*bitul hamec*): *Sve ukvasano i sav kvasac što se nalazi u mojem vlasništvu, bilo da ga vidim ili ne, a koji nisam pronašao, neka bude poništen i neka bude poput prašine*. Pred blagdan obitelj pazi na to da se sva kvasna hrana potroši ili pravodobno daruje, te je količina kvasne hrane koja se poništava i spaljuje redovito vrlo mala.

Kuhinjski uređaji se prije blagdana osobito brižno čiste propisanim postupcima (*bagala*), a posuđe i pribor koji su tijekom godine bili u dodiru s *hamecom* dobro se očiste i spremne na teško dostupno mjesto, upadljivo označeno riječju “*hamec*”. U praksi se takvo posuđe i kuhinjske potrepštine zatvaraju u kutije, koje se zalijepu ljepljivim vrpčama te smještaju na balkone ili u ormare koje se sigurno neće otvarati tijekom blagdana, čija se vrata također zalijepu ljepljivim vrpčama. Na takva spremišta se obvezno na upadljiv način napiše “*hamec*”, kako nikakvom zabunom ne bi bili otvoreni tijekom blagdanskih dana.

Tko posuđe koje koristi tijekom ostaloga dijela godine želi koristiti i za vrijeme Pesaha, mora ga kašerirati, odnosno očistiti na način da se odstrane i najmanji, oku nevidljivi tragovi *bameca*. Tijekom dvadeset četiri sata prije kašeriranja takvo posuđe se ne rabi, zatim se na posuđu primjenjuju različiti propisani postupci, ovisno o materijalu od kojega je izrađeno, prema načelu “kako se unosi, tako se iznosi”. Postupci su uglavnom povezani sa zagrijavanjem metalnih posuda do usijanja, uranjanjem u kipuću vodu i ispiranjem hladnom vodom, ili s višednevnim namakanjem u vodi koja se dnevno mijenja. U različitim zajednicama postupci mogu biti različiti.

Metalno posuđe se zagrijava do usijanja pa ispere u hladnoj vodi, ili, prema drugim običajima, uroni se u kipuću vodu i zagrijava se dok voda ponovo zakuha, zatim se uroni u hladnu vodu. Vatrostalno i stakleno posuđe se u aškenaskim i u sefardskim zajednicama za blagdan priprema prema donekle različitim običajima, temeljenima uglavnom na uranjanju u kipuću vodu. Neki drugo stakleno i porculansko posuđe tijekom 72 sata ostavljaju u mlakoj vodi koju se mijenja svaka 24 sata, dok drugi smatraju da se i ostalo stakleno posuđe kašerira na isti način kao i vatrostalno, te je porculansko nemoguće kašerirati i, jednako kao i keramičko. Porculansko i keramičko posuđe nemoguće je kašerirati zbog oku gotovo nevidljivih sitnih pora, u koje *bamec* neizbježno ulazi tijekom godine, te se ne može očistiti postupkom “kako se unosi, tako se iznosi”; takve posude se isključuju iz uporabe.

Kuhinjski aparati se čiste na sličan temeljit način, prema načelu “kako se unosi, tako se iznosi”. Za štednjak i pećnicu to znači da se, prazni, dugotrajno ugrijevaju na najvišu temperaturu, a nakon hlađenja oblože se aluminijskom folijom. Ukoliko se ne posjeduju posebne tave i ražanj za Pesah, čiste se na isti način. Hladnjaci i hladnjaci za duboko zamrzavanje se odmrzavaju, isprazne i dobro operu. U mikrovalnoj pećnici nakon čišćenja voda treba vreti tijekom pola sata. Stroj za pranje posuđa treba pustiti u rad prazan, a neki smatraju da se ovaj stroj uopće ne može očistiti kako bi bio košer za Pesah. I neke druge aparate je praktično nemoguće kašerirati, poput, primjerice, tostera, miksera i nekih vrsta pećnica, iz kojih je nemoguće očistiti sve zaostale, oku nevidljive ili čišćenju nedostupne tragove kvasnoga, te ih se tijekom blagdana pohranjuje zajedno s posuđem i uređajima koje se neće kašerirati niti koristiti.

Osobna priprema

Pripreme za blagdan naglašavaju veliku osobnu odgovornost osobe za ispravno provođenje blagdanskih dana i predanost pojedinca blagdanskim zakonima, propisima i običajima.

U vrlo pobožnih običaj je ošišati se pred blagdan, jer će to vjerniku biti zabranjeno učiniti tijekom više od sljedećih mjesec dana, sve do spomen-dana Lag Baomera, odnosno 33. dana tijekom *omera*, sedmotjednog brojanja od prvoga dana Pesaha do blagdana Šavuota. Ovim malim blagdanom, inače omiljenim za vjenčanja, prekida se ovo ozbiljno, pa i tužno razdoblje, u kojemu su mnogi postupci zabranjeni. U nekim zajednicama ovaj prekid dokida i propisana odricanja tijekom prva 32 dana toga razdoblja, u drugima se nakon samog dana Lag Baomera odricanja nastavljaju do Šavuota.

Običaja uranjanja pred Pesah u *mikve*, obrednu kupku, drže se samo u nekim najortodoksnijim zajednicama. Ali u doba Hrama to su morali učiniti svi muškarci, jer su samo u stanju obredne čistoće, koju su stjecali obrednom kupkom, smjeli stupiti na područje Hrama i jesti od žrtvovane životinje. Danas, kada je Hram u ruševinama već skoro 2000 godina, ova obveza je prestala.

Na dan koji prethodi večeri dočekivanja Pesaha, za prvorodene sinove je od zore do sumraka obvezan *Taanit beborot* - post prvorodenaca, jer je na prvi dan Pesaha Bog “zaobišao” to jest “poštedio” od umiranja sve židovske prvorodence. S obzirom da u židovstvu post zabranjuje i najmanju količinu bilo kojega jela i tekućine, što nije svakome lako, ovaj post je prvorodencima vrlo lako izbjeći sudjelovanjem na nekom obredu s obveznim obrokom (*seudat micva*), poput obrezivanja novorođenog dječaka ili završetka čitanja nekog traktata iz Mišne. Među pobožnima je stoga uobičajeno da prvorodenci toga dana nazoče takvom obredu. Ovakva olakšica u židovstvu je iznimka i nije radi samoga izbjegavanja posta, već zbog tradicije koja se time naglašava i poštuje.

Uoči seder-večere, pak, svi bi trebali manje jesti, kako bi uvečer imali volju za jelom, a maces ne bi trebalo jesti već od mlađaka mjeseca nisana, dakle tijekom dvaju predblagdanskih tjedana. Prema drugima, premda se maces tijekom godine inače može jesti, a blagoslivlje se kao kruh odnosno kao kolač, ne smije ga se jesti čitavih mjesec dana prije Pesaha, već od blagdana Purima. Sve je ovo propisano kako bi želja za jedenjem macesa na večeri dočekivanja

blagdana bila veća i kako bi ga se jelo ne samo radi zadovoljavanja vjerske obveze nego i da bi se prve blagdanske večeri glad zadovoljila prije svega macesom.

Posljednji osobni i obiteljski čin pred blagdan jest paljenje blagdanskih svijeća. One se ne smiju zapaliti na mjestu s kojeg bi se kasnije zbog bilo čega trebale pomaknuti, jer se zapaljene blagdanske svijeće ne smiju pomicati. Majka obitelji pali dvije blagdanske svijeće, govoreći dva blagoslova. Prvi je onaj za paljenje blagdanskih svijeća: *Blagoslovljen si Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji si nas posvetio svojim zapovijedima i naredio nam paljenje svijeća za* [na šabat se prvo kaže: *šabat i*] *blagdane*. Blagoslovu za paljenje svijeća slijedi blagoslov za doživljeni dan, *šebebejanu*: *Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji si nam dao doživjeti, dočekati i dosegnuti ovaj dan*.

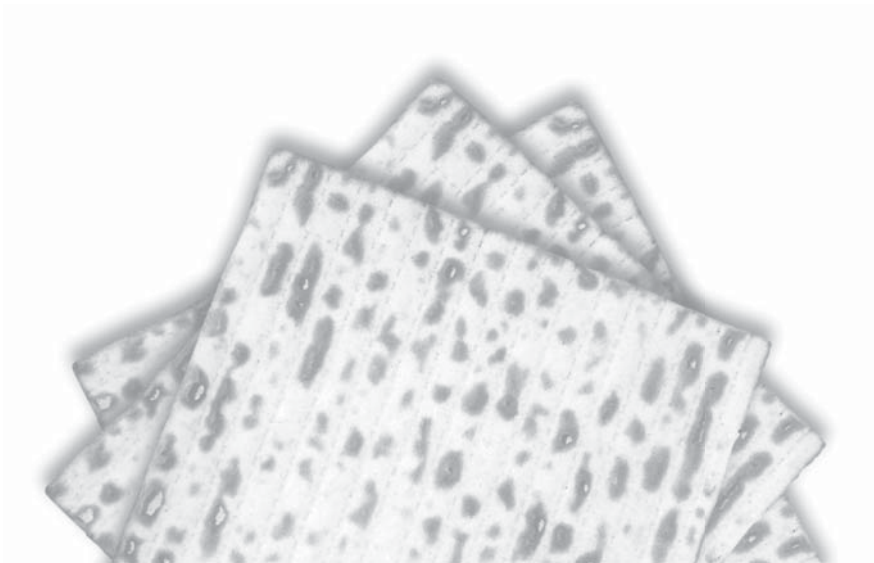
U Aškenaza običaj je svijeće paliti po povratku sa sinagogalne službe, prenoseći vatru sa svijeće zapaljene u sinagogi (jer se nova vatra na šabat i blagdane ne smije paliti), a u Sefarda običaj je svijeće zapaliti prije odlaska na sinagogalnu blagdansku službu. Nakon paljenja svijeća i propisana dva blagoslova, u obitelji započinje blagdan, odnosno *Lel seder* – noć *sedera*, obreda za dočekivanje blagdana prema određenome redoslijedu.

Ukoliko će se šabat nadovezati neposredno na blagdanski dan, prije paljenja blagdanskih svijeća izriče se i blagoslov za “miješanje” blagdanskih i šabatnih jela, *eruv tavšilin*. Uzme se nešto kuhane hrane i hljeb kruha, te se govori blagoslov: *Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji si nas posvetio svojim zapovijedima i naredio nam poštovanje eruva. Ovim eruvom će nam biti dozvoljeno peći, kubati, omotati* [hranu radi čuvanja topline], *održavati vatru i činiti sve što je potrebno za jom tov* [blagdan na koji se poštuju šabatni propisi] *i za šabat nama i svim Židovima u ovoj zemlji*. Naime, tijekom proslave triju hodočasnih blagdana, od kojih je Pesah prvi u nizu, dopušteno je kuhanje na od prije blagdana zapaljenoj vatri, ali samo za taj dan. *Eruv tavšilin*, pak, omogućuje pripremanje hrane tijekom prazničkog petka za sutrašnji šabat.

U starini, dok je stajao Hram, *cedukim* (saduceji) su na temelju svoga tumačenja teksta Tore, odnosno na temelju mišnajske odredbe u drugom poglavlju traktata *Šabat*, smatrali da tijekom šabata vatra ne smije gorjeti niti se održavati ni ako je upaljena prije šabata. Rabinsko židovstvo, koje čini osnovu židovstva u posljednja dva tisućljeća, nasuprot tome

naglašava da je topla hrana na šabat jedan od temelja proslave šabata, te da su saduceji bili u zabludi. Stoga se nakon izrečenoga blagoslova *eruv tavšilin* u domu na održavanoj vatri upaljenoj prije blagdana smije priređivati hranu za sljedeći dan. Vatra je u moderno doba, umjesto na ognjištu, na plinskome štednjaku. Tako se posljednjeg blagdanskog dana pred šabat priređuje hranu za šabat i smjesti ju se na toplo mjesto. U naše doba tome služe brojni uređaji programirani za blagdansko mirovanje i za istodobno održavanje topline hrane i tekućina.

U doba Hrama, kada se za Pesah hodočastilo i prinosilo žrtvu u Hramu, od koje su svi jeli, svi su morali nastojati Pesah dočekati u stanju obredne čistoće. To se čini uranjanjem u *mikve*, obrednu kupku, koje je stoga bilo dio redovite osobne pripreme za blagdan. I danas je među vrlo pobožnima običaj pred Pesah uroniti u *mikve*, premda više nema Hrama ni prinošenja žrtve. Ovaj običaj također svjedoči o eshatološkom značaju blagdana Pesaha, jer obredna čistoća će se ponovo zahtijevati čim dođe Mesija, koji će obnoviti Hram i hramsku službu.

Kašrut i židovska kuhinja u dane Pesaha

Bog je Židovima zabranio određenu hranu da bi time čuvali svoju duhovnu čistoću. Stoga im je u Levitskome zakoniku naredio: *Budite posvećeni preda mnom...* Židovski prehrambeni propisi i običaji odnosno *kašrut*, najstroži su i daleko najsloženiji među bezbrojnim svjetskim sustavima obredne prehrane. Uživanje u hrani kao Božjem daru, te ozbiljna predanost strogim prehrambenim propisima u pripremi jela drže se bitnim dijelom vjerskoga života. Istodobno, brojna ograničenja i zabrane korištenja u prehrani mnogočega jestivoga, a često i ukusnoga, služe jačanju čovjekove osobnosti. Svako jelo može biti pripremljeno na *košer* način, odnosno obredno ispravno, ili ne, što ovisi o sastojcima i okolnostima u kojima se prehrambeni proizvodi obrađuju ili proizvode. Da bi prehrambeni proizvodi bili obredno ispravni, njihovu proizvodnju mora nadzirati rabin, koji to potvrđuje svojim službenim pečatom.

Dopuštena hrana, posuđe i pribor nazivaju se *kašer* (hebr.: obredno čisto, dopušteno, ispravno) ili *košer* (jidiš), nedopuštena je *trefa* ili *trejfe*. Sustav se temelji na trima osnovnim odredbama iz Tore povezanim s prehranom. Prva se odnosi na podjelu životinja, ptica i morskih organizama na dopuštene i zabranjene za prehranu, druga na zabranu jedenja krvi, a treća na zabranu miješanja mliječnoga i mesnoga u bilo kojem omjeru. Mliječna i mesna hrana se ne smiju miješati, pa čak ni doći u dodir u bilo kojem koraku pripreme jela. Stoga se sav kuhinjski pribor i uređaji drže strogo odvojenima. Ovo se odnosi na posuđe, pribor za kuhanje i jelo, kuhinjske krpe, hladnjake, štednjake, pećnice... Idealno je postojanje dviju odvojenih kuhinja u kućanstvu, a u slučaju nemogućnosti za to, moraju se osigurati zasebni ormari za posuđe, dva sudopera, te svi aparati i pribor.

Obredno čiste životinje i ptice - u praksi su to najčešće govedo, ovca, koza i perad - kolju se na propisani način, nazvan *šebita*, pri kojemu se krv iscjeduje iz mesa i odstranjuju se neki dijelovi četveronožnih životinja koji su zabranjeni za jelo. Meso se zatim prije uporabe u

kućanstvu namače u vodi propisane temperature, ni prehladnoj ni pretoploj, posipa srednje krupno mljevenom solju te ocjeđuje. Sva tri postupka provode se tijekom točno određenoga vremena. Samo je mlijeko obredno čistih životinja dopušteno u prehrani, kao i mliječni proizvodi od njega, te samo jaja obredno čistih ptica. Riba koja ima vidljivu krljušt u načelu je dopuštena, svježa ili zamrznuta, ali zabranjena je riba koja je već prije kupnje bila izrezana na manje komade, jer se ne može točno odrediti pripada li vrsti s krljušti ili ne. Voće, povrće, gljive, žitarice i tjestenina, ulje, med i jaja smatraju se neutralnom hranom, te se smiju zasebno miješati i s mesnom i s mliječnom hranom.

Obredno nečiste su sve ptice grabljivice i sve životinje koje istodobno nemaju razdvojene papke (odnosno stopalni dio nogu) i ne preživaju (svinja, deva, zec, konj i njegovi srodnici, grabljivice, morski sisavci...), ribe koje istodobno nemaju krljušt i peraja (morski psi i mačke, raže, jegulje...), reptili i vodozemci (žabe, kornjače), glavonošci (sipe, lignje, hobotnice), školjke, rakovi, puževi, ličinke, kukci (osim nekih vrsta skakavaca)... Obično se misli da je svinjetina usamljena na visokome vrhu židovstvu odvratnih jela, ali svi takozvani morski plodovi su podjednako zabranjeni, toliko da ih se naziva zajedničkim imenom “odvratno iz mora”. Sve namirnice se prije uporabe moraju pregledavati radi odstranjivanja crva, puževa i drugih nametnika, a jaja se čiste od mogućeg zametka.

U židovstvu su svi blagdani snažno povezani s određenom vrstom hrane. S jedne strane povezanost blagdana s određenim jelima donosi užitak zajedničkoga obroka u društvu bliskih, rodbine i prijatelja. S druge strane ovo je povezano sa stegom: potrebna je velika predanost da bi se blagdanska hrana priredila prema temeljima nauka. Stoga prehrambena ograničenja “vježbaju” čovjekov značaj, te on jača i spremniji je za odolijevanje teškoćama i izazovima svakodnevice tijekom radnih dana i općenito u životu.

Unatoč mnogim mišljenjima, ne postoji, zapravo, “židovska kuhinja”, jer Židovi su tijekom svoje duge dijaspore prihvatili različite kuhinje naroda s kojima su živjeli: Arapa, Austrijanaca, Nijemaca, Francuza, Rusa, Mađara, Čeha, Slovaka, Grka, Španjolaca, istočnih i južnoameričkih naroda... Ipak, postoji tipično židovska namirnica - macot ili maces - i više tipičnih jela, koja su uz varijacije prihvaćena diljem židovskoga svijeta, poput, primjerice, čolenta ili šoleta (složenca s grahom, lukom, mesom i drugim sastojcima). Stariji kulinarski pristup bio je “slatko i masno”, a za blagdane: što slađe i što masnije. Ovo je nakon mnogih stoljeća takve prehrane izazivalo dosta zdravstvenih tegoba diljem židovskoga svijeta, pa je

i u židovstvu sve više prihvaćena *nouvelle cuisine* - laganiji način pripreme hrane s manje masnoća, osobito onih životinjskoga podrijetla, poput gusje masnoće, nekadašnjeg omiljenog i nezaobilaznog sastojka istočnoeuropskih svečanijih jela.

Praktično sva jela svjetskih kuhinja mogu se pripremiti tako da zadovolje pravila sustava obredno ispravne hrane, *kašruta*, osim onih u kojima se ne može izbjeći i zamijeniti svinjetinu, zečevinu, devino meso i meso drugih zabranjenih životinja, te plodove mora, meso vodozemaca i još egzotičnije namirnice poput mesa reptila, zvijeri, kukaca, ličinaka... te ostalih brojnih zabranjenih namirnica. Potrebno je samo nabaviti košer-meso i perad dopuštenih životinjskih vrsta (za one koji jedu meso), te košer-sireve, a sve ostalo, uključujući i brojne dopuštene riblje vrste, može se nabaviti u bilo kojoj zemlji, na bilo kojoj tržnici i u bilo kojoj prodavaonici.

Uz Pesah, kao blagdan koji sjeća na zbivanja u kojima se narod pri Izlasku iz ropstva odrekao jedenja kvasnoga, kada je u pitanju hrana, prije svega stoji zabrana. Najstrože je zabranjena sva hrana koja je *hamec* (kvasna hrana, žitarice i hrana odnosno pića nastala vrenjem). Prije svega je zabranjeno sve što "podize" tijesto: kvasac, soda bikarbona, prašak za pecivo, te obično brašno, jer ono bubri u dodiru s vodom. Rabi se samo maces-brašno, a potrebna rahlost se postiže uporabom jaja. Zabranjena je svaka uporaba bilo čega što je načinjeno od bilo koje vrste žitarica: kruh i krušne mrvice, bilo kakva tjestenina, jogurti i slični mliječni proizvodi nastali vrenjem, te alkoholna pića načinjena od žita, poput piva, viskija...

Zajednice sa sefardskom i s aškenaskom tradicijom jednako se pridržavaju temeljne zabrane jedenja kvasnoga u dane Pesaha, jer ona je nastala mnogo prije početka povijesnih kulturalnih osobitosti ovih dviju zajednica (Aškenazi su podrijetlom srednjoeuropski i istočnoeuropski Židovi, Sefardi su potomci španjolskih i sjevernoafričkih Židova). Propis o zabrani jedenja *hameca* potječe iz Tore i najstarija je židovska prehrambena Božja odredba za sve naraštaje, koju su Židovi primili uskoro nakon Izlaska iz egipatskoga ropstva u pustinju. No u aškenaskoj tradiciji, nastaloj stoljećima nakon gubitka stare židovske države i u mnogim pitanjima strožoj od sefardske, naknadno je zabranjeno i sve zrnato povrće koje pri kuhanju bubri, premda ne spada u izvorno zabranjene žitarice, a zajednički ga se naziva *kitnijot*. Ta kategorija namirnica obuhvaća sve sušeno zrnje: kukuruz, slanutak, leću, grah, rižu, pistacije..., jer bubrenje takvog zrnja pri kuhanju podsjeća na djelovanje kvasca. Uz

to, drži se da uvijek postoji i opasnost da je u takvo zrnje neprimijećeno upalo koje zrno “pravih” žitarica, odnosno jedne od pet tradicijskih izraelskih vrsta.

Jela se za blagdanske dane pripremaju od macota ili macesa, tankih pogača beskvasnoga kruha, te od brašna načinjenoga mljevenjem tih pogača ili krušnih listova, zatim od jaja, ribe, mesa, krumpira, gljiva, voća i povrća. U dane Pesaha dopušteno je samo “dnevno” mlijeko, dakle ono u kojemu nije započeo proces kiseloga vrenja, a u mnogim zajednicama, osobito sefardskima - koje su u ovome iznimno strože od aškenaskih - pazi se i na to da se za blagdanski tjedan nabavlja samo mlijeko s rabinskom oznakom “kašer za Pesah”, koje potječe od životinja hranjenih isključivo biljnom hranom. Uostalom, zbog veće zastupljenosti mesnih jela, tijekom blagdanskoga tjedna se ne rabi mnogo mlijeka, jer ono je u sustavu *kašruta*, odnosno obredno dopuštene hrane, strogo odvojeno od mesa i mesnih jela. Stoga se mlijeko više troši uz druge dane, uz koje se vezuje mliječna prehrana, te se tada izbjegava priprava mesne hrane, primjerice uz Šavuot, hodočasni blagdan koji slijedi nakon Pesaha, u ljetno doba.

Pri svemu ovome, nipošto nije uputno tražiti razloge za ove propise u toploj klimi židovske domovine, jer čitav *kašrut*, unatoč tomu kako bi to moglo izgledati, ima malo veze s materijalnom higijenom ili zdravom prehranom, već je usmjeren prije svega na duhovnu dobrobit. Jer suprotno bi značilo da Bog samo Židovima osigurava pravila za zdravu prehranu, a ne mari za zdravlje ostalih naroda. Dokaz da je takvo zaključivanje pogrešno jest u tome što bi to istodobno značilo i da je svako jelo pripremljeno na košer-način zdravo, što također nipošto ne mora biti i nije slučaj. Upravo suprotno tomu, znanosti je danas poznato da meso različitih obredno nečistih životinja, poput zeca, konja i drugih, mnogo manje ugrožava ljudsko zdravlje od u židovstvu omiljenih masnih gusaka i drugih *košer* poslastica.

Zabrana jedenja kvasnoga i bilo čega od žita u dane Pesaha istodobno je ograničavajuća i poticajna. Tako dani Pesaha nisu “posni” i oskudni u izboru jela zbog ograničavanja na beskvasne namirnice i općenitoga izbjegavanja mliječnih jela, već su blagdanski dani upravo vrijeme obilatih i bogatih obroka, u slavu izbavljenja iz ropstva, jer to su “dani naše slobode”. U židovskome svijetu stoga je nastalo mnogo temeljnih recepata za blagdanski stol, a sreću se i brojni novi maštoviti recepti, koji, dakako, navode samo dopuštene namirnice.

Nekoliko osnovnih recepata s tradicijskoga jelovnika

Prije svega potrebno je sve u kuhinji pravodobno kašerirati za Pesah, odnosno očistiti od *bameca*, a i čitav dom i svi prostori koje Židov posjeduje moraju biti oslobođeni od njegova najmanjeg traga. Pritom se posuđe i pribor za *bamec* izdvaja i zapečaćuje, zajedno s nekim kuhinjskim aparatima, poput tostera i miksera, koje je nemoguće kašerirati. Tek u takvome domu, te uz uporabu isključivo namirnica koje su košer za Pesah, može se pripremiti obrok kojim se Pesah dostojno slavi.

Tvrdo kuhana jaja

Ovo je tradicijsko jelo za Pesah: hrana koja na *seder*-večeri, na stolu postavljene za dočekivanje blagdana, podsjeća na u prošlosti prinošenu hramsku žrtvu, a u židovstvu općenito simbolizira životni ciklus, zbog svoga oblika koji nema rubova, ni početka ni kraja. Različito od suvremenih običaja pripreme kuhanih jaja, židovska tradicija traži da se ta jaja kuhaju veoma dugo. U starini kuhali su ih čak tijekom više uzastopnih dana, na rubu štednjaka na drva, uz kuhanje drugih jela, a u nekim sefardskim sredinama kuhala bi se takva jaja i u svakome varivu koje se tijekom više dana priređivalo na štednjaku, te su i time poprimala dodatne različite zanimljive okuse.

Jaja se dobro operu, te se polože u hladnu vodu koja ih posve pokriva, u koju se stavi dosta soli i crnog papra u zrnju, nešto ulja i dosta tankih crvenih ljusaka luka. Nakon što voda lagano zakuha, jaja se poklopljena kuhaju satima, a još bolje danima, na najnižoj temperaturi. Ljuska im postane sjajna i tamnosmeđa, a bjelanjak svijetlo smeđ, te imaju zanimljiv, drukčiji okus od uobičajenoga.

Haroset

Kao simboličan prigodni slatki prilog ovo jelo jede se u noći dočekivanja Pesaha, jer ova mješavina podsjeća na glinu i žbuku kojom su Židovi u Egiptu morali graditi faraonove gradove. Robovanje je bilo gorko, ali haroset je sladak, u duhu tradicijskoga povezivanja slatkoga okusa s dobrim očekivanjima.

A recepti najboljih kuharica iz starih rukopisnih bilježnica mjerili su sastojke opisno: šalicama (2-3 dl), pregrštima (zahvaćanjem sastavljenim dlanovima), žlicama i žličicama, te količinama “malo”, “prstohvat” (koliko se može zahvatiti između dva prsta) i “nešto”...

Usitni se pregršt-dvije oraha i oljuštenih badema, 10-15 datulja bez koštica, nešto groždica, jabuka, žličica sitno mljevenoga cimeta i “prstohvat” sitno mljevenoga klinčića, 2-3 žlice šećera (može smeđeg), može se staviti nešto ribane korice dobro opranog limuna i nešto limunovog ili narančinog soka. Prema gustoći mase doda se 3-4 žlice ili više slatkoga crnog vina s rabinskom oznakom “košer za Pesah”, te se promiješa i do uporabe ostavi na hladnome mjestu. Haroset se na drugi način može pripremiti i bez vina, na temelju šećernog sirupa: u gustu masu koja nastane kuhanjem uz neprestano miješanje šećera (može smeđega) s nešto vode, umiješa se mješavina od sitno samljevenih datulja bez koštica, oraha ili badema i dobro oprane neoguljene mljevene naranče, te se začini mljevenim cimetom i klinčićem.

Kokošja juha s okruglicama od macesa

Ovo je kultno jelo židovskih *omama*, iz doba kada je piletina bila skupa, privlačna i ukusna; tada je i kokoš bila prava, žuta, masna ptica, a ne blijeda piletina proizvedena na veliko; tada je i mrkva bila mrkva, a celer je imao okus celera. Oko pripreme maces-*knedla*, pak, do danas se vode kuhinjski ratovi, jer cilj je da okruglica (*knedl*) bude što rahlija i posve podatna, dok je okus uvijek manje-više sličan, neovisno o znamenitosti *omame* kao kuharice. A svaka *omama* bila je, poznato je, najbolja kuharica...

Kokoš (pribavljenu isključivo u košer-mesnici, može i zamrznuta) stavi se kuhati u zasoljenu vodu zajedno s lukom, mrkvom, peršinovim korijenom, te celerovim korijenom i lišćem. Može se staviti nekoliko zrna bijeloga papra, a osobito “židovski” okus dat će koji stručak kopra, ako se stavi pri kraju kuhanja. Poslužuje se ocijeđena juha s okruglicama od macesa, kao uvod u glavno jelo (meso iz juhe se poslužuje zasebno, ili se radije upotrijebi u nekom drugom jelu). Za okruglice se pomiješa odgovarajući broj žutanjaka prema količini maces-brašna (primjerice: dva žutanjaka na manju šalicu maces-brašna) i malo soli, može se dodati i malo ulja; neki dodaju i sitno sjeckano peršinovo lišće, a može se i popapriti mljevenim bijelim paprom. Polagano se izmiješa, pa se brižno umiješa i snijeg od bjelanjaka. Nakon kraćeg

“odmaranja” mase, okruglice se kuhaju u dosta slane vode, 15-20 minuta, te se, ocijeđene, stavljaju u vruću juhu i iznose na stol (radi čuvanja okusa juhe, nije preporučljivo kuhati okruglice u juhi koju će se iznijeti na stol).

Meso, perad i riba

mogu se pripremiti na bilo koji uobičajeni način ako se strogo vodi računa o načelima kašruta: meso i perad se moraju nabaviti u košer-mesnici, te nikada ništa mesno ne smije doći u dodir s bilo čime mliječnim (ovo se odnosi i na kuhinjski pribor i posuđe). Uobičajeni jelovnik uz Pesah je mesni, ali tko ne može nabaviti košer-meso, najbolje je da se odluči za riblji ili riblje-mliječni jelovnik. Riba se nabavlja samo ako ima krljušt i kupljena je u komadu, nerazrezana, odnosno prepoznatljiva po vrsti, a smije biti i zamrznuta.

Meso (najčešće janjetina ili perad), prije svega pečeno, tipično je jelo u doba Pesaha i, prije svega, za *seder*-večeru (nakon gotovo obvezne kokošje juhe s okruglicama od macesa). Poželjno je poslužiti ga s prilogom načinjenim od macesa, uz što se mogu servirati različite salate, krumpir i drugo povrće.

Maces kao prilog (mlinci)

Listovi macesa su izvrsni priređeni kao mlinci: maces se namoči u vodi tijekom kraćega vremena, malo se ocijedi i dalje sprema kao uobičajeni mlinci. U nekim zajednicama ovo se izbjegava, zbog teorijske mogućnosti da maces kvasa u dodiru s vodom na sobnoj temperaturi.

Lasagne

I tradicijske kuhinje drugih naroda mogu se prilagoditi košer-prehrani, pa čak i u doba Pesaha, poput ove prilagodbe talijanskog specijaliteta. Potrebno je paziti na pravila o *kašrutu*: za mliječni obrok s povrtnim punjenjem ili punjenjem od gljiva može se prirediti bešamel-umak od košer-putra ili maslinovog ulja, maces brašna i mlijeka ili umak načinjen od maslinovog ulja, maces brašna i

pasirane rajčice, a mora ga se peći u zasebnoj pećnici za mliječna jela. Za mesni obrok smije se uporabiti samo umak od rajčice, maces-brašna i maslinova ulja, a mora se peći u pećnici za mesna jela. Upotrebljavaju se začini od mirisnoga bilja (origano, kadulja, peršinov list...), te sol, papar, paprika i slično.

Listovi macesa prethodno se namoče u vodi, te se naizmjenice slažu s unaprijed pripremljenim povrtnim ili košer-mesnim mješavinama. Neka posljednji sloj bude maces. Zalije se mliječnim umakom ili umakom od rajčica, prema vrsti nadjeva. Zapeče se u unaprijed na višu temperaturu ugrijanoj pećnici.

Maces s jajima

Lagani topli obrok može se pripraviti od vodom namočenoga macesa, zapečenog s jajima. Poslužuje se kao lagani obrok s raznim salatama i prilozima od sirovog, kuhanog ili pečenog povrća, te od svježih, pirjanih ili ukiseljenih gljiva. Ovo jelo je u sustavu *kašruta* neutralno – ni mesno ni mliječno.

Umute se jaja, pomiješaju se s u vodi namočenim macesom istrGANIM na komadiće, popapri se i posoli, po volji začini mirisnim travama. Masa se ulije u tavu u kojoj je već zagrijano maslinovo ulje, te se miješa dok se jaja ne zgrušaju do željenoga stupnja. Poslužuje se s prilozima od povrća ili gljiva.

Slatkiši

Pazeći na pravila o kašrutu za Pesah i od industrijskih proizvoda rabeći samo one s oznakom “košer za Pesah”, možemo načiniti nepregledan broj varijacija s macesom i maces-brašnom, jajima, medom, voćem, suhim voćem, orašastim plodovima, marcipanom, džemovima i pekmezima, smeđim šećerom i agavinim sirupom (ukusniji su od bijelog šećera), sirupima i alkoholnim pićima od voća... a dakako i mlijekom (pritom pazeći da je mesni obrok bio dosta ranije, najmanje tri sata prije posluživanja mliječnoga slatkiša). Praktična zamjena za pšenični griz u dane blagdana može biti tapioka (manioka), odnosno njezino brašno i griz, jer nastaju mljevenjem te biljke, a ne od žitarica.

Čestitanje i pozdravljanje

Čestitanje i pozdravljanje

Čestitke za Pesah šalju se uoči blagdana, jer većina šabatnih ograničenja odnosi se i na dane hodočasnih blagdana, od kojih je Pesah prvi tijekom godine. Usmeno si vjernici čestitaju u svakoj prigodi kada se sreću uoči i tijekom blagdanskih dana. Čestitke uobičajeno spominju bit blagdana: tjedan (u dijaspori osam dana) kada se u židovskome domu ne smije naći ni najmanja količina *hameca* niti se *hamec* smije posjedovati, neovisno o tome gdje je smješten ili u kojem je kutku zaboravljen. Dom koji je tako pripremljen smatra se da je *kašér* (hebrejski) ili *kóšer* (jidiš), odnosno da je ispravan i spreman za dočekivanje blagdana, obredno prihvatljiv. Stoga se uoči blagdana upućuju čestitke, papirne ili elektroničke, s prigodnim slikovnim i glazbenim motivima i riječima:

Proslavite sretan i košer Pesah!

Srećući se i razilazeći u doba blagdanskoga tjedna, vjernici se međusobno pozdravljaju riječima

Hag Pesah sameah! - Sretan blagdan Pesah!

ili jednostavno

Hag sameah! - Sretan blagdan!

Blagdanski tjedan

Blagdanski tjedan

*Zauvijek neka bude sveta dužnost svakoga vjernika
da osjeti kao da je sâm oslobođen iz Egipta.*

Babilonski Talmud, Pesahim 116b

*Prvoga dana neka vam je sveto okupljanje, a tako i sedmoga.
Nikakva rada tih dana ne obavljajte. Samo jelo smijete pripremiti.*

Izlazak 12,16

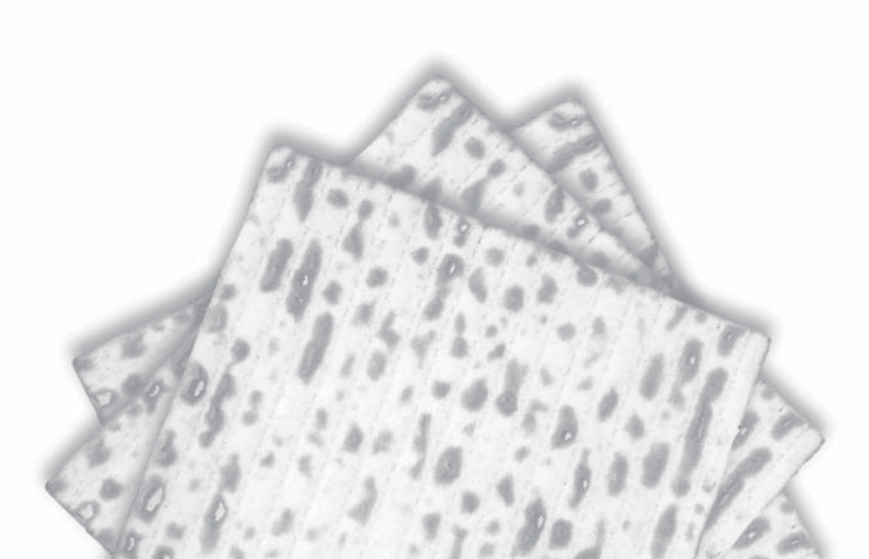
Pesah je proljetni blagdan, jer i Izlazak iz egipatskoga ropstva se dogodio u proljeće, u ožujku ili travnju prema suvremenome građanskom kalendaru. Erev Pesah ili predvečerje odnosno početak prvoga blagdanskog dana je 14. *nisana*, te je prvi blagdanski dan 15. dan mjeseca *nisana*, prvoga mjeseca u godišnjem nizu proslava blagdana. Posljednji blagdanski dan traje do večeri 21. *nisana* (u dijaspori i 22.), prema riječima “od večeri četrnaestoga dana pa do večeri dvadeset prvoga dana prvoga mjeseca” (Izlazak 12,18).

U Izraelu blagdan traje sedam dana (Ponovljeni zakon 16, 3-4), a u dijaspori dodaje mu se (kao i drugim dvama hodočasnim blagdanima, Šavuotu i Sukotu) po jedan dan, te Pesah traje osam dana. Prvi i posljednji dan sedmodnevnoga blagdana strogo su neradni (*jom tov* - blagdan), te za njih vrijede pravila gotovo poput onih za šabat. S obzirom da se u dijaspori i prvome i posljednjem blagdanskome danu dodaje još po jedan dan, prva su dva i posljednja dva dana strogo blagdanski. U Izraelu je tako pet polublagdanskih dana (između prvoga i posljednjega blagdanskog dana), a u dijaspori četiri (između početnih i završnih potpuno blagdanskih dana). Tijekom polublagdanskih dana, koje se naziva *svjetovni dani unutar blagdana* (hebr.: *hol hamoed*), dopušten je rad poput onoga u ostale radne dane. Mnogi

ipak izbjegavaju tada sklapati poslove za budućnost i započinjati ili obavljati veće planove i radove.

Jedina razlika između šabata i blagdanskoga dana tijekom Pesaha (jednako kao i drugih dvaju hodočasnih blagdana) jest u tome što se sva potrebna hrana - dakako, kupljena i nabavljena prije blagdana - ne mora pripremiti unaprijed, već se smije pripremljati i tijekom potpuno blagdanskih dana, ali samo na "vatri" koja je zapaljena prije blagdana. U praksi to je plinski plamen, upaljen prije blagdana, koji se tijekom blagdanskih dana ne gasi. Hrana se smije i nositi na otvorenim prostorima, primjerice ponijeti kao dar ili premještati iz kuće u kuću, što šabatom nije dopušteno. Smiju se prenositi na otvorenome i drugi potrebni predmeti, što se šabatom ne smije, poput posuđa, unaprijed kupljenih darova, cvijeća i sličnoga.

Blagdanska ograničenja u doba Pesaha - mirovanje gotovo poput šabatnoga i odricanje od kvasne hrane - u židovstvu se ne smatraju teškoćom, već povlasticom. Tako Židovi u dijaspori, slaveći dva dodatna blagdanska dana, više i uživaju. No premda se teorijski ne smatra odricanjem i teškoćom, na kraju blagdanskoga tjedna vjernici rado ponovo prihvaćaju kvasna jela i vesele im se. U nekim zajednicama u Izraelu i sjevernoj Africi, neposredno nakon isteka posljednjega blagdanskog dana priređuju se zabave s obiljem izrazito kvasne hrane, poput raznih poslastica od dizanoga tijesta.

Obrednik za dočekivanje Pesaha: Hagada

Pamti dan Izlaska svoga iz Egipta svakoga dana svoga života.

...

Da smo svi mudri, da smo vrlo razboriti, svi iskusni i svi znalci svetoga pisma, ipak bi nam dužnost bila pripovijedati o Izlasku iz Egipta.

Hagada, Magid

... da možeš pripovijedati svomu sinu i svom unuku o tome što sam učinio Egipćanima i kakva sam znamenja činio među njima.

Izlazak 10,2

U nedostatku stalne i stabilne domovine, Židovi su dom pronalazili u knjigama, a Hagada - kojoj je srž u prepričavanju Izlaska iz Egipta - prevođena je šire i prepričavana češće nego ijedna židovska knjiga.

Jonathan Safran Foer u:

The New York Times, 31. ožujka 2012.

Tijekom mnogih naraštaja Hagada je najomiljenija i najraširenija knjiga židovske književnosti, jer je nerazdvojno povezana sa životom svakoga židovskog vjernika, te je tijekom povijesti bitno utjecala na oblikovanje zajedničkoga židovskog identiteta u zajednici raseljenoj diljem staroga svijeta, a kasnije i diljem Zemljinih kontinenata. Bez Hagade se ne može zamisliti obiteljska knjižnica ni proslaviti *seder*, obred dočekivanja blagdana Pesaha, koji se odvija upravo redosljedom navedenim u Hagadi.

U hebrejskome jeziku može se značaj pojmova i srodnost s drugim pojmovima otkriti prepoznavanjem korijena riječi kojima se određeni pojmovi iskazuju. Korijen riječi *seder* s-d-r jednak je korijenu riječi *sidur* s-d-r, koja znači molitvenik za cijelu godinu. Ovaj korijen u hebrejskome jeziku zapravo označava redosljed. Tako oba pojma, *sidur* i *seder*, označavaju redosljed sakupljenih tekstova, ali i liturgijski redosljed. Sama riječ *bagada*, pak, znači pripovijest ili pripovijedanje, a nastala je od infinitiva glagola *lebagid* - pripovijedati, jer osnova toga liturgijskoga vodiča za provođenje obreda *sedera* je pripovijedanje biblijske priče o spašavanju iz egipatskoga ropstva.

Jezik Hagade je hebrejski, točnije mišnaiski hebrejski, jer tim je jezičnim iskazom napisana Mišna, zapisani usmeni zakon koji produbljuje i objašnjava odredbe Tore. Izvori tekstova koji čine Hagadu sežu u najveću starinu židovskoga naroda. Uvodni dio hebrejske Hagade, pak, odnosno upute za priređivanje *seder*-večere, uglavnom su na aramejskome, tijekom mnogih stoljeća široko prihvaćenome bliskoistočnom jeziku. U doba babilonskoga progonstva, kada se oblikovao izbor tekstova koji će mnogo kasnije postati Hagada i kada je nastao tekst uvodnoga poziva na pashalno blagovanje, govorni jezik židovske zajednice bio je aramejski.

Hagadu, pored na arhaični način prepričane pripovijesti o biblijskome Izlasku, čini standardni skup biblijskih izvadaka, blagoslova nad vinom i hranom, molitava, dijelova Mišne i midraških komentara, psalama za noć dočekivanja Pesaha te hvalospjeva Bogu. Kao cjelinu su ju oblikovali *gaoni* (poglavari talmudskih akademija u Mezopotamiji), tijekom oko četiri stoljeća svoga književnog djelovanja (636.-1040). Do njihova doba su ove različite tekstove usmeno prenosili iz naraštaja u naraštaj, na jednak način kao i usmenu Toru. Nju su, nakon mnogih stoljeća usmene predaje, zapisali pod zajedničkim nazivom Talmud (Studij), a sastoji se od Mišne (zakona, postavke) i Gemare (tumačenja, komentara).

Mnogi dijelovi tako nastaloga teksta Hagade potječu iz najboljega vrela drevnog hebrejskog poetskog izražavanja, čiji književni korijeni sežu do doba Izlaska iz egipatskoga ropstva. Knjigu nije oblikovao jedan autor niti je nastala suradnjom više autora, već je nastajala tijekom vremena, te su priče, psalmi i pjesme iz korpusa židovske literature postupno dodavani u skup tekstova koji su konačno postali Hagadom. Prvi su odgovarajuće dijelove drevnih tekstova usmene predaje u petome stoljeću prije nove ere zapisali članovi Velikog sabora (hebr.: *Keneset bagedola*, prema čemu se i današnji izraelski parlament, kao i u Hrvatskoj, naziva Kneset ili Keneset - Sabor). Najstariji među tekstovima od kojih je oblikovana Hagada korijen imaju u Mišni, a potječu izravno iz triju stranica Babilonskoga Talmuda (Pesahim 114-116). Rabin

Seadja Gaon je ove talmudske dijelove u 10. stoljeću uključio u svoj *sidur* (molitvenik za cijelu godinu). Ovaj tekst je dva stoljeća kasnije zapisao i Rambam, a i današnji tekst potječe iz 12. stoljeća.

Vremenom su Hagadi dodani i drugi dijelovi: biblijski odlomci, molitve, dijelovi midraša i pijutim (religijske pjesme). Heterogenost dijelova nije prikrivena nikakvim uredničkim zahvatima u tkivo tekstova, te se prepoznaju različiti izvori iz kojih potječu dijelovi konačno oblikovane Hagade.

Istaknuti motivi u tekstu Hagade

Bit i osnovna nit Hagade je u prepričavanju povijesti židovskih praotaca, od prvoga, Abrahama, čiji je otac Terah još bio idolopoklonik, do njihova odlaska u Egipat i padanja u ropstvo, preko dva stoljeća robovanja i čuda u doba izbavljenja, koja su se u Egiptu zatim dogodila, te do deset kazna za Egipćane i njihovu zemlju i do razmicanja vode Crvenoga mora, preko kojega su Židovi prešli u slobodu, pod Božjim nadzorom i Mojsijevim vodstvom.

Usljedila su i čuda *mane* u pustinji, te, konačno, primanje Tore i mnoga čuda koja su se dogodila do ulaska u domovinu, obećanu zemlju, ali glavni motiv Hagade je samo spašavanje: Izlazak iz Egipta, najvažniji događaj u povijesti. Njega je svaki Židov dužan pamtiti, osjećati kao svoju osobnu povijest i opširno govoriti o njemu. Svatko je o Izlasku dužan pripovijedati, pa i najmudriji u tome nalaze zaslugu. Jedan od učitelja u rabinskoj akademiji u Bene Beraku kojega spominje tekst Hagade, Eleazar ben Azarja, rekao je: *Evo, već sam [mudar] kao sedamdesetgodišnjak, a još nisam proniknuo u to zašto se [i] noću pripovijeda o Izlasku iz Egipta...* [a to je] *da bi se svakoga dana svoga života sjećao dana Izlaska iz Egipta*. On je već kao tridesetgodišnjak postao predsjednikom Vrhovnoga suda, a tradicija kaže da je time nagrađen za govorenje o Izlasku iz Egipta.

U okviru sadržaja Hagade, više motiva je osobito naglašeno u tekstu: noć, težina Božje osvete nad Egipćanima, životinjska žrtva za Pesah, prispodoba o četiri sina različitih umnih sposobnosti i karakternih osobina, te uzdizanje i slavljenje Božjega imena, očekivanje izbavljenja od patnja...

Izlazak iz ropstva se, prema biblijskome tekstu, dogodio noću, pa je noć doba koje se naglašeno slavi kao vrijeme u kojemu se dogodilo čudo, kao vrijeme za dočekivanje Pesaha

i kao ono doba dana u kojemu je Bog više puta tijekom povijesti svojem izabranom narodu pružao spasenje iz nevolje. Ovaj motiv je bio osobito prigrljen u mnogim teškim, pa i tragičnim vremenima židovske dijaspore, u kojoj je od godine do godine, od Pesaha do Pesaha trajao kao čvrst oslonac za nadu da će božanska pomoć neke noći ponovo spasiti narod iz nesreće. Hagada je konačno oblikovana stoljećima nakon gubitka Hrama i židovske domovine, ali istodobno i stoljećima prije obnove izraelske države, u doba teškoća i patnja židovskoga naroda u dijaspori. Jer u doba nastanka Hagade, dijaspora je za židovstvo bila beskrajno i bezizlazno mučenje, a jedini izlaz iz mučnoga života i čestih okrutnih progona donosilo je samo čvrsto vjerovanje u budući dolazak mesijanskoga doba, koje će donijeti povratak na Cion i vječni mir.

Stoga su motivi Božjega djelovanja pri Izlasku, kojim su Egipćani bili okrutno kažnjeni, pri čitanju Hagade u blagdanskoj noći zacijelo stoljećima izazivali oduševljenje slavljenika. Suvremenog čitatelja, međutim, mogu zbuniti, pa i ogorčiti motivi osvetničke mržnje i drugih danas neprihvatljivih stavova, koji se opetovano sreću u ovome tekstu. Spominje se, tako, "egipatsko blago" koje je Bog u noći Izlaska bio dodijelio Židovima, te su ga ponijeli sobom u pustinju. A još više od toga može zaprepastiti hladna okrutnost kojom tekst slavi patnje i konačnu propast Egipćana. Ako ovo trijumfalističko slavljenje propasti neprijatelja, donedavnoga mučitelja, podsjeća na dječju nemoćnu mržnju nakon iskustva sa zlostavljanjem, vrlo smo blizu otkrivanja izvora bespoštedne okrutnosti koju srećemo u Hagadi. U ovome tekstu jasno se prepoznaje odraz nemoćnoga gnjeva i očaja mnogih židovskih naraštaja, koji su teško patili pod mnogo snažnijim ugnjetavačima, te neprestana žudnja za *obećanom zemljom*, Erec Israelom, kao ostvarenjem oslobođenja. Stoga se i idealizirani trijumf konačne pobjede - biblijskoga Izlaska iz ropstva i odlaska prema *obećanoj zemlji* - prirodno i lako stopio s podtekstom spasenskoga motiva.

I motiv životinjske žrtve za Pesah i njezine krvi, prema kojoj je Bog u noći Izlaska prepoznavao i zaobilazio židovske domove, donoseći smrt samo egipatskim prvorođencima, u naše doba svakako izaziva nelagodu. Pritom ne bi trebalo zanemariti drevno podrijetlo običaja prinošenja životinjske žrtve, pa i žrtve koja se prinosila u jeruzalemskome Hramu. Stoga je u moderno doba široko prihvaćeno rabinsko mišljenje da je Bog u Tori naredio obredno žrtvovanje životinja samo stoga što u to drevno doba židovstvo još nije bilo spremno za *tefila* (molitvu, *služenje srcem*), već mu je - kao i drugim, susjednim narodima - bila potrebna *avoda* (djelo, prinošenje žrtve). S ovim je povezano i već od srednjega vijeka razvijeno tumačenje donekle antropomorfna

Božjeg djelovanja tijekom cijeloga Izlaska, koje se stoga teološki tumači isključivo kao simbolično prikazivanje, učinjeno radi lakšega ljudskog razumijevanja.

Jedan od najsnažnije istaknutih motiva u tekstu Hagade jest uzvisivanje i slavljenje Božjega imena. Pravo Božje ime, ono kojim se predstavio Mojsiju, Židovima je od početka bilo zabranjeno izgovoriti. Ono se piše hebrejskim slovima **jod-he-vav-he**, a predajom od Mojsija je ispravan način izgovora iz naraštaja u naraštaj prenošen u krugu najvišeg hramskog svećenstva. Vrhovni svećenik je svake sedme, odnosno šabatne godine ovome podučavao svoje najbliže učenike, među kojima je bio i njegov budući nasljednik. Svima njima je prijetila kazna isključenja iz vječnoga života, *karet*, u slučaju da bi izgovor Božjega imena otkrili nekome izvan kruga posvećenih. Božje ime izgovaralo se samo do propasti Hrama, a i to samo jednom godišnje, na dan vrhunca židovske godine, Jom Kipur, dan opće pomirbe i kajanja za grijeha naroda. Izgovarao ga je isključivo veliki svećenik, sam u hramskome svetištu nad svetištima, mjestu za koje se vjeruje da je u njemu u trenutku zazivanja svoga imena Bog osobno bio nazočan.

Možda upravo zbog zabrane izgovaranja, kao i zbog jedinstvene, u dubokoj starini nepoznate potpuno duhovne Božje prirode, u židovstvu se i samo Božje Ime doživljava kao entitet, te ga se uzvisuje i slavi, što je u tekstu Hagade osobito naglašeno. U židovstvu se stoga razvio čitav sustav Božjih imena kojima mu se vjernici obraćaju: hebrejskom riječju za Gospodin (ali ni ona se na hebrejskome ne izgovara izvan molitve), Hašem (Ime), Hakadoš (Sveti), Hakadoš baruh hu (Sveti blagoslovljeni), Hamakom (Svenazočni), El Šadaj (Svemogući, Sveladar), Meleh malhe hamelahim (Kralj kraljeva)... U prijevodima i izvornim tekstovima na hrvatskome, istaknuto mjesto u dosadašnjoj literaturi zauzelo je imenovanje Boga latiničnim ispisom transkripcije zapisa njegova pravog imena, takozvanog tetragramatona, imena kojim se osobno predstavio Mojsiju, a koje znači: Vječni. Ovo je svakako nepoželjno, većini Židova i uvredljivo, neovisno o vrsti teksta ili izvoru toga u neznanju. Stoga se židovski vjernici radije priklanjaju čitanju protestantskih kršćanskih prijevoda nego katoličkih, jer protestantski ne spominju pravo Božje Ime, već Boga prema židovskom izvornom načinu nazivaju: Gospodin. Hebrejskim se slovima to pravo ime u židovstvu ni ne ispisuje, pa čak ni u komentarima na religijske tekstove, premda je izvorno bilo zabranjeno samo izgovaranje. Stoga se na hebrejskome jeziku ispisuje grafička oznaka koja označava Božje ime. U vrlo ortodoksnih se i samo pisanje riječi Bog izbjegava i u tekstovima na drugim, svjetovnim jezicima, te se skraćuje u oznaku: B-g (G-d na engleskome, G-tt na njemačkome i slično na drugim jezicima).

Podrijetlo zabrane izgovaranja Božjega imena naglas možda je u drevnome vjerovanju da ime općenito, bilo božanstva bilo osobe, sadrži bit nositelja imena, te da se poznavanjem i izgovaranjem nečijega imena može djelovati na njegovu volju i posjedovati moć nad njim. Znanost drži da je i izvor zabrane izgovaranja Božjega imena među Židovima u sličnim stavovima drugih drevnih naroda. Neovisno o izvoru zabrane, koji je toliko drevan da je već i zaboravljen, i danas iz strahopoštovanja Židovi nikada ne pokušavaju izgovoriti Božje ime, a znanje o točnome izgovoru se u međuvremenu i izgubilo.

Iluminirane i ilustrirane Hagade

Tijekom procesa konačnoga oblikovanja liturgijskoga teksta za dočekivanje blagdana Pesaha, nastalo je više različitih verzija, od kojih su neke sačuvane u najstarijim rukopisnim Hagadama, većinom nastalima između 13. i 15. stoljeća. U okviru različitosti verzija teksta Hagade javila se i do danas sačuvala manja razlika između teksta prema aškenaskome i prema sefardskome obredu. Dijelovi najstarijih tekstova su pronađeni i u velikom izvoru tekstova židovske književnosti, u *Kairskoj genizi*, koja je sačuvala rukopise nastale od 10. do 13. stoljeća. Ni do danas nije posve proučen i uspoređen tekst svih različitih verzija teksta Hagade koje su do sada poznate, prije svega stoga što pozornost znanstvenika koji se ovim tekstom bave najviše privlače dragocjeni i rijetki iluminirani rukopisni primjerci.

Oko 13. stoljeća skup tekstova koji su činili Hagadu do te se mjere bio zaokružio kao cjelina, da se njezin tekst mogao pojaviti kao zasebna knjiga. A ta je knjiga bila namijenjena osobi, vlasniku, odnosno obitelji koja je uz nju slavila dolazak Pesaha. Stoga se tada pojavila, više nego i kod kojega drugog židovskog religijskog teksta, mogućnost i želja da knjiga dobije osobni pečat, znak vlasnikova odnosno naručiteljeva ukusa. Jer ne treba zaboraviti da je to bilo prije izuma tiska, te se svaki primjerak Hagade, jednako kao i svake druge knjige, ispisivao ručno i umnogome bio jedinstven. A svaka je Hagada stoga bila i skupocjena. Ipak, s obzirom da je tekst Hagade razmjerno kratak, nije bilo preskupo da ju naruči i posjeduje praktično svaka obitelj, niti je bilo nemoguće da mnogi primjerci budu iluminirani, što je, dakako, dodatno povisivalo cijenu izrade. Gradovi su jačali, a život je postajao sigurniji, te je gotovo svakome građaninu (a europski Židovi su u tim povijesnim okolnostima praktično svi živjeli u gradovima) postalo dostupno posjedovati jedan takav luksuzni primjerak rukopisne knjige, koji se čuvao i prenosio s naraštaja na naraštaj.

Tehnika pripreme kože, boja i pozlate do tada je toliko napredovala da su takve knjige postale kvalitetne kao proizvod, pa stoga i tražene, te su se svakodnevno otvarale radionice za proizvodnju knjiga. Neke od iluminiranih rukopisnih Hagada su više kvalitete, neke su manje uspješne. Ali svaka iluminirana rukopisna knjiga bila je vlastiti djelić velike umjetnosti, umanjena slika one umjetnosti koju su građani svakodnevno viđali na raskošnim građevinama koje su ih okruživale.

No reprezentativni, raskošno iluminirani primjerci, često ukrašeni rukom doista velikih umjetnika minijature, od kojih su nam neka imena ostala sačuvana, ostali su dostupnima samo rijetkim bogatim Židovima, onima u službi kraljeva i plemstva. Danas izloženi u znamenitim svjetskim muzejima, sačuvali su se brojni takvi primjerci, poznati pod imenima vezanima uz gradove ili mjesta u kojima su nastali ili u kojima su se zatekli tijekom povijesti (Hagade iz Cincinatija, Darmstadta, Washingtona, španjolska Sarajevska Hagada iz 15. stoljeća, Moravska Hagada, Praška Hagada iz 16. stoljeća...), te nazvani prema autorima iluminacija ili vlasnicima (londonska Hagada Joela ben Šimona zvanoga Fejbuš Aškenazi, Kaufmannova Hagada, španjolska Rylandsova Hagada iz 14. stoljeća, Hagada iz 15. stoljeća iz Rotschildove zbirke rukopisa...), ili prema određenim karakteristikama iluminacije (španjolska Zlatna Hagada iz 14. stoljeća, Hagada s ptičjim glavama...). Brojne dragocjene rukopisne iluminirane Hagade doživjele su u novo doba visokokvalitetne pretiske, te su danas široko dostupne.

Već su, i prije Hagade, u određenim židovskim religijskim tekstovima bili poznati ukrašeni inicijali, ali ne i prikaz ljudskih likova. Zbog zabrane “rezanja lika”, odnosno figurativne umjetnosti, iskazane u drugoj Božjoj zapovijedi, u židovsku umjetnost figurativnost ulazi tek s Hagadom. Nedvojbeno je ovaj prodor uspio samo na temelju malih formata knjižne iluminacije (velike formate figurativne umjetnosti Židovi neće stvarati još stoljećima nakon ranih Hagada). Ilustracije u starim Hagadama su većinom didaktičkoga značaja: pečenje macesa (beskvasnoga kruha), prinošenje pashalne žrtve u Hramu, obredno čišćenje kuće od svega kvasnog prije Pesaha, prikaz obitelji oko stola pri proslavi Pesaha, gorko bilje, Izlazak iz Egipta i slični prikazi vezani uz mnoge blagdanske motive, zapovijedi i običaje. Javljaju se i prikazi biblijskih motiva, od stvaranja svijeta do događaja iz života praotaca. Scene iz svakodnevnoga života daju uvid u onodobne običaje odijevanja i opremanja kućanstva u različitim povijesnim židovskim sredinama diljem Europe. Osobito su zanimljivi prikazi egipatskih gradova, prikazanih poput srednjovjekovnih europskih gradova, a Židovi-roboti na egipatskim grad-

njama prikazani su kako rabe suvremene srednjovjekovne građevinske tehnike. U tome su se majstori iluminatori Hagada povelili za uobičajenim pristupom europske srednjovjekovne i kasnije umjetnosti, koja likove i arhitekturu iz drevnoga doba prikazuje kao suvremene.

Neki likovni motivi su ilustracija midraških tumačenja, drugi su pokušaji doslovnog prenošenja složenih biblijskih izričaja, neki su češći, drugi rjeđi. Premda ga tekst Hagade - u skladu sa židovskim zaziranjem od ideje svetosti pojedinca - gotovo ne spominje, i Mojsijev lik se ipak često javlja u ilustraciji, jer naraštaji su ga prepoznavali kao glavnoga junaka Izlaska iz egipatskoga ropstva i željeli su vidjeti njegov lik, uz pomoć umjetnikove mašte. Rado ga se u Hagadama prikazuje u trenutku kada od Boga prima Deset zapovijedi upisanih na dvije kamene ploče. Ipak, židovstvo se toliko kloni uzvisivanja bilo kojega čovjeka, pa i samoga Mojsija, da se izvorna rečenica: *I povjerovaše u Boga i Mojsija, slugu njegovu* može u pojedinim prijepisima naći i u "politički dotjeranim" prijevodima: *I povjerovaše u Boga i u prorokovanje Mojsija, sluge njegovu*. Ovim se željelo ukloniti gramatičku nedorečenost i moguću zabunu u tumačenju teksta, odnosno moguću dvojbu: je li narod povjerovao u Mojsija kao božanstvo ili u njegovo prorokovanje, koje, dakako, dolazi isključivo od Boga.

Nakon izuma tiska s pomičnim slovima, sredinom 15. stoljeća, kojim se tijekom kratkoga vremena moglo proizvesti razmjerno velik broj primjeraka knjige, pojavila su se i brojna izdanja Hagade. Iznenada se bitno proširila mogućnost da svaki Židov, pa čak i onaj siromašni, posjeduje svoj primjerak. Nakon izuma tiska, Hagada je izdana u više izdanja nego bilo koja hebrejska knjiga, a prevedena je na gotovo sve jezike. Bibliografija tiskanih Hagada danas je gotovo tri puta nadmašila 2717 jedinica koje je već 1960. godine zabilježio Avraham Yari, a od tada je broj novih izdanja u svijetu ovu bibliografiju upotpunio do nevjerojatnih oko 7000.

Najstarije poznato izdanje tiskane Hagade nije ilustrirano; tiskano je 1482. u španjolskoj Guadalajari, a sačuvao se samo jedan primjerak, s tekstom raspoređenim u dva stupca, na dvanaest stranica. Pretpostavlja se da je bilo i ranijih izdanja, no ni jedan njihov primjerak nije se sačuvao. U ranome razdoblju nakon pronalaska tiska pojavilo se više znamenitih izdanja, najviše iz tiskara u Pragu, Mantovi, Veneciji i Amsterdamu. Neke od znamenitih ranih tiskanih Hagada uopće nisu sačuvane, druge su se sačuvale u posve malo primjeraka. Mnogi umjetnici bavili su se ručnim oslikavanjem prethodno tiskanoga teksta, te se kroz povijest tako oslikanih Hagada može pratiti razvitak likovnih stilova.

U dijaspori, Hagade se u novije doba redovito tiskaju dvojezično: uz izvornik nalazi se i razmjerno slobodan prijevod na jezik sredine u kojoj neka židovska zajednica živi. Jer, prema rabinskim tumačenjima o tome kojim jezikom u dijaspori treba biti tiskana Hagada, njezin je smisao i u srdačnom pozivanju na proslavu blagdana. Ona stoga treba biti razumljiva prijateljima i susjedima, te umnožena na *loazitu*, jeziku svake pojedine zemlje u kojoj Židovi žive, koji dobro razumiju i svakodnevno govore. Zbog velike raseljenosti židovstva tijekom više od dvaju tisućljeća, Hagada je prije svega bila prevedena na židovske jezike koji su nastali unutar zajednica u dijaspori: na jidiš, na ladino odnosno židovsko-španjolski, te na židovsko-grčki, židovsko-arapski (na više dijalekata), židovsko-perzijski... Prevedena je također i na brojne jezike drugih naroda među kojima Židovi žive i čiji jezik su preuzeli u svome svakodnevnom životu.

U 20. stoljeću, uz kritička izdanja u kojima znanstvenici izučavaju i analiziraju postojeće tekstove Hagade, javljaju se u praksi i "popravljeni" izdanja, koja tradicijsku verziju teksta prilagođuju suvremenim izražavanjima, ali i potrebama. Takve Hagade uobičajene su u nekim zajednicama, no ne tiskaju se, već se umnožavaju jednostavnijim tehnikama, te - većinom u nereligioznim izraelskim seoskim kolektivnim zajednicama, *kibucima* - služe pri održavanju pojednostavljenoga obreda dočekivanja Pesaha.

Gotovo uvijek u današnje vrijeme sve te tiskane Hagade su ilustrirane, ali samo rijetke su umjetnički vrijedne, te im je najveća vrijednost u potpunoj dostupnosti za svakoga.

Hagada u svjetlu nove društvene korektnosti: politički utjecaji

U židovskoj povijesti i pripovijestima javlja se mnogo ženskih likova, a velik broj njih vezan je upravo uz priču o spašavanju iz egipatskoga ropstva, od Mojsijeve majke Joheved, njezove sestre proročice Mirijam, njezove pomajke - egipatske princeze, sve do dviju hrabrih primalja, Šifre i Pue, koje su se odlučile oglušiti o faraonovu naredbu o ubijanju izraelskih novorođenih dječaka. No uza sve njih i uz mnoge druge istaknute ženske likove u židovskoj tradiciji i povijesti, židovstvo je u svojoj biti usmjereno na ulogu muškarca u svijetu.

To današnju ženu suočava s mnogim dvojabama. Stoga su obred sedera, kojim se dočekuje blagdan Pesah i slavi oslobođenje iz ropstva, i sama Hagada, kao tekst koji opisuje to oslobođenje, počeli dobivati nova značenja u sklopu napora brojnih skupina koje se bore za ostvarenje ženskih i općenito ljudskih prava, osobito u posljednjim desetljećima 20. stoljeća. Biblijska priča o spašavanju židovskih robova iz Egipta nadahnjuje mnoge, od američkih boraca za jednakopravnost afroameričkih građana (u mnogim znamenitim pjesmama već mnogo desetljeća afroamerička zajednica sebe poistovjećuje sa židovskim robovima izašlima iz Egipta) do boraca za emancipaciju žena i popravljanje njihova položaja u konzervativnim sredinama i do, u najnovije doba, boraca za prava svih društvenih manjina.

Od 1970-ih židovske žene na mnogo mjesta uz obiteljske slave i zasebne ženske *sedere*, te se do danas već tisuće žena priključuje ovim proslavama. Prvome “ženskom” sederu u izraelskoj Haifi 1975. uslijedilo je 1976. i prvo izdanje “ženske” Hagade. Ova Hagada slijedi redoslijed tradicijske, ali sudionicima sedera dublje približuje poznate ženske likove iz religije i tradicije, podsjeća na povijesno i suvremeno ograničavanje građanskih sloboda žene, te poziva ženu na promišljanje o svojoj duhovnoj osobnosti. Od 1980-ih godina, u židovstvu se, u okviru nekih ogranaka konzervativnoga smjera i u različitim stupnjevima reformiranih pokreta, tiska i izmijenjeni prijevod Hagade, koji mnogobrojnim tekstualnim zahvatima unosi više spolne jednakopravnosti u ovaj tradicijski tekst. Tako je konzervativni pokret izdao Hagadu pod naslovom *Proslava slobode (Feast of Freedom)* u kojemu se, premda hebrejski tekst ostaje nepromijenjen, tradicijska “četiri sina” koji postavljaju pitanja o biblijskome Izlasku, u prijevodu spominju kao “četiri djeteta”, a u komentarima se uz pripovijest o Izlasku iz Egipta navodi i uloga žena. Javio se čak i novi izvorni tekst za obred sedera, posve nevezan uz stari hebrejski izvornik, a stvorile su ga žene u Sjedinjenim Američkim Državama. Zahvaljujući ovome pokretu židovskih žena iz liberalnijih židovskih sredina, i u tradicijskim sredinama žene su sve više predvoditeljice obreda *sedera* u svojim domovima, a izvan tradicijskih zajednica žene ga često predvode i javno.

Daljnji pomak se dogodio od 1990-ih, kada se u SAD-u javio običaj postavljanja pehara vode na stolu za *seder*, namijenjenoga proroci Mirijam, pored tradicijskoga pehara vina za proroka Elijahua. Ovim se podsjeća na *midraš*, pripovijedno tumačenje biblijskih tema, koji tumači da su, upravo zahvaljujući Mirijam, u lutanjima nakon Izlaska Židovi u pustinji dobili izvor svježe vode. Javljaju se i novi, tradiciji nepoznati plodovi na pladnju sa simboličnim jelima na stolu za kojim se dočekuje blagdan: naranča, mandarina i masline. Narančom se

želi simbolično prikazati snagu židovske žene, a mandarina se tijekom posljednjih dvaju desetljeća 20. stoljeća počela pojavljivati kao poticaj židovskim pojedincima iz manjinskih spolnih zajednica za uključivanje u svjetsku nacionalnu proslavu židovske slobode. Početkom 21. stoljeća su se ponegdje na pladnju za *seder* počele pojavljivati i masline, kao simbol “drveta pomirbe” sa susjedima Palestincima (ovo nailazi na široku osudu zbog pogrešnog tumačenja drevne židovske simbolike masline, ali prije svega zbog miješanja vrhunskog nacionalnog židovskog blagdana oslobođenja sa svakodnevnom politikom). Ovaj trend se, čini se, s odmicanjem mnogih od čvrste tradicije razvija i dalje, pa se u najnovije doba svjedoči pokušajima da se među simbolična jela na pladnju za *seder* uvede čak i artičoka, s opravdanjem da ova namirnica, gruba izvana, ima “meko srce”, pa se čak javljaju i prijedlozi da se na pladnju za tradicijska simbolična jela nađe i egzotični kivi...

Hoće li ove sve češće i brojnije političke i pomodarske promjene i dodatci utjecati na šire prihvaćanje dubljih promjena u tradicijskome tekstu Hagade? Zacijelo ne uskoro, sve dok bude dovoljno pripadnika tradicijskih struja u židovstvu, koje danas ukupno broji nešto više od trinaest milijuna pripadnika, a među njima udio sljedbenika ortodoksije ne opada već raste. No nedvojbeno je da će se utjecaj novih pogleda odraziti na proširenje vidika i muškaraca i žena, u židovskoj zajednici i izvan nje, ne samo među liberalnim strujama već i među tradicionalistima, pa donekle i među raznim strujama ortodoksije.

S druge strane, oni Židovi koji su napustili najveći dio religioznih vjerovanja, pa čak i tradicijskih običaja, među posljednjim znakovima svoga identiteta čuvaju upravo Hagadu i njezinu priču o spašavanju židovskoga naroda iz egipatskog ropstva. Sjećanje na pretke, na djedove i bake, majke i očeve koji su stoljećima marno čuvali tradiciju, presnažno je i za nevjernike. Riječima Jonathana Safrana Foera, američkog pisca i urednika *Nove američke Hagade* (*New American Haggadah*), onima koji dvoje oko toga je li Mojsije doista postojao može se diljem židovstva odgovoriti u šali, ali s dubokom notom ozbiljnosti, da “ne znamo je li postojao, ali mi smo mu rodbina”.

Blagdanski stol

Blagdanski stol

Blagdanski stol se na vrijeme, prije odlaska u sinagogu, svečano opremi bijelim stolnjakom i lijepim posuđem. U načelu se postavlja komplet za meso, jer mesni je obrok halahički određen za blagdansku večer, a meso se smatra najboljom hranom. Uz to se stol oprema lijepim čašama i jedaćim priborom, svečanim stolnjakom i ubrusima, cvijećem... Na stolu je obvezna *kearat seder* ili *keara* - pladanj sa sedam simboličnih jela za Pesah. *Keara* je uobičajeno načinjena od porculana, keramike, stakla ili metala, a najčešće je ukrašena motivima iz židovske povijesti i ima naznačena mjesta za pojedine obvezne sadržaje: maces, gorko bilje i drugo. *Keara* simbolizira proslavu Pesaha u doba Hrama. Dok je stajao jeruzalemski Hram, Pesah se slavio jedenjem pashalnog janjeta s beskvasnim kruhom i gorkim biljem. Nakon uništenja Hrama (koje su 70. godine prvoga stoljeća nove ere počinili Rimljani) pladanj za *seder* ili *keara*, svojim simboličnim jelima zapravo podsjeća vjernike na proslavu Pesaha u doba Hrama. Simbolični sadržaj s pladnja za *seder* svakoga sudionika uobičajeno dočekuje i na njegovu tanjuru, kako bi se obred odvijao uz puno sudjelovanje svih nazočnih, ali u Sefarda samo najstariji sin u obitelji dobiva s keare *beca*, tvrdo kuhano jaje.

U sredini *keare* ili ispod nje polaže se beskvasni kruh, maces: tri tanke pogače beskvasnoga kruha od "čuvane" pšenice, svaka zasebno pokrivena ubrusom. One simboliziraju tri dijela židovskoga naroda: Aronove potomke - kohene (svećenike koji su obnašali više hramske dužnosti), potomke plemena Levi - levite (koji su pomagali kohenima), te Jisrael (narod). Neki, pak, kažu da tri pločice macesa na *keari* predstavljaju praoce Abrahama, Izaka i Jakova.

Povrh tri pločice macesa je gorko bilje ili korijen (hebrejski: *maror* - gorko), u nas uobičajeno hren ili rotkvica, što podsjeća na gorak život predaka-robova u Egiptu.

Desno od macesa je komad pečenog mesa obvezno s kosti (hebrejski: *zeroa* – mišica), u praksi je to pileće krilo ili komad janjeće koljenice. Ovo obvezno mora biti košer, jer *zeroa*

predstavlja nekadašnju žrtvu u Hramu. Stoga se taj komad mesa s pladnja ne podiže pri blagoslovu kao drugi sadržaj pladnja za seder, niti se smije pojesti budući da simbolizira pashalnu životinjsku žrtvu pri izbavljenju iz egipatskoga ropstva pod Božjom “jakom rukom i uzdignutom mišicom” (Izlazak 6,6). Prekršiti ovu zabranu predstavljalo bi oponašanje hramskih obreda, što je zabranjeno (radi izbjegavanja svake mogućnosti za pokretanje usporednoga kulta).

Lijevo od macesa se polaže tvrdo kuhano, odnosno u ljusci “pečeno” jaje (hebrejski: *beca* - jaje), koje simbolizira hramsku blagdansku žrtvu što se prinosila za svaki od triju hodočasnih blagdana: Pesah, Šavuot i Sukot. Jaje svojom okruglinom predstavlja i životni ciklus: rođenje, život i smrt, stoga se jede i kao žalobna hrana. Veza jaja s Pesahom javlja se i u njegovoj simbolici trajne neutješne žalosti za izgubljenim Hramom, koji je srušen na dan Tiša Beava, a taj ljetni dan posta uvijek pada u isti dan u tjednu u koji je te godine u proljeće pao prvi dan Pesaha. Osim toga, jaje kuhanjem postaje sve tvrđe i tvrđe, pa se uobičajenim tradicijskim kuhanjem jaja za *seder* tijekom više sati postiže velika tvrdoća mase, a tako i Židovi, kaže se, sve više čvrstu što ih se više tlači.

Lijevo dolje, ispod tvrdo kuhanoga jajeta, polaže se zeleni list celera ili peršina (hebrejski: *karpas* - celer), koji se pri obredu umače u slanu vodu, što simbolizira suze predaka- robova u Egiptu. Istodobno, lišće peršina ili celera koje se umače u slanu vodu treba pobuditi radoznalost najmlađih. Ovo će ih potaknuti na pitanje: što je to posebno u noći *sedera*, koje će u obliku pjesme *Ma ništana* (*Čime se ova noć razlikuje od drugih noći?*) postaviti nazočnima u koraku *sedera* koji slijedi umakanju u slanu vodu.

Desno dolje, ispod komada mesa s kosti, mjesto je za smjesu od mljevenoga koštuničavog voća, uglavnom oraha i badema, s mljevenim datuljama i crnim vinom s oznakom “košer za Pesah” (hebrejski: *haroset* - smjesa), čemu se u Aškenaza dodaju i mljevene jabuke, a sve podsjeća na žbuku i glinu od koje su u Egiptu židovski robovi gradili građevine.

Ispod središnjih pločica macesa polaže se dobro opran list zelene salate bez ikakvih začina (hebrejski: *bazeret* - zelena salata), što predstavlja još jednu vrstu gorkoga bilja. Ovu vrstu gorkoga bilja uveo je u običaj u prvome stoljeću prije nove ere jedan od najmudrijih mišnajskih rabina, nasi (knez) Hilel, na temelju onoga što je naređeno u knjizi Izlaska (12,8): ... *beskvasni kruh s gorkim biljem neka jedu*.... Stoga se na *sederu* jede “Hilelov sendvič” od macesa,

zelene salate, hrena i slatke mješavine mljevenoga voća s vinom. Dvije vrste gorkoga bilja na *sederu*, uz također gorak list peršina ili celera, javljaju se kao naglasak na gorčinu svega sirovog bilja koje se poslužuje na *keari*, jer su Egipćani Židovima teškom tlakom *zagorčavali život* (Izlazak 1,14). Višestruko gorko bilje u noći *sedera* slavljenike više puta podsjeća na gorak život predaka u Egiptu i na njihove gorke suze. Stoga je gorkog okusa, ili se smatra da je takvoga okusa, sve povrće koje se na stolu nalazi sirovo: od lista celera ili peršina, preko zelene salate, do hrena (uobičajeno u Aškenaza) i rotkvice (uobičajeno u Sefarda). Neutralnog okusa je te večeri samo povrće koje se poslužuje kuhano, uz uobičajenu mesnu gozbu, poput krumpira, mrkve, cvjetače i sličnog.

Prema više tradicija, raspored obveznoga sadržaja *keare* se može razlikovati, ali sadržaj pladnja ostaje isti. Tako se *keara* može, primjerice, složiti s macesom na vrhu i marorom u sredini, prema utjecajima iz istočnoeuropskoga hasidizma i misticizma.

Svakome sudioniku *sedera* nadohvat mora biti zdjelica sa slanom vodom, koja simbolizira slane suze predaka-robova u Egiptu, prolivene tijekom njihova stradavanja.

Na stolu mora biti i vino i/ili groždani sok, oboje dakako s rabinskim oznakama da su košer za Pesah. Tijekom obreda svaki sudionik - jednako muškarci i žene - mora, u određenim trenucima kada se izreknu propisani blagoslovi, popiti ukupno četiri pehara, a propisana mjera za zapreminu pehara je jedan *reviit* (oko 1,4 decilitra ili, prema drukčijim podacima, 8,6 kubičnih centimetara). Ipak, u današnje vrijeme i u ne jako ortodoksnim sredinama, uobičajilo se da se može popiti i manje, te mnogi popiju tek simboličnu količinu vina, dok drugi uživaju u punoj mjeri, koja se uz gozbu, koja se poslužuje u sredini obreda, smije i povećati, jer te se večeri slavi sloboda. Uobičajeno je da je vino crno i slatko, ali ako je dostupno bijelo vino bolje kvalitete, može se piti bijelo. Za sudionike koji ne piju alkohol obvezno se nabavlja groždani sok, a za sve se na stolu treba naći i voda. Uvijek su tu i "grickalice": datulje, orašasti plodovi, masline, sjeckano sirovo povrće...

Ali svakako je najvažnije da se na stolu nađe dovoljno macesa, toliko da ga sigurno ima više nego je dostatno za sudionike *sedera*. Maces je pokriven, najčešće posebno ukrašenim pokrovom, sve do blagoslova za beskvasni kruh, a zatim i tijekom cijeloga obreda za vrijeme blagoslivljanja vina. Jer kruh je najvažnija i najpoštovanija hrana u životu židovskog vjernika, toliko poštovana da ga se pokriva tijekom blagoslova vina na blagdane i šabat, jer tada se

vino blagoslivlje prije kruha, obratno nego radnim danima. Kruh se tada pokriva kako ga se ne bi uvrijedilo blagoslivljanjem vina prije blagoslova za kruh.

Dobro je da svaki sudionik ima na stolu dovoljno mjesta kako bi se pri obredu mogao udobno naslanjati na lijevi lakat, odnosno u određenim trenutcima liturgije piti vino i jesti maces *bebasava* – naslanjajući se na lijevi lakat. Naime, u starini je bio običaj među raznim narodima, poput Rimljana i više istočnih naroda, da gospoda, dakle oni koji su imali vremena i sredstava za dugotrajne bogate obroke, jedu naslanjajući se na jastuke, pa čak i ležeći. Istodobno, robovi su svoj skromni obrok jeli na brzinu, sjedeći na neudobnim stolicama bez naslona ili čak stojeći. Stoga tijekom sedera slavljenici više puta, prema izričitim talmudskim odredbama (Babilonski Talmud, Pesahim 108a), blaguju naslonjeni na lijevu stranu, *bebasava*. Tako naslonjeni i zavaljeni za pashalnom gozdom, slobodni od modernih pravila dobrog ponašanja za stolom, Židovi - potomci negdašnjih robova - diljem svijeta jedu svoj obrok i piju svoje vino uživajući u slobodi. U nekim zajednicama ovo se shvaća i doslovno, pa se za noć *sedera* stolci, u svakom slučaju obvezno s naslonima za leđa, a po mogućnosti i za ruke, ponegdje opremaju još i jastucima, kako bi se slavljenici mogli što ugodnije zavaliti.

Pehar vina na stolu čeka proroka Elijahua (Iliju), za kojega se sudionici nadaju da će doći upravo te večeri, najavljujući svojim ponovnim dolaskom skori dolazak samoga Mesije. Ovo je samo jedan od pokazatelja snažnoga mesijanskog značaja ovoga blagdana, kako najavljuje prorok Malahija (3,23).

Mnogima može biti začuđujuće što se za stolom s hranom i pićem nalaze i knjige. U židovstvu ovo je uobičajeno, jer najčešće svaki vjernik ponaosob želi tijekom obreda pratiti tekst Hagade. U starini se seder u mnogim zajednicama vodio čitanjem iz brižno čuvanih skupocjenih primjeraka ručno ukrašavanih Hagada, iz kojih bi voditelj čitao sudionicima. U novije doba bezbrojna različita, cijenom dostupna izdanja tiskanih Hagada, omogućuju svim vjernicima da posjeduju svoj primjerak. Stoga u današnje vrijeme većina vjernika obred prati osobno, iz primjerka Hagade koji svaki sudionik pri slavljeničkome stolu može listati uz svoj tanjur.

Lel seder – noć sedera

Lel seder – noć sedera

I objasni toga dana svome sinu: ovo je zbog onoga što mi je

Vječni učinio kad sam se iz Egipta izbavio.

Izlazak 13,8

Seder je obredna večera kojom se slavi dolazak blagdana Pesaha, prema napatku iz Mišne (Pesahim 10), koja preporučuje da se obred odvija u obliku gozbe. Proslava se odvija prema redosljedu koji određuje obrednik Hagada, a i sama riječ *seder* znači upravo red, redosljed. Hagada naglašava da se oslobođenje iz egipatskoga ropstva dogodilo u noći Izlaska, te se noću slavi i *seder*, kao obred dočekivanja blagdana kojim se uzvisuje taj događaj. Stoga proslava nipošto ne smije početi prije nastupanja noći. Nakon ponoći se više ne jede večera, ali se može više sati provesti razgovarajući o Izlasku iz ropstva, pijući vino i grickajući rotkvice, masline, bademe, orahe i slično, sve do duboko u noć.

Seder zajedno slavi sva obitelj i posluga, prijatelji, namjernici, oni koji nemaju kamo te večeri, kako bi zajedno zahvalili Bogu za izbavljenje iz egipatskoga ropstva. U starini, kada su u većini društava muškarci na proslavama sjedili zasebno, a žene i djeca zasebno, židovski običaj zajedničke proslave je u doba kada je to bilo posve neuobičajeno isticao i poštovao vrijednost žena i djece. Ovakvo zajedničko sjedenje i blagovanje odgaja djecu u židovskome duhu jednakosti i bratstva u zajednici. U doba Hrama obred je obuhvaćao i zahvalnicu za dar zemlje Izraela židovskome narodu, a nakon propasti Hrama obred zahvanosti se promijenio u molitvu za otkupljenjem u vječnosti, što je još jedan od mesijanskih naglasaka ovoga blagdana. Na mesijanski značaj blagdana upućuje i opetovano podsjećanje na nekadašnje ropstvo i pridošništvo, što obvezuje da se za slavljenički stol pozove sve namjernike. Poziva se svakoga “tko osjeća potrebu za svetkovanjem Pesaha”.

U praksi to znači da se gozbi mogu i trebaju pridružiti i Židovi koji se inače ne pridržavaju svih brojnih odredaba židovstva. Zapovijed iz Tore (Izlazak 12,48) naređuje da Pesah slave samo obrezani, i domaćin i pridošlica, a u to doba to je istodobno značilo da su svi nazočni muškarci istodobno i Židovi. Razlog za to je bio u odredbi prema kojoj samo oni trebaju i smiju jesti od pashalne žrtve. Nju je bilo zabranjeno podijeliti s nežidovima, jer je simbolizirala isključivu vezu između Boga i njegova izabranog naroda, potvrđenu tijekom spašavanja iz egipatskoga ropstva. Ali nakon pada Hrama žrtva se ne prinosi, pa je ova odredba prestala biti aktivna. Stoga se običaja da Pesah za blagdanskim stolom slave samo Židovi u današnje doba pridržavaju samo u krajnje ortodoksnim zajednicama. Tako se za pashalnim stolom u naše doba često nađe vrlo raznoliko društvo, od najortodoksnijih do inače neprakticirajućih Židova, te nežidovskih prijatelja i susjeda.

U noći dočekivanja blagdana dužnost je svakoga vjernika, muškarca i žene, dječaka starijega od 13 godina odnosno nakon obreda vjerske punoljetnosti *bar micve*, i djevojčice starije od 12 godina, da ispuni četiri micve: dvije micve (religijske odredbe) iz Tore i dvije naknadno izdane, rabinske micve, koje su jednako obvezujuće. Dvije micve koje je utemeljila Tora su: jesti maces, prema odredbi u knjizi Izlaska 12,18, najmanje u količini stare mjere za hranu od jednoga *kezajita*, kako tumači *Mišne Tora Hilbot hamec umaca* 6,1, što odgovara masi jedne masline, te pripovijedati u noći *sedera* o Izlasku iz egipatskoga ropstva, kako nalaže knjiga Izlaska 13,8, a tumače *Mišne Tora Hilbot hamec umaca* 7,12 i Babilonski Talmud, Pesahim 116b. *Mišne Tora Hilbot hamec umaca* 7,1 čak navodi da “i veliki rabini [znalci, mudraci] moraju pripovijedati o Izlasku iz Egipta. Vrijedan je hvale svatko tko produžuje [to] pripovijedanje...”

Uz te dvije zapovijedi iz Tore, obvezujuće dvije rabinske zapovijedi su: jesti te večeri gorko bilje i popiti četiri pehara vina. Rabini su odredili obvezu jedenja gorkog bilja prema rečenici iz knjige Izlaska (1,14): *I zagorčavali su im [Egipćani] život teškom tlakom, glinom i ciglama i svakoursnim poljskim radom...* Gorko bilje u noći *sedera* slavljenike podsjeća na taj gorak život predaka, robova u Egiptu. Četiri pehara vina piju se iz više razloga, te se drži da svi sudionici trebaju popiti ova četiri pehara (Babilonski Talmud Pesahim 108b). Svaki pehar sadrži po jedan *revüt* vina, prema staroj mjeri za tekućinu koja iznosi 1,4 decilitra ili, prema drugima mjerama, sličnih 8,6 kubičnih centimetara. Rambam u svojoj *Mišne Tora* (Hilhot hamec umaca 7,10) navodi da se nad prvim peharom govori *kiduš* (posvećenje) za blagdan, nad drugim se čita Hagadu, nad trećim se blagoslivlje nakon jela, a nad četvrtim se dovršava čitanje Halela. Ipak, manje ortodoksne zajednice obvezu pijača četiriju razmjerno velikih

pehara vina uzimaju donekle simbolično (svaki vjernik određuje svoju mjeru) ili vino, barem za mladež, zamjenjuju groždanim sokom.

Sam broj četiri je na više načina povezan s noći proslave dolaska blagdana Pesaha, kao što su i drugi židovski blagdani povezani s određenim simboličnim brojevima dubljega značenja. Broj četiri općenito je vezan uz mistično značenje. Tako knjiga proroka Daniela spominje četiri velika carstva koja će trajati prije dolaska Mesije, četiri su rijeke koje izlaze iz rajskoga vrta, Edena, i slično. Četiri su i velike zasluge Židova u dijaspori: da ne mijenjaju svoje židovsko ime, da govore svoj (hebrejski) jezik, da ostanu moralni uzor, te da budu odani jedni drugima. I u Hagadi srećemo poučno poglavlje koje govori o četiri sina različitih karakternih značajki, koji simboliziraju četiri različita odnosa koja Židov može gajiti prema židovskoj religiji i tradiciji. Kabalist Maharal iz Praga povezo je četiri pehara vina koje treba popiti na *sederu* s četiri pramajke židovskoga naroda: Sarom, Rebekom, Leom i Rahelom. Gra, pak, broj četiri s Pesahom povezuje u duboko eshatološkome značenju, navodeći četiri svijeta: ovaj svijet, mesijansko doba, doba uskrsnuća mrtvih i budući, vječni svijet (tri eshatološka svijeta židovstvo smatra zasebnim stupnjevima, a ne istodobnim niti trenutnim događajem).

Ako se komu četiri pehara vina čini ipak kao suviše alkohola za jednu noć, rabi Johanan u Jeruzalemskom Talmudu (Pesahim, pogl. 10, halaha 1, str. 37c) upozorava da ova četiri pehara trebaju vjernika podsjetiti na “četiri izraza za spasenje” kojima je u knjizi Izlaska (6,6-7) Bog Židovima na četiri načina obećao izlazak iz ropstva: ... *izvest ću vas ... izbavit ću vas ... spasit ću vas ... i ... uzet ću vas za svoj narod...* Rabi Levi u Jeruzalemskom Talmudu (Pesahim 10) smatra da se četiri različita izraza za obećanje o spašavanju odnose na doba nakon Izlaska iz egipatskoga ropstva, kada su četiri države - Babilonija, Perzija, Grčka i Rimsko Carstvo - jedna za drugom ponovo pokorile židovski narod u njegovoj zemlji (izbavljenje od Rimljana se nije dogodilo). Ova četiri izraza kojima je Bog svome narodu obećao Izlazak iz ropstva većina rabinskih škola prije svega tumači stupnjevitim rastom naroda u duhovnome smislu, od napuštanja Egipta i tjelesnoga oslobođenja sve do otkupljenja čitavoga naroda odnosno njegova spasenja za vječnost.

Običaja pijenja tih četiriju pehara vina drži se većina židovstva, no neki - slijedeći Rambamovo učenje na temelju talmudske odredbe - tumače, uz navođenje talmudskoga temelja za to, da treba izreći i peti blagoslov za vino i popiti peti pehar vina. Jer Božje riječi u Izlasku (6,8) obećavaju oslobođenim Židovima: ... *i dovest ću vas u zemlju za koju sam podigao*

ruku da bih ju dao Abrahamu, Izaku i Jakovu, i dat ću vam ju kao baštinu... Premda ove riječi najavljuju useljenje u obećanu zemlju, a ne odnose se izravno na Izlazak iz egipatskoga ropstva, zagovornici pijenja i petoga pehara na *sederu* smatraju da ovaj dio pripovijedanja također treba reći na *sederu*, s obzirom da tim riječima Bog potvrđuje da je zemlju Izraelovu od početka bio namijenio potomcima Abrahamu, Izaku i Jakovu-Izraela. Običaj pijenja petoga pehara vina s blagoslovom za nj nije uobičajen, ali ni zabranjen, pa ga mnogi prakticiraju. Treba naglasiti da se pristalice jedne ili druge škole, većinske ili manjinske, međusobno ne proklinju i ne ekskomuniciraju, već - kao što u židovstvu nalaže općeprihvaćeno dobro ponašanje - slave *seder* prema običajima zajednice u kojoj ih zatekne prvi (u dijaspori i drugi) dan Pesaha. Za blagdanskim stolom sudionici mogu ove razlike uspoređivati i komentirati, te iskazivati različita vlastita mišljenja.

Osnovna mjera ispravne proslave dočekivanja Pesaha je zajednička. To su četiri micve ili zapovijedi: mora se pripovijedati o Izlasku, popiti četiri pehara vina, jesti maces i gorko bilje, te izreći riječi: *Pesah maca umaror* (Pesah, maces i gorko bilje). Muškarci, pritom, obvezno moraju jesti maces i piti vino u položaju *bebasava*, odnosno zavaljeni na stolu na lijevi lakat. Ovu ugodu ne treba shvatiti kao obično izleževanje, jer što su vjernici dublje predani obredu, osjećaju više odgovornosti upravo u obredno propisanome naslanjanju, kao iskazu slobode kakvu su nekada uživali samo njihovi gospodari. Žene u svemu sudjeluju na jednak način, međutim stroga obveza sjedenja *bebasava* odnosi se na muškarce. Za onoga među njima koji bi na *sederu* jeo maces i pio obvezna četiri pehara vina sjedeći uspravno, ne naslanjajući se na lijevu stranu, smatra se da nije ispunio svoju obvezu proslave Pesaha. Sve ostalo se prepušta slobodi običaja, pa tako i peti pehar vina. Jestu se smije do ponoći, a sjediti, pijuckati vino i s ukućanima i prijateljima pričati o Izlasku treba što dulje.

Voditelj obreda *sedera* najčešće je kućedomaćin, otac obitelji, okružen svim ukućanima, djecom, poslugom, uzvanicima, te mogućim namjernicima i potrebitima. Židovstvo njeguje izravan odnos s Bogom, te je svaki sudionik *sedera* aktivan sudionik liturgijskoga obreda; voditelj je tek prvi među jednakima, a ne njihov zastupnik pred Bogom. Ali, istodobno, otac obitelji ima ulogu najodgovornijega, pozvanoga da pouči mlađe, osobito nakon gubitka Hrama i propasti svećeničke službe, te je voditelj *sedera* ipak u svojevrsnoj svećeničkoj ulozi. U istočnoeuropskim zajednicama čest je običaj da on nosi *kitel*, bijelu halju koja se nosi u više svećanih prigoda i prigodom više blagdana, kao znak čistoće i oprosta grijeha, a također i podsjećanja na smrt i posebnu ukopnu odjeću, što je još jedna spasenijska značajka ovoga blagdana.

Temeljna je vjerska obveza pozvati za svoj stol Židove koji su se zatekli u blizini i za koje se zna da neće imati druge prigode za proslavu *sedera*. Osoba koja trajno živi u Izraelu, ali se u dijaspori na kraće vrijeme zatekne u vrijeme Pesaha, nije dužna proslaviti i drugi *seder*, jer u Izraelu je samo prvi dan strogo blagdanski; međutim dobro je ako se pridruži i drugome danu proslave u zajednici u kojoj se zatekla. U novije doba u mnogim zajednicama običava se *seder* proslaviti zajedno, s većim brojem sudionika.

Obred *sedera* počinje nakon izlaska zvijezda, odvija se u četrnaest dijelova ili koraka, a domaćin ili voditelj *sedera* sudionicima tumači značenje svakoga dijela. Obred se obavlja bez žurbe, te traje nekoliko sati, do duboko u noć, obično između osam sati navečer i ponoći. Nakon završetka obreda i dalje se rado sjedi i prepričava o Izlasku Židova iz egipatskoga ropstva, te se slobodno komentiraju zbivanja i čuda vezana uz taj događaj, jer priča o Izlasku je glavni dio *sedera*. Svi okupljeni, pa i najveći poznavatelji židovstva, trebaju ju prepričavati, ali ona je nadasve namijenjena najmlađima, onima koji ju prvi put čuju. Stoga je više dijelova obreda usmjereno na poticanje dječje radoznalosti.

1. Kadeš (Posveti!)

Prvi dio *sedera*, Kadeš, posvećenje je ili *kiduš* blagdana, a obje ove riječi imaju korijen k-d-š, koji označava posvećivanje ili svetost, kao i riječ *kodeš* - svet. Kiduš počinje nakon izlaska zvijezda, što se u židovstvu smatra dolaskom noći, jer čitav obred se mora odvijati noću, kao uspomena na noć u kojoj su Židovi izašli iz egipatskoga ropstva. Prije početka, voditelj *sedera*, uobičajeno je to otac obitelji, obraća se nazočnima: *Savri maranan - Dopustite mi, gospodo!*, čime se naglašava da su Židovi sada gospoda, a ne robovi. U nekim zajednicama uvodno se kaže i: Okupili smo se, u nazočnosti naših obitelji i prijatelja, sa simbolima blagdanske radosti pred sobom, da bismo slavili ovu svetkovinu s cijelim domom Izraelovim, sa starima i mladima, nadovezujući se i povezujući s prošlošću i budućnošću, ponovo se sada odazivajući Božjem glasu, kako bismo održali ovu službu.

Blagoslovom za “plod vinove loze” (*bore peri hagafen*) voditelj blagoslivlje vino. Sljedećim blagoslovom zahvaljuje Bogu što je stvorio “nebeske svjetiljke” i što je izabrao narod Izraelov i obdario ga svetkovanjem blagdana (*mekadeš Jisrael vebazemanim*), a ako je toga

dana šabat (petak uvečer), voditelj prije spominjanja blagdana zahvaljuje Bogu i za dar šabata, te što je dao odnosno naredio da se jedenjem beskvasnoga kruha slavi dan izbavljenja iz egipatskoga ropstva. Posvećenje se završava blagoslovom za život, šehehejanu, koji se izgovara za događaje i stvari u kojima se uživa prvi put u godini: *Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji si nam dao doživjeti, dočekati i dosegnuti ovaj dan.*

Tada se ispija prvi pehar vina, obvezno naslanjajući se lijevim laktom na stol i zavaljeno na naslon, odnosno *behasava*, kao znak da su nekadašnji robovi danas gospoda.

2. Urhac (Operi)

Svi sudionici peru ruke, jer se pranjem ruku priprema za jedenje bilo koje hrane umočene u umak, a slijedi dio obreda u kojemu će se list celera ili peršina prije nego ga se pojedje umočiti u slanu vodu. Voditelj *sedera* u nekim zajednicama pere ruke ne ustajući od stola, već mu se zdjela s vodom prinosi, kao što se u starini prinosila kraljevima i gospodi. Svakako da je u doba kada se pribor za jelo svodio na žlice i pripomoć prstiju, pranje ruku moglo biti prije svega korisno za zdravlje, ali ovaj dio obreda je izvorno namijenjen unošenju duhovne čistoće u dušu vjernika, pripremajući ga za glavni dio liturgije. U današnje doba se, zanemarujući talmudsko pravilo, uz pranje ruku u ovome dijelu obreda uobičajeno ne izgovara poseban blagoslov za pranje ruku.

3. Karpas (Celer)

Pladanj s obrednim jelima stavlja se pred voditelja, koji uzima list peršina ili celera, umače ga u slanu vodu, te izgovori blagoslov za plodove zemlje (*peri baadama*) - povrće, jer peršin se ubraja u povrće odnosno plodove zemlje. Zatim voditelj i sudionici pojedju list umočen u slanu vodu u količini manje od jednoga *kezajita* ili mase jedne masline. Nakon ovog blagoslova smiju se jesti rotkvice i drugo povrće na stolu, salate i slično, te jaja, ali nipošto ne i maces. Ortodoksno židovstvo drži da pri izgovoru blagoslova za povrće pojedinac mora unaprijed odlučiti želi li nakon blagoslova kasnije jesti i drugo povrće sa stola, osim peršina/celera, pa mišlju pri blagoslovu obuhvatiti i to drugo povrće; ako to nije učinio, mora kasnije

ponovo blagosloviti za “plodove zemlje”. Ovaj dio *sedera* je prva prigoda za poticanje dječjih pitanja, jer umakanje hrane u slanu vodu nije dio nijednoga obreda niti obroka tijekom godine. Djeci se odgovara da se gorko lišće celera ili peršina umače u slanu vodu i jede “kako bismo se sjetili gorkih suza naših predaka u Egiptu”.

Talmudski je običaj bio da se keara nakon ovoga koraka ukloni sa stola, no danas je uobičajeno da se odnese kasnije, kako bi se još više potaknula dječja radoznalost i odraslima dalo prigode za pouku mlađih tijekom različitih dijelova *sedera*.

4. Jahac (Prelomit će)

Domaćin lomi srednji maces, te manji dio ostavlja između dva cijela, da bi ga se jelo kasnije, kada bude izrečen blagoslov za beskvasni kruh. Ovaj postupak pri lomljenju beskvasnoga kruha nisu uspostavili drevni rabini (*babamim* - mudraci), već je u *seder* prihvaćen kao narodni običaj. Natače se drugi pehar vina.

Veći dio prelomljenoga beskvasnog kruha, koji se naziva *afikoman*, što se može prevesti kao “desert”, daje se nekome od sudionika, koji ga umata u ubrus i “skriva”. *Afikoman* ostaje skriven sve do pred kraj obreda, kada ga pronalaze djeca, te za njega traže “otkup”. Sve ovo izaziva dosta smijeha i veselja uz blagdanski stol, a djecu drži budnom do kraja obreda. U starini kod Židova nije bilo običaja da se nakon jela na stol iznosi slatki desert, te se aramejska riječ *afikoman* zapravo odnosi na ono što je “izneseno pred nas”, odnosno što se iznosilo na stol na kraju blagdanskoga obroka, kako bi okus beskvasnoga kruha u noći proslave *sedera* ostao posljednji u ustima.

5. Magid (Pripovjedač)

Magid ili Pripovjedač nedvojbeno je najdojmljiviji dio *sedera*, a istodobno najsloženiji i, prije svega, osnovni, jer on sadrži priču o izbavljenju iz egipatskoga ropstva. Na početku ovoga dijela obreda drugi pehar vina je natočen, te domaćin poziva sve koji žele slaviti Pesah

i sve koji gladuju, sve potrebite, da dođu i blaguju za njegovim stolom, te izgovara: *Ovo je sirotinjski kruh* (pritom može pokretom ruke pokazati maces pred sobom) *koji su naši stari jeli u zemlji egipatskoj. Tko gladije neka dođe i jede s nama, tko je potrebit neka dođe i slavi s nama blagdan poštede.* Zatim nastavlja tradicijskom rečenicom koja u sebi nosi mesijansko značenje općeg oslobođenja: *Ove godine ovdje, dogodine u zemlji Izraelovoj; ove godine ovdje robovi, dogodine slobodni ljudi u zemlji Izraelovoj,* prije čega može tiho izgovoriti: *U žurbi izadismo iz Egipta,* kako bi se svi pripremili za slušanje priče o Izlasku.

Mnogi rabini koji su komentirali tekst Hagade isticali su kao zanimljivost što se uz blagoslove za ostale dijelove obreda u večeri *sedera* ne blagoslivlje zasebno i pred čitanje osnovnog dijela Hagade, Magida. Najčešći odgovor je da su blagoslovi općenito vezani uz određenu, vremenski ograničenu aktivnost, poput blagoslova za kruh, za vino i za pranje ruku. A čitanje Magida, premda tekst ima početak i kraj, te traje određeno vrijeme, zapravo nije vremenski ograničeno, jer je o njegovoj temi - Izlasku iz Egipta – poželjno što više pripovijedati, te stoga Magid nije vremenski ograničen. Slično je, komentiraju rabini, s *micvom* davanja milodara i poštovanja roditelja, uz koje nije propisan zaseban blagoslov, premda ih Bog naređuje, jer to su vremenski neograničene aktivnosti, kao i *micva* pripovijedanja o Izlasku.

Stoga se izravno prelazi na tradicijsko pitanje *Ma ništana...* (*Čime se ova noć razlikuje od drugih noći?*), koje postavljaju najmlađi okupljeni oko stola. To je skup pjevanih pitanja o razlici između noći *sedera* i svih ostalih noći u godini. O ovome Mišna (Mišne Tora Hilhot hamec umaca 7,3) kaže da je upravo ovo pravi čas, nakon što je natočen drugi pehar vina, za pitanje o Izlasku iz egipatskoga ropstva, koje sin postavlja ocu. Ako za stolom nema djece, žena pitanje postavlja mužu, ukoliko je čovjek u takvim okolnostima da sam slavi seder, treba upitati sam sebe i sam odgovarati. Stihovi ove omiljene melodije nabrajaju središnje motive samoga blagdana: svih drugih noći smije se jesti kvasna i beskvasna hrana, ali ove noći samo beskvasna; svih drugih noći smije se jesti različito povrće, ali ove noći jede se samo ono gorko; svih drugih noći ne umače se [zalogaje u tekućinu], a ove noći ih se umače dva-put [u slanu vodu]; svih drugih noći smije se sjediti uspravno ili naslonjeno, a ove noći samo naslonjeno. Svrha ovih riječi je da se zatim ispriča pripovijest o Izlasku, kao odgovor na pitanje čime ili zapravo zbog čega se noć *sedera* razlikuje od drugih tijekom godine. Ugodna melodija ovih tradicijskih hebrejskih riječi starijima daje prigodu da poduče najmlađe, navodeći pritom rečenice iz Hagade. Nije neophodno usmene odgovore i tumačenja davati upravo ovim riječima, već je najbitnije govoriti o razlogu za običaje te noći.

Na pitanje zbog čega se noć *sedera* razlikuje od ostalih noći odgovara se kroz zajedničko čitanje pripovijesti o Izlasku iz Egipta u Hagadi. Kaže se i da pripovijedanje o Izlasku iz egipatskoga ropstva treba započeti “govoreći ružno o [narodu] Izraelu”, a završiti njegovim slavljenjem i uzdizanjem. Prema jednim rabinskim tumačenjima, ovo znači da tekst Hagade započinje ružnim povijesnim događajima: robovanjem naroda u Egiptu, a završava sretnim i blagoslovljenim događajima: Izlaskom iz ropstva, primanjem Tore i zahvalama Bogu za to, čime se istodobno uzvisuje i izraelski narod. Druga, pak, rabinska mišljenja kažu da se “govoriti ružno” na početku ove noći odnosi na duhovni, a ne na tjelesni život: “ružno govorenje” znači da se u početku noći *sedera* govori o idolopokloničkim epizodama u židovskoj prošlosti, a na kraju večeri treba uzvisivati Boga i Izrael, kao jedini narod kojemu se Bog udostojio povjeriti Toru, odnosno zakone.

Uobičajeno je da svi sudionici naizmjenice sudjeluju u čitanju Hagade, koju se može dijelom čitati na hebrejskome izvorniku, a dijelom na govornome jeziku zajednice, ili samo na jeziku sredine u kojoj zajednica živi. To je stoga što je bitno da svaki sudionik razumije svaku rečenicu pripovijedanja. Čitanje predvodi domaćin *sedera*, koji svima tumači pojedine dijelove. Pripovijedanje započinje sjećanjem da *nekoć bijasmo roblje faraonovo u Egiptu, odakle nas Vječni, Bog naš, izbavi ... a da nije izveo Vječni pretke naše iz Egipta, ostali bismo mi i naša djeca i naši potomci robovi faraonovi u Egiptu*. Zbog toga Božjeg izbavljenja cijeloga naroda i mudraci su se dužni trajno sjećati priče o Izlasku i pripovijedati ju u noći dočekivanja Pesaha.

Hagada stoga navodi anegdodu o nekolicini znamenitih talmudskih rabina - rabi Eliezeru, rabi Jehošui, rabi Elazaru ben Azarji, rabi Akivi i rabi Tarfonu - koji su se, sjedeći zajedno u noći dočekivanja Pesaha u talmudskoj akademiji u mezopotamskome mjestu Bene-Beraku, toliko zanijali u priču o Izlasku da su ih učenici ujutro morali opomenuti da je došlo vrijeme za jutarnju molitvu. Kroz njihov međusobni razgovor i pripovijedanje o Izlasku Hagada iznosi velik dio naracije i komentara na čuda kojima je Bog spasio Židove iz ropstva. Pouka iz ovoga jest da su i veliki mudraci obvezni dugo u noći dočekivanja Pesaha govoriti o Izlasku, te ako je to bila obveza i talmudskih mudraca, utoliko prije nijedan vjernik ne smije za sebe reći da to nije dužan učiniti stoga što već poznaje priču o Izlasku. Jer će pravi mudrac, upućen u židovstvo, u toj priči uvijek iznova nalaziti nadahnuće.

Razgovor ovih talmudskih mudraca u noći *sedera* spominje i “četiri sina” različitih karakternih značajki: jedan je mudar, drugi zlonamjieran, treći krajnje jednostavan, a četvrti čak

“ne zna ni postavljati pitanja”. Oni se prema proslavi Pesaha odnose u skladu sa svojim značajkama, a rabini iznose stav koji prema svakome od njih treba zauzeti. Mudri sin je, prema tekstu Hagade i kasnijim tumačenjima, onaj Židov koji slijedi tradiciju predaka, poznaje židovske zakone, propise i običaje i živi u skladu s njima. Njegova pitanja pokazuju da razumije pripovijest o Izlasku iz Egipta, pa mu se odgovara ozbiljno, proširujući njegovo znanje pojedinostima obreda. Zlonamjerni sin je onaj koji je u roditeljskome domu dobio poduku o tradiciji, ali ju svjesno prezire, pa se podruguje: *Što će vam ta noć sedera?* Ovome se sinu odgovara oštro, on se sam izdvojio iz zajednice, pa čak da je osobno bio u Egiptu, ne bi bio spašen. Jednostavni sin nije dobio potpuni židovski odgoj, pa je otuđen od tradicije i udaljen od zakona i običaja predaka. Svjestan je da je Židov, ali ne poznaje židovstvo, premda bi svoje djeliće znanja želio povezati u sustavno poznavanje. Njemu treba pomoć i pripovijedanjem o Izlasku iz Egipta. Sin koji ne zna ni postaviti pitanja najudaljeniji je od židovstva, jer niti je odrastao u tradicijskome domu niti je svjestan svoga židovstva. On toliko ništa ne zna, da ne može ni postaviti pitanje. Stoga se na njegova pitanja ne čeka, već se s njime započinje razgovor u kojemu mu se objašnjava značenje Pesaha.

Rabini ova četiri sina odnosno stupnja znanja rado uspoređuju s četiri obiteljska naraštaja u naše doba: pradjed je poznao tradiciju i pridržavao se židovskih zakona i propisa, djed je odgajan u židovstvu ali je tijekom života odbacio poštovanje židovskoga zakona, smatrajući da ga sputava u slobodi, unuk židovstvo nije ni mogao upoznati u roditeljskome domu jer ga nije bilo, a praunuk ne osjeća ni želju za upoznavanjem i življenjem tradicijskoga načina života, jer o njemu ništa ne zna. Takvoj četvorici sinova, kazuju rabinska tumačenja, u svakome naraštaju treba pristupiti na četiri različita prikladna načina, kako su to u Hagadi naveli talmudski mudraci.

U starim iluminiranim rukopisima sreću se ovi sinovi kao zanimljivi tipski prikazi: mudri sin je prikazan kao rabin, zlonamjerni sin kao vojnik, jednostavni sin kao dječak, a sin koji ne zna ni postaviti pitanja je prikazan kao dvorska luda. Osobito je zanimljivo, i za židovstvo sve do najnovijega doba znakovito, što je u ovim tipovima upravo lik vojnika predstavio zlonamjernoga sina, i to u doba kada je u europskome društvu vojnička karijera bila smatrana časnom i uglednom.

Talmudski mudraci u Hagadi nabrajaju i tumače i pošasti ili “udarce” kojima je Bog uvjeravao tvrdokorne Egipćane da puste Židove izaći iz zemlje: nilska voda pretvorila se u krv (hebrejski: *dam*), žabe su prekrile svu zemlju (*cefardea*), uši, komarci ili krpelji su u oblacima pokri-

li ljude (*kinim*), čemu su uslijedili najezda škorpiona ili obada (*arov*), uginuće sve stoke u polju u vlasništvu Egipćana (*dever*), čirevi ili boginje koji su pokrili Egipćane i njihovu stoku u štalama (*šebim*), tuča koja je uništila sve egipatsko a poštedjela sve židovsko (*barad*), najezda skakavaca (*arve*), te tama koja je prekrila svu egipatsku zemlju (hošeh), osim gošenskoga kraja, u kojemu su živjeli Židovi. Završni, najteži udarac bila je smrt svih egipatskih prvorođenaca, i ljudskih i stočnih (*makat beborot*).

Običaj je da svi sudionici *sedera* glasno na hebrejskome izgovaraju nazive “udaraca”, te da uz svaki nabrojani udarac iz svoje čaše izliju po kap vina, kako bi toliko manje vina konačno popili. Jer tradicija drži vino tekućinom koja razveseljuje, a svaki sudionik *sedera* treba se barem malo sažaliti nad sudbinom postradalih Egipćana, koji su ispaštali zbog faraonove uporne želje da Židove zadrži kao robove. Ovo se zaključuje pjesmom zahvalnicom na omiljenu melodiju, s rafrenom “dajenu” (“dostatno”). U njoj se spominje niz neusporedivih dobročinstava koja je Bog dao svome židovskome narodu, a uz svako dobročinstvo naglašava se da bi to bilo dostatno i da Bog ništa drugo nije podario, te se zaključuje: *Doista, nakon svakog [njegovog] dobročinstva slijede tolika druga!*

Ovaj dio *sedera* koji opširno pripovijeda o Izlasku iz ropstva osobito naglašava da se u svakome naraštaju svaki pojedinac treba osjećati kao da je osobno izašao iz Egipta, jer *nije Vječni ... izbavio samo naše pretke, već je s njima izbavio i nas. ... Izveo nas je iz ropstva u slobodu, iz potlačenosti u otkupljenje, iz tuge u radost, iz žalosti u blagdan i s tmine u jasnu svjetlost...*

Nakon zahvale Bogu za sva djela kojima je Židove spasio iz egipatskoga ropstva, svi nazočni trebaju zajedno glasno izgovoriti riječi: PESAH, MACA i MAROR (ili UMERORIM – *i gorko bilje*, jer to je ispravna hebrejska množina, međutim u našim krajevima uobičajena je jednina *maror*). “Pesah” pritom označava žrtvu zahvalnicu što je Bog “zaobišao” odnosno “poštedio” židovske domove u noći koja je donijela smrt svim prvorođencima u Egiptu; “maca” je maces, beskvasni kruh - Bog je tako brzo spasio Židove iz egipatskoga ropstva da kruh nije imao vremena ukvasati; “maror” je gorko bilje, kao što je gorak bio život židovskih predaka u Egiptu. Ova tri pojma su temelj proslave Pesaha, a neki tumače da su oni i podsjećanje na tri židovska praoca, Abrahama, Izaka i Jakova. Čvrsto se drži da onaj koji ove tri riječi nije glasno izgovorio, kao da nije ni bio na *sederu*, pa time nije ni ispravno dočekao blagdan.

Na završetku Magida se, nakon dodatnih zahvala Bogu, izgovara blagoslov za “plod vinove loze” i ispija se drugi pehar vina. Uz ovaj blagoslov vezano je nekoliko propisa, koji određuju različito postupanje u slučaju da je sudionik *sedera* popio manje ili više od *reviit* vina (1,4 decilitra, ili, prema drukčijim podacima, 8,6 kubičnih centimetara) odnosno za slučaj da namjerava ili ne namjerava popiti više od toga, na što osobito paze ortodoksni vjernici.

Ukoliko *seder* padne u subotu, govori se i nekoliko dodatnih rečenica hvale Bogu i molbe da vrati čitav svoj narod na Cion. Ova subotnja rečenica dvostruko naglašava mesijanski značaj blagdana činjenicom što se izgovara na šabat, koji je osobit Božji dar, i spominjanjem povratka čitavoga naroda na Cion, što će se, prema tradiciji, dogoditi (tek) u mesijansko doba.

6. Rahca (Pranje)

Obredno pranje ruku čini se uvijek prije nego će se jesti kruh. Ruke se polijevaju vodom iz bokala ili slične posude s ručkom, s po tri mlaza na desnu, potom na lijevu šaku. Ukoliko su ruke prije toga bile prljave, prvo se operu sapunom i vodom iz slavine i osuše, a zatim se počinje obredno pranje. Ruke se nakon obrednog pranja osuše uz izgovaranje blagoslova: *Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, što si nas posvetio svojim zakonima i zapovijedio nam pranje [podizanje] ruku*. Nakon blagoslova ne smije se ništa izgovoriti sve do blagoslova za kruh i prvog zalogaja kruha, u ovome slučaju beskvasnoga.

7. Moci maca (Daje beskvasni kruh)

Naziv ovoga dijela obreda je sastavljen od riječi *daje...* (iz uobičajenog blagoslova za kruh) i *maca* (beskvasni kruh). Postupak je uobičajen za svaki blagoslov za kruh: voditelj *sedera* uzima istodobno sve tri ploče macesa koje su nakon lomljenja bile položene na pladanj, pri čemu ona prepolovljena ostaje u sredini između dviju cijelih. Izgovara opći blagoslov za kruh: *Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji daješ da raste kruh iz zemlje*. Kao i inače pri blagoslovu jela, svatko može ovo izgovoriti za sebe, a oni koji blagoslov ne izgovaraju trebaju osjećati da ga voditelj izgovara umjesto njih, dok on sam treba imati na umu

da blagoslov izgovara i u ime svih nazočnih. Riječju “amen” nakon blagoslova, oni potvrđuju osjećaj da je voditelj izrekao blagoslov i u njihovo ime. Voditelj nakon općeg blagoslova za kruh spušta donju ploču macesa na stol, preokreće preostale dvije tako da na vrhu ostaje prelomljena, te izgovara posebni blagoslov za maces: *Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji si nas posvetio svojim zakonima i zapovijedio nam da jedemo beskvasni kruh*. Sudionici proslave zatim jedu maces, naslonjeni na lijevi lakat. Treba pojesti macesa u količini najmanje jedan *kezajit*, odnosno masu jedne masline, čime je ispunjena obveza jedenja beskvasnoga kruha prve večeri (u dijaspori i druge) blagdana Pesaha.

Tijekom godine, odnosno izvan razdoblja Pesaha, u istočnoeuropskih Aškenaza se maces, ako ga se jede, blagoslivlje jednako kao kruh, dok Sefardi i srednjoeuropski Aškenazi u takvoj prigodi izgovaraju blagoslov *mezonot*, kao za kolač.

8. Maror (Gorko bilje)

Domaćin uzima malo zelene salate i izgovara blagoslov: *Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji si nas posvetio svojim zakonima i zapovijedio nam da jedemo gorko bilje*, te pojede najmanje jedan kezajit, a za njim i ostali sudionici. U Sefarda je običaj umočiti gorko bilje u slatku voćnu mješavinu *baroset* prije nego se tako zajedno pojede, pri čemu se *baroseta* ne smije zahvatiti toliko da se prikrije gorčina salate. Smisao ovoga je osjetiti istodobno i gorčinu ropskoga života u Egiptu i slatkoću slobode, ali neki autoriteti smatraju da ovo ne treba činiti, jer se jedenjem marora ispunjava zapovijed jedenja gorkog bilja, te treba osjetiti samo gorčinu.

9. Koreh (Povezuje)

Običaj “povezivanja” na sederu beskvasnoga kruha i gorkoga bilja uveo je u prvome stoljeću prije nove ere predsjednik Sanhedrina Hilel Stariji, jer je u knjizi Izlaska (12,8) napisano da u prvoj noći blagdana Pesaha treba, uz pečeno meso žrtvene životinje, jesti i *beskvasni kruh s gorkim biljem*. Domaćin uzima preostalu cijelu pogaču macesa sa stola i prelama ju, te u

taj “sendvič” stavlja kečaj salat ili druge vrste gorkoga bilja s pladnja za seder, u nas je to najčešće hren. Zatim izgovara: *Kada je Hram još stajao, bijaše ovo običaj u doba Hilela Starijega, koji je beskvasni kruh obložio gorkim biljem i jeo jedno s drugim, kako bi se ispunilo ono što je napisano: 'S beskvasnim kruhom i gorkim biljem jedite.'* Svi sudionici slijede domaćina jedući “Hilelov sendvič”, u kojemu su “povezani” sastojci koji simboliziraju Izlazak iz Egipta i pashalnu žrtvu.

10. Šulhan oreh (Prostire stol)

Obred se nastavlja u slobodnijem tonu, obilatom mesnom večerom. Ovo je halahički određeno, a i zbog općega stava u židovstvu da je mesna hrana najbolja i najsvečanija, ali i s obzirom da se kao obvezni obredni dio na stolu priređenome za *seder* nalazi i komad mesa s kosti. Uz mliječnu hranu na stolu bilo bi teže osigurati potpunu sigurnost zabrane svakog miješanja mliječnog i mesnog, pa i nehotičnim izravnim ili neizravnim dodirima, zbog čega također nije običaj poslužiti mliječnu večeru. Svakako, dopušteno je prirediti i posve mliječni obrok, osobito u sredinama koje ne nude dovoljno košer-mesa za sve sudionike sedera, te se mali obredni komad košer-mesa s kosti mora nabaviti iz daleka. Također je moguće prirediti i vegansku gozbu, primjerice s gljivama kao zanimljivom namirnicom, ali ovo se čini samo u vrlo reformiranim sredinama. Uvjereni vegani umjesto mesa s kosti koje simbolizira hramsku žrtvu na obredni pladanj uobičajeno stavljaju komad cikle. Najboljim se u tradicijskim sredinama ipak smatra poslužiti mesno jelo, jer podsjeća vjernike na žrtvu koja se prinosila u Hramu dok je postojao, kada je svaka obitelj blagovala od životinje koju je prinijela. U svakome je slučaju bolje da je seder košer i ako je bez mesne hrane, nego da se rabi meso koje nije košer ili da se u bilo čemu prekrše pravila kašruta (obredno čiste prehrane), jer time bi se obezvrijedio sam smisao blagdana.

Uobičajeni tradicijski jelovnik obuhvaća mesnu juhu s okruglicama od macesa, mesno jelo s prilogom (najbolje također od macesa), kuhanim povrćem i salatama, te desert načinjen od macesa i maces brašna, uz različite dopuštene dodatke i začine (jaja, voće, cimet, klinčići, med, šećer, kakao i slično). Prije večere je običaj pojesti tvrdo kuhano jaje ili jaje “pečeno” u ljusci. Svaki sudionik treba pojesti najmanje četiri komada macesa u veličini jednoga *kezajita*, jer maces je bit blagdana i blagdanske večere. Tko ne može mnogo jesti, treba pojesti maces, a ostalu hranu tijekom večere ne mora. Tijekom večere se smije popiti još vina,

pored obvezna četiri pehara tijekom drugih dijelova obreda. Večeru treba završiti najkasnije do ponoći, jer se tako činilo u doba Hrama, a nakon nje se može sjediti satima, piti vino i pripovijedati o Izlasku iz Egipta.

11. Cafun (Skriven)

Ovaj dio obreda razvio se iz narodnog običaja i običaja pashalne večere u doba Hrama, a naziva se prema komadu macesa koji je bio “skriven” u četvrtome dijelu obreda, *Jabac*. Dok se taj komad macesa, *afikoman*, ne “pronađe”, obred se ne može nastaviti, pa djeca za pronađeni *afikoman* traže “otkup” u slatkišima, što oko stola izaziva mnogo smijeha i djecu drži budnom.

Sama aramejska riječ *afikoman* potječe iz grčkoga, s obzirom da je običaj iznošenja slatkiša nakon jela, smatra se, potekao od Grka, a Židovima je bio nepoznat. Tako se u starini na kraju pashalne večere na stol nisu iznosili slatkiši, već je svatko dobio po komadić pashalne žrtve iz Hrama, u količini jednog *kezajita*, kako bi mu u ustima ostao okus ispunjene *micve* (vjerske obveze). No nakon rušenja Hrama i prestanka hramske službe, prestalo je i prinošenje žrtve, te je maces preuzeo njezinu obrednu ulogu u pashalnoj večeri. Stoga su rabini ne samo naredili da maces bude posljednji zalogaj, nakon kojega se do ujutro više ništa ne smije jesti, već su ga na aramejskome nazvali grčkom riječju za desert, jer u hebrejskome takve riječi nije bilo. U naše doba svakako se na stol ipak na kraju večere iznosi i slatki desert, pazi da je njegov osnovni sastojak maces i maces-brašno. I nakon rušenja Hrama, na taj se način na kraju večere jede maces, kako bi nam njegov okus posljednji ostao u ustima. S obzirom da Hrama više nema i da se životinjska žrtva od njegova pada ne prinosi, maces čuva okus ispunjenja *micve*.

12. Bareh (Blagoslovi!)

Prsti se zamoče u vodu (*majim abaronim* - posljednje vode, odnosno posljednje pranje ruku tijekom obreda), ali ne izgovara se blagoslov za pranje ruku. Prsti se pritom drže vrhovima prema dolje, što je izraziti znak veze ovoga blagdana sa svijetom mrtvih, pa time i s nadom u

ostvarenje vječnoga života. Napuni se treći pehar vina, te se, držeći čašu u ruci, govori blagoslov zahvale nakon jela (*birkat hamazon*). Govori se uobičajeni tekst, uz spominjanje blagdana Pesaha, te se, nakon uobičajenoga blagoslova za vino, popije treći pehar vina, obvezno s lijevim laktom na stolu. Nakon ovoga trećeg pehara nije dozvoljeno piti vino sve do četvrtoga, premda je to bilo dopušteno između prvoga i drugoga, te drugoga i trećega pehara.

13. Halel (Slavi! – zajednički naziv za Psalme 113.-118.)

Natače se četvrti pehar vina i čita se *Halel*, pjesmu veličanja Boga i zahvaljivanja za sva čuda koja je učinio pri izvođenju Židova iz egipatskoga ropstva. U ovome dijelu obreda zahvaljuje se Bogu mnogim sinonimima riječi koje slave i uzvisuju njegova djela i čuda kojima je Židove izbavio iz ropstva: *Stoga smo obvezni zahvaljivati, opjevati, veličati, hvaliti, uzdizati, obožavati, blagoslivljati, uznositi i slaviti onoga koji je našim praocima učinio sva ona čuda, izveo nas iz ropstva u slobodu, iz muke u veselje i iz tuge u blagdan, iz tame na veliku svjetlost, iz porobljenosti u spasenje...* (Babilonski Talmud, Pesahim 116b, Mišne Tora Hilhot hamec umaca 7,1) Čita se pijut (molitvena pjesma) *Nišmat kol baj – Pjesma svega živoga*, koji se inače čita u šabatnoj jutarnjoj službi, a završava se blagoslovom koji slavi Boga kao “Kralja opjevanoga hvalospjevima”. Izgovori se blagoslov nad vinom i ispija se četvrti, posljednji obvezni pehar vina, čime se ispunjava obveza pijenja četiri pehara vina na *sederu*. Ovaj dio obreda završava blagoslovom nakon pijenja vina, za vinovu lozu i njezin plod.

14. Nirca (Prihvaćeno je)

U posljednjem dijelu obreda sudionici zahvaljuju Bogu što su seder mogli pripremiti prema pravilima koja je dao svome narodu, te se zaključuje da je *time, dakle, ispravno završen svečani redosljed primanja blagdana, prema svim odredbama i propisima*. Ovaj dio *sedera* ponovo snažno naglašava mesijanski značaj blagdana: okupljeni mole Boga da *iznova uzdigne svoje mnogobrojne zajednice koje je [svojim zakonima] utemeljio, te da ih u radosti spasenja odvede na Cion*. A sve će se to dogoditi, prema riječima biblijskih proroka i rabinskim tumačenjima, u mesijansko doba. Vjeruje se da će Mesija, kada konačno dođe,

u Jeruzalemu okupiti sve Židove koji su ikada živjeli, te da će tada jeruzalemski Hram biti čudom obnovljen. Stoga vjernici u posljednjim rečenicama blagdanske noći mole Boga da iznova podigne jeruzalemski Hram, *ali uskoro, uskoro, još za naših dana*, te se iskazuje nada u Mesijin dolazak već do sljedećega Pesaha, jer popularno je vjerovanje da će se i konačno spasenje u budućemu svijetu dogoditi u mjesecu nisanu, kao što su se i tijekom povijesti više puta spasenja dogodila židovskome narodu. Prizivajući Mesijin dolazak i obnovu Hrama prije sljedećega Pesaha, sudionici stoga obred dočekivanja blagdana završavaju zajednički izgovorenim riječima:

Lešana habaa biJerušalajim habenuja!

Dogodine u izgrađenome Jeruzalemu!

ili jednostavno

Lešana habaa biJerušalajim!

Dogodine u Jeruzalemu!

Pjesma nad pjesmama

U nekim zajednicama je običaj na kraju *sedera* čitati *Pjesmu nad pjesmama*, dok ju neke sefardske zajednice čitaju pred dočekivanje svakoga šabata, koji je u židovstvu ženskoga roda i poštuje se kao mladenka na svoj vjenčani dan. Negdje se *Pjesmu nad pjesmama* čita na šabat koji padne tijekom blagdanskih dana, a ako Pesah padne i završi na šabat (u dijaspori, gdje Pesah traje osam dana), čita ju se tijekom prvoga. Ova biblijska knjiga u stihovima, za koju tradicija drži da ju je napisao kralj Solomon, presretan zbog uspješnoga završetka gradnje Hrama u Jeruzalemu, smatra se simboličnim prikazom ljubavi između Boga, kao zaručnika, i židovskoga naroda, kao zaručnice. Osobito kabala i hasidizam *Pjesmu nad pjesmama* tumače kao opis njihove snažne, neraskidive ljubavi. Ovaj biblijski tekst s Pesahom povezuje doba godine u kojemu se događa radnja: to je proljeće, doba kada je *zima prošla i otišla. Pupoljci se vide diljem zemlje, stiglo je doba slavlja...* Mjesec u kojemu se slavi Pesah naziva se nisan, prema riječi nican - pupoljak. Međutim, najdublja veza između *Pjesme nad pjesmama* i proslave Pesaha jest što je u dubljem smislu oboje povezano s obećanjem vječnoga života u budućem svijetu.

Pjevanje brojalice nakon sedera

Običaj je nakon posljednjega dijela *sedera*, pored brojnih drugih tradicijskih pjesama koje slave Boga i židovski narod, zajednički pjevati dvije pjesme: pjesmu-brojalicu *Ebad mi jodea? - Tko zna što znači jedan? i Had gadja, bad gadja – Jedno jare, jedno jare*.

Jednostavna privlačna melodija nepoznatoga skladatelja za pjesmu *Ebad mi jodea? - Tko zna što znači jedan?* tipična je dražesna njemačka balada iz 14. ili 15. stoljeća. Njezin tekst nabranjem i ponavljanjem naglašava temeljne židovske religijske postavke služeći se nizom pitanja, nižući pojmove od jednoga jedinstvenog Boga, povećavajući broj za po jedan putem drugih temeljnih odrednica židovstva sve do trinaest Božjih svojstava. Odlomci brojalice počinju i neprestano se vraćaju pojmu jednoga jedinog i jedinstvenog Boga, pritom neprestano nabrajajući i ponavljajući stihove o dvije ploče zakona koje je Mojsije primio na Sinaju, tri praoca židovskoga naroda: Abrahamu, Izaku i Jakovu, četiri pramajke: Sari, Rivki (Rebeki), Lei i Raheli, pet knjiga Tore odnosno biblijskom Petoknjižju, šest dijelova Mišne (zakoniku izvedenome iz teksta Tore i temelju za Talmud), sedam dana u tjednu, osam dana do obrezivanja novorođenoga židovskog dječaka, devet mjeseci trudnoće, deset Božjih zapovijedi, jedanaest zvijezda (motiv iz Josipova sna prije nego je bio prodan u roblje), dvanaest izraelskih plemena i trinaest Božjih svojstava.

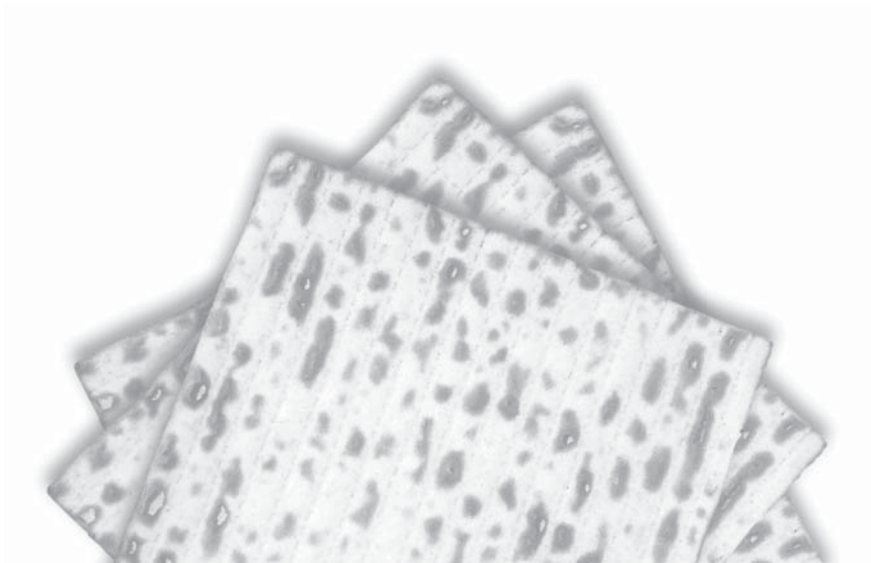
Jedanaest zvijezda koje predstavljaju Josipovu braću čini se da se ovdje našlo u nedostatku odgovarajućih teoloških primjera koje bi označavao broj jedanaest, ali je sretno izabrano iz korpusa židovske povijesti, jer povezuje brojalicu s Josipom, koji je izravno povezan s pričom o prvobitnome dolasku Židova u Egipat. Zašto se, pak, brojalice zaustavila tek na broju trinaest, a ne na “židovskome”, odnosno drevnom mezopotamskom broju dvanaest, i zašto upravo na trinaestici, u mnogim sredinama (ali izvan židovstva) smatranoj nesretnom... na to se može različito odgovarati.

Je li brojlica, kao što je to često slučaj, u starini predstavljala magijsku zaštitnu svrhu, je li broj trinaest onaj broj koji je nadrastao zaokruženi “židovski” broj dvanaest (trinaest u židovstvu nije nesretan broj)... Jesu li utjecaji nežidovske šire sredine ipak prodrli u srednjovjekovno židovsko poimanje sretnih i nesretnih sadržaja, pa se glasnim izgovaranjem preuzetih neželjenih sadržaja tjeraju zle sile i utjecaji, nosi li kakvo zaštitno značenje i sam tradicijski način pjevanja sa sve većim ubrzavanjem izgovaranja stihova i nabranjem un-

atrag... teško je ograničiti se u odgovoru ili sagledati sve mogućnosti. Zacijelo je drevni mezopotamski način računanja, u kojemu su dvanaestice bile osnova, stoljećima nakon što su Židovi doselili u Europu ipak utjecao i na ovu pjesmicu koju se danas nakon *sedera* pjeva u dobrome raspoloženju za svečanim stolom, a o dubljim značenjima se mnogo ne razmišlja u toj svečanoj prigodi. Jer sva moguća pitanja oko nastanka upravo ovakvog teksta i svi mogući odgovori na njih i nisu u središtu pozornosti vjernika, koji jednostavno uživaju u dražesnoj melodiji i zajedništvu nakon završenog *sedera*.

Druga nezaobilazna pjesma koja se tradicijski uz veliko veselje pjeva na samome kraju proslave *sedera* jest *Had gadja, bad gadja – Jedno jare, jedno jare*. I ovaj psalam je svojevrсна brojčana pjesma, koja, prema tumačenju newyorškoga rabina Dovida Goldwassera, opisuje mali židovski narod, Am Israel, koji je malen i neagresivan, poput malog jareta, i samo traži pravo na svoje postojanje. Pjesma opisuje jare, bespomoćnu životinju, na koju se okomljuju jači: mačka, pas, štap, vatra, voda, vol, koljač stoke i konačno anđeo smrti, kojega na kraju pjesme ubije Presveti Blagoslovljeni.

Na višoj razini promišljanja o značenju teksta, razumijemo to pripovijedanje kao duboko povezano s izbjavljenjem slabašnoga židovskog naroda iz drevnoga ropstva i spasenjem u budućem svijetu. Uz blagdanski stol, pak, ovaj završetak jednostavno ohrabrujuće zvuči svima malima i slabima, čiji siguran osvjetnik je Vječni.

Sefirat haomer (Brojanje omera)

Sefirat haomer (Brojanje omera)

Drugoga dana Pesaha nakon večernje molitve počinje razdoblje od sedam tjedana svakodnevnoga “brojanja *omera* (snopa)”, odnosno brojanja 49 dana počinjući od drugoga dana nakon dočekivanja Pesaha, sve do blagdana Šavuota. Svatko mora brojati dane i tjedne *omera*, a broji se svakodnevno nakon izlaska zvijezda, jer broji se *na početku dana, dakle uvečer*, kako kaže jedan od dvojice, uz Rašija, najznamenitijih židovskih učenjaka, Rambam (u: Hilhot temidin umusafin 7,22). Prvo se izgovori blagoslov za brojanje omera: *Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, što si nas posvetio svojim zakonima i zapovijedio nam da brojimo omer*. Broji se jednostavno tako da se na hebrejskome kaže: *Današnji dan je jedan dan* (idućih dana *dva, tri, četiri...*) *omera*. Kada se napuni prvih sedam dana, broji se: *dan danas je sedam dana omera, što je jedan tjedan...* I tako sve do napunjenog 49. dana i sedmoga tjedna brojanja.

Svakoga dana se nakon brojanja izgovara: *Premilostivi, On će vratiti službu Doma Svetinje na njezino mjesto, uskoro i u naše dane*. Ove riječi znače: pouzdajemo se u to da će Bog obnoviti službu u jeruzalemskome Hramu, i to još za naših života. Ovo, pak, znači da se pouzdajemo da će već za vrijeme naših života nastupiti mesijansko doba.

I u Izraelu i u dijaspori broji se od drugoga dana Pesaha. U dijaspori je i taj dan blagdanski, te se počinje brojati nakon večernje službe, prije drugog *sedera*. Pedesetodnevno razdoblje zapravo se sastoji od prvoga dana Pesaha i sedam puta po sedam dana nakon njega. Sedmerostrukim naglašavanjem sedmodnevnih tjedana ističe se koliko se svetim smatra ovo doba sazrijevanja žita, sve do doba žetve, koje se slavi blagdanom Šavuotom. Sedam je broj koji u židovstvu označava duhovnu puninu; i šabat je sedmi dan u tjednu, a umnožak sedmice sa samom sobom utoliko je više svet. Pritom, pšenica je nedvojbeno najvaženija od

pet tradicijskih izraelskih vrsta žitarica, od nje se izrađuje kruh i maces za blagdan Pesah, a kruh je bio osnova drevne židovske prehrane.

Vrijeme od Pesaha do Šavuota vrijeme je sazrijevanja pšenice i drugih žita, od mladih klasova do žetve. Sam Šavuot nosi - poput gotovo svih židovskih blagdana - dvostruki značaj nacionalno-religijskoga i poljodjelskoga blagdana. Stoga je vezan ne samo uz spomen na dan dobivanja Tore na Sinaju, nego i uz žetvu pšenice, koja u Izraelu dozrijeva ranije nego u Europi, te je do Šavuota, u svibnju/lipnju, zrela za žetvu.

Dok nije bilo pisanih kalendara, brojanje danâ je bio najjednostavniji način za točan uvid u godišnji ciklus, što je bilo bitno za pravodobne radove na poljima i u voćnjacima. Tako su se u židovstvu tijekom mnogih stoljeća brojanjem od pojedinih blagdana određivali dani za određene poljodjelske radove. Brojanje *omera* je u službi određivanja vremena za ljetnu žetvu pšenice.

Prva od pet izraelskih tradicijskih vrsta žitarica koja počinje zreti već u proljeće jest ječma, koji se u zelenim klasovima može žnjeti u doba Pesaha. Da bi narod od Boga sljedećega ljeta dobio obilatu žetvu svih žitarica, tijekom stoljeća kada je Hram još stajao i hramska služba se redovito odvijala, donosilo se hramskim svećenicima prve snopove mladoga ječma. Oni bi od netom očišćenoga i složenim procesom obrađenoga mladog ječmenog zrnja načinili smjesu s uljem i tamjanom, koju su prinosili na žrtvenik u Hramu. O toj vezi Pesaha i žetve prvoga zelenog snopa govori i Talmud (Roš hašana 16a): “Reče rabin Jehuda rabinu Akivi: *Zašto je Tora rekla: 'Donesite snop na Pesah?' Jer je Pesah u doba žetve [mladoga ječma].*”

Pitanje točnoga dana za početak brojanja *omera*, odnosno treba li započeti brojanje sutradan nakon dočekivanja Pesaha ili sutradan nakon prvoga šabata od početka blagdanskoga tjedna, u starini je izazvalo gorki teološki spor između dvaju učenjačkih smjerova, farizeja s jedne strane, te saduceja s druge. Jedna “škola” je tvrdila da se prvi dan *omera* broji od prve nedjelje nakon dočekivanja Pesaha, jer nedjelja je “dan nakon šabata” i prvi je radni dan u tjednu, a u biblijskome Ponovljenom zakonu (23,15) stoji: *Brojite od dana nakon šabata ... sedam šabata*. Ali s obzirom da se svaki od triju hodočasnih blagdana u govoru također nazivao šabatom, druga “škola”, farizejska, zalagala se za to da se s brojanjem počne sutradan nakon sedera, u skladu s propisima usmene Tore, tradicijski prenesene i pretočene u tekst Talmuda. Prevladalo je njezino mišljenje da se *omer* broji od drugoga dana Pesaha, neovisno

o tome kada pada prvi sljedeći šabat, pa i ako drugi dan Pesaha, dakle prvi dan brojanja *omera*, padne na sam šabatni dan.

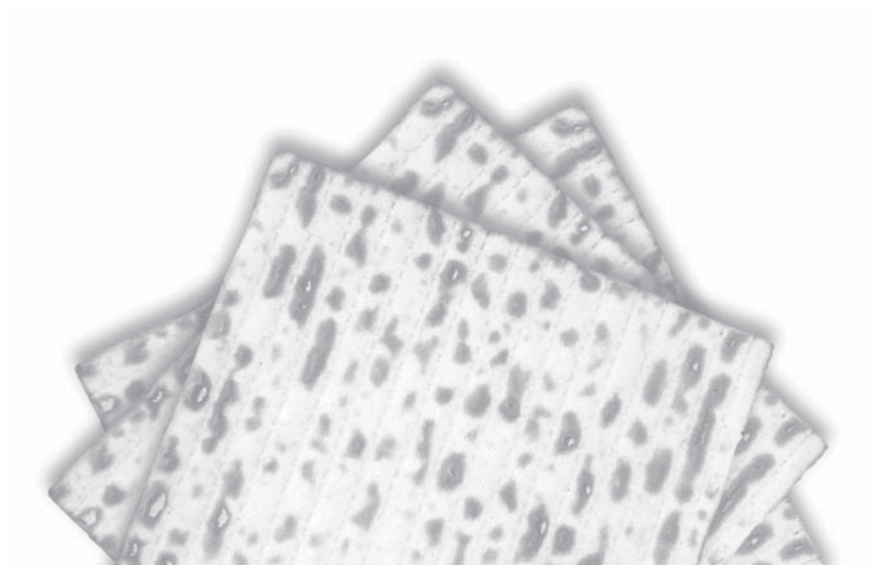
Rezultat ovoga prijepora zabilježila je pobjednička farizejska škola u Mišni (Talmud, Menahot 65a), gdje, opisujući obred žetve prvoga snopa, naglašava da se čak i na šabat prvi snop žita u godini mora žeti sutradan nakon *sedera*. Ovo je stoga usporedivo još samo s obredom obrezivanja novorođenog dječaka osmoga dana njegova života, koje se također obvezno obavlja toga dana čak i ako je šabat, pa i na sam dan Jom Kipura. Time je čin žetve prvoga žitnog snopa u godini uzdignut na razinu najviše vjerske obveze, pa time i svetosti.

Tradicijски se dani brojanja *omera* smatraju tužnima. Tijekom toga razdoblja drže se žalobni običaji: ne šiša se i ne brije, ne kupuje se novu odjeću i ne odlazi na zabave, ne priređuju se vjenčanja, ne sluša se glazbu. Ovo je vrijeme za koje se tradicijski drži da su se židovskome narodu događale brojne teške nesreće i progoni u europskoj dijaspori. Sve je započelo dvjema nacionalnim nesrećama u drevno doba, u čiji spomen se održava razdoblje žalosti tijekom brojanja *omera*: tragičnom propašću Bar Kohvina ustanka protiv Rimljana, te smrću od epidemije neke zarazne bolesti dvadeset četiri tisuće učenika talmudskog učenjaka rabina Akive.

Jedan dan je ipak iznimka među danima žalosti: trideset treći dan brojanja *omera*, koji pada na 18. dan mjeseca *ijara*. Dan nema poseban naziv, već se jednostavno naziva Lag baomer - trideset treći dan omera. To je dan smrti znamenitoga rabina mističara Šimona bar Johaja, kojega tradicija drži autorom Zohara, temeljnog kabalističkog spisa. A dan smrti velikih učenjaka nije dan za tugovanje već za radost, osobito u mističnom učenju, jer se njihova duša time oslobodila tijela i uzdigla, te njihovu smrt ne treba oplakivati već slaviti. Ona je *bilula* - veselje na dan smrti velikih pravednika.

U ovome slučaju je osobit razlog za radost na Lag baomer i to što je upravo na taj dan rabin Šimon bio dobio dopuštenje Neba da tajne kabale podijeli sa svojim učenicima, jer do tada se one nisu smjele prenositi. U spomen na to sljedbenici misticizma okupljaju se toga dana u velikome broju oko rabinova groba u Meronu, u Izraelu, te priređuju gozbe, čitaju Zohar i pale svijeće za spomen duše velikog učenjaka, rabina Šimona. Običaj je tada tamo prvi put ošišati kosu trogodišnjih dječaka, koje sljedbenici mistike, većinom hasidi, te Židovi podrijetlom iz sjeverne Afrike, do toga uzrasta ne šišaju.

Na Lag baomer prestao je pomor među učenicima rabina Akive, što je također snažan razlog za obilježavanje ovoga dana kao dana radosti. Možda je to razlog što je ovaj dan omiljen i za vjenčanja. Nakon Lag baomera dio vjernika se više ne drži žalobnih običaja, očekujući blagdan Šavuot, koji uskoro slijedi.

Drugi Pesah (Pesah šeni)

Drugi Pesah (Pesah šeni)

U dva se slučaja hramska žrtva za Pesah nije mogla pravodobno prinijeti. Žrtvu za Pesah nije smio prinijeti onaj muškarac koji nije bio obredno čist u vrijeme Pesaha zbog dodira s mrtvim ljudskim tijelom, a nije se pravodobno stigao obredno očistiti na uobičajeni način, pepelom spaljene crvene krave, kojim se uklanjala obredna nečistoća. Onaj, pak, koji bi se zatekao daleko na putu, žrtvu nije mogao pravodobno prinijeti. Samo u ta dva slučaja je bilo moguće onome koji žrtvu nije mogao prinijeti prema propisu na dan 14. *nisana* (Brojevi 9,6-13), održati obred mjesec dana kasnije, 14. *ijara*. Jer Tora za neprinošenje te žrtve određuje najtežu kaznu, *karet*, rezanje prekršitelja iz židovskog naroda, što znači da će mu duša biti odrezana i za budući svijet, te će zauvijek propasti. Ovaj naknadni, drugi Pesah, kao beskvasni blagdan trajao je samo tijekom jednoga dana. S obzirom da drugi Pesah traje samo jedan dan, naziva ga se i Pesah katan (mali Pesah).

Nakon rušenja Hrama 70. godine prvoga stoljeća nove ere, drugi Pesah je prestao biti dijelom kalendarija obveznih blagdana, jer održavanje obredne čistoće više nije potrebno. Ona je bila preduvjetom za ulazak muškarca u uži prostor Hrama, a nakon obustave hramske službe više se ne prinosi žrtva i ne hodočasti se u Hram.

Dan drugoga Pesaha pada u tužno doba brojanja *omera*, između Pesaha i Šavuota, pa se proslava ne priređuje, ali neki toga dana i u naše doba jedu maces, kao simbolično sjećanje na dane kada je postojanje drugoga Pesaha mnogima bilo životno bitno. Međutim, ovoga dana nije zabranjeno posjedovanje i jedenje *bameca*.

Moguća znanstvena i popularno-znanstvena tumačenja Izlaska

U novije doba je sve popularnije pronalaziti znanstvena tumačenja za biblijske događaje, pa tako i za priču o Izlasku. Zanimljivo je da se potragom za znanstvenim tumačenjem mnogo više bave vjernici skloni znanosti, nego nevjernici, koji - poštujući tuđa religijska vjerovanja - najčešće ne smatraju da se Bibliju može i treba čitati kao povijest. Gotovo paradoksalno zvuči da upravo oni koji su uvjereni da se priča o spašavanju iz egipatskoga ropstva dogodila doslovno, od riječi do riječi prema biblijskome opisu, žele pronaći prirodne događaje kojima bi se mogla objasniti čuda oko Izlaska, dok se sumnjičavci zadovoljavaju religijskim, književnim, arheološkim, antropološkim i povijesnim tumačenjima.

Da bi se Bibliju moglo "čitati" kao opis niza stvarnih povijesnih događaja, potrebno je, dako, vrlo široko shvaćanje povijesne i znanstvene istine, pa se nerijetko poseže za maštanjem i za prilagodbama povijesnih istina. U slučaju Izlaska iz Egipta, potrebno je prilagoditi nevjerojatno mnogo činjenica ako se tu vrlo složenu biblijsku pripovijest želi potpuno protumačiti povijesnim događajima, osobito onima vezanim uz prirodne pojave. A često se pokušava upravo to. U slijedu deset pošasti ili udaraca kojima je Bog pogodio Egipćane, nastoji se pronaći biološke, ekološke, meteorološke i druge prirodnoznanstvene zakonitosti kojima bi se okolnosti oko Izlaska mogle objasniti prirodnim pojavama, odnosno posljedicama ekoloških incidenata koji su u nizu nastajali jedan iza drugoga.

Prvu pošast, kada se sva nilska voda pretvorila u krv, zna se tumačiti pojavom određene bakterije, koja je zacrvenjela vodu i učinila ju nepitkom, pa i škodljivom. Drugu pošast, kada su žabe u nepreglednome broju prekrile svu zemlju, zna se tumačiti kao posljedicu prve pošasti,

odnosno vodom u kojoj su se stekli biološki uvjeti za razvitak bezbroja punoglavaca, iz kojih su se uskoro razvile žabe. One bi zatim masovno ugibale, jer u takvom broju, dakako, više nisu imale što jesti. Zbog takvoga poremećaja ekološke ravnoteže i nestanka žaba, prirodnog neprijatelja sitnih kukaca-nametnika, zna se tumačiti, uslijedila je treća biblijska pošast: najezda uši, možda i krpelja ili nekog sličnog bubolikog stvora. Kao četvrta pošast uslijedila je najezda škorpiona, obada ili neke druge vrste kukaca koji bodu, jer danas se više ne može točno tvrditi jesu li hebrejski "arov" upravo škorpioni ili neka druga vrsta "buba", kako tradicija kaže. A doista se u prirodi, ponekad, događaju takve najezde, koje spontano i nestaju. U novije doba, umjesto na škorpione, rado se sumnja na jednu od brojnih ogranaka mušice *culicoides*, čiji su ubodi vrlo neugodni. Ti bi, pak, otrovni ubodi, prenošenjem bolesti mogli prouzročiti petu pošast: uginuće sve stoke na polju u vlasništvu Egipćana, pri čemu ostaje neobjašnjivo zašto je sva stoka u vlasništvu Židova istodobno preživjela. Šesta pošast, boginje ili čirevi na ljudima i preostaloj stoci, također bi bila posljedica prethodne, odnosno zaraženosti mesa životinja koje su Egipćani jeli, a Židovi nisu, te su bili pošteđeni. Uslijedila je sedma pošast, tuča, koja je, posve rijetko, mogla nastati u nekim krajnje neobičnim, ali mogućim meteorološkim uvjetima. Pod utjecajem rijetkih, ali mogućih meteoroloških prilika je možda mogao doletjeti i neviđeno velik oblak skakavaca, kao osma pošast, te uništiti sve što je preostalo nakon tuče.

Za tumačenje devete pošasti prirodnim okolnostima potrebno je još mnogo više domišljatosti i rastezanja činjenica, osobito ako znamo znanstvenu činjenicu da najraniji dokazani trag Židova na području Kanaanu potječe iz 1207. godine prije nove ere. Tako bi se Izlazak doista mogao dogoditi oko sredine 13. stoljeća prije nove ere: Izlazak bi bio oko 1250., te bi se nakon četrdeset godina lutanja u pustinji prvi znak židovske nazočnosti u Kanaanu doista mogao pojaviti krajem 13. stoljeća. No ni tradicijsko židovsko vjerovanje da se Izlazak dogodio krajem 14. stoljeća nipošto ga ne pomiče toliko duboko u prošlost da bi ga se moglo povezati s dobom sredozemne minojske kulture, koja je propala nakon goleme erupcije vulkana Santorinija. Unatoč tomu, neki zagovornici prirodnih okolnosti u tumačenju Izlaska zahtijevaju od Santorinija, koji je eksplodirao oko 1650.-1600. prije nove ere, da odgodi svoju golemu eksploziju do najmanje oko 1300. godine prije nove ere. Ili bi se Izlazak, pak, time nezaobilazno morao pomaknuti za najmanje dva stoljeća unatrag. Jer, zapravo je u doba eksplozije Santorinija još vrlo mladi židovski nomadsko-stočarski narod tek počinjao svoj četiristoljetni boravak u Egiptu. U tome bi se slučaju, čini se, tradicijom prenesena četiri desetljeća židovskih lutanja pustinjom prije ulaska u Zemlju obećanu morala produžiti na čak tri stoljeća...

Ovo, pak, ne bi bilo nemoguće, jer čini se da je povijesni nastanak židovskoga naroda u pustinji možda doista trajao nešto duže od nekoliko desetljeća, ili još duže, te vremenski nije bio tako oštro ocrtan kako to prikazuje biblijski tekst. Međutim, pomicanjem Izlaska u dublju prošlost od najranije vjerojatne, sve do 17. stoljeća prije nove ere, onemogućio bi se svaki pokušaj dobro utemeljenih postavki da je religijska monoteistička revolucija faraona 18. dinastije, Amenhotepa (Amenofisa) IV. Ehnatona, ostavila dubok dojam na Židove, koji su u njegovo doba provodili svoja posljednja desetljeća u Egiptu. Ehnaton je vladao do 1361. prije nove ere, a prema židovskoj tradiciji, Izlazak se dogodio 1312. godine prije nove ere, samo pola stoljeća nakon Ehnatonove smrti i raspada njegove religijske reforme. Lako je zamisliti, kao što neki čvrsto drže, da su Židovi sobom u pustinju ponijeli i Ehnatonovu poraženu novu ideju o jednome jedinom bogu, davatelju života i svega svjetskog dobra.

Drugi smatraju da je strašni faraon iz doba Izlaska bio Ramzes II. iz 19. dinastije, koji je doživio trostruki tada uobičajeni životni vijek, a vladao je tijekom cijelih dvaju naraštaja, počevši više od pola stoljeća nakon Ehnatonove smrti: od 1304. do 1237. godine prije nove ere. Doista, ovaj veliki faraon i ratnik, osvajač, mogao je biti dovoljno zastrašujući da stvori biblijsku sliku faraona koji “više nije znao za Josipa”. Uz sjećanje na Ehnatonovu religijsku reformu, Ramzesov život je mogao utjecati na oblikovanje kolektivnog sjećanja židovskih izbjeglica iz Egipta nakon konačnog oslobođenja od višestoljetnog robovanja. Pritom, treba znati da je svaki čovjek u Egiptu bio na svojevrsan način faraonov rob, jer je horizontalna podjela društva bila čvrsta, a osim višeg svećenstva svi su bili podvrgnuti faraonovoj volji i naredbi. Istodobno, povijesna znanost na biblijske ropske radove gleda kao na svojevrsni New Deal, kojim su faraoni nadzirali mase stanovništva upotrebljavajući ih na golemim graditeljskim pothvatima, te im dijelili (razmjerno oskudne) obroke hrane kako bi zadržali ono što danas nazivamo “socijalnim” mirom, odnosno potiskivanjem narodnoga ogorčenja zbog svoga lošeg društvenog položaja.

Zagovornicima naravnoga tumačenja mnogih ili svih čuda oko Izlaska, zbog još bi jednog razloga bila neophodna pravodobna sredozemna vulkanska eksplozija, ali ovoga puta mnogo kasnija od povijesno i geološki dokazane. Oni, naime, znaju tvrditi da bi se prirodnim okolnostima, vulkanskom eksplozijom, moglo objasniti još jednu biblijsku pošast koja se obojila na Egipćane: trodnevnu neprekidnu tamu u kojoj se “ni prst pred sobom” nije mogao vidjeti. Doduše, nejasno je kako bi sjeverni, gošenski kraj, samo stoga što je bio naseljen Židovima, izbjegao vulkanskome pepelu, premda je vulkanu bio čak mnogo bliži od juga egipatske zemlje.

I desetu pošast, konačnu i najstrašnju, smrt svih prvorođenaca i prvine stoke, nastoji se u različitim popularno-znanstvenim tumačenjima prikazati kao posljedicu prirodnih uzroka: u dugotrajnoj tami prouzročenoj vulkanskim pepelom u atmosferi, žitarice su počele trunuti, ali Egipćani su od toga zaraženog žita ipak pekli kruh. Kada je zavladala glad karakteristična za “vulkanske zime”, Egipćani su, prema toj postavci, prvorođencima davali više kruha nego drugoj djeci, jer im je bilo više stalo da održe u životu upravo prvorođence. A s obzirom da je bio načinjen od zaražene, otrovne pšenice, oni su se razboljeli od smrtonosne zaraze... Ovo, dakako, ne tumači zašto je i prvina stoke uginula, premda je boravila u istim stajama s onom stokom koja je tu pošast preživjela. Uostalom, deseta pošast bila je pogodila samo onu stoku koja je prethodno preživjela petu pošast, opći pomor sve stoke osim – ponovo neobjašnjivo prirodnim uzrocima - one u vlasništvu Židova...

A nesretni vulkanski otok Santorini je ponekome zagovorniku prirodnoga tumačenja biblijskoga Izlaska potreban za još nešto: za dokazivanje čudesnoga prijelaza Židova po suhome morskom dnu. More bi se, tako, zbog vulkanske eksplozije, iznenada povuklo, a Mojsije proveo svoj narod po suhome, da bi se zatim golema masa vode svom silom obrušila na Egipćane. Tako bi čak i oblak koji je u noći bijega svijetlio Židovima, a Egipćanima zastirao vidik, bio tek stup užarenoga pepela iz, kako pogodno, te netom nastale strahovite vulkanske erupcije. Tako mnogi pobožni znanstveni luralice, koji u Bibliji traže točnu povijest i točnu znanost, umuju o prirodnim uzrocima kratkotrajnoga biblijskog razmicanja mora. Traže od nadolazećega golemog vodenog vala, drevnog cunamija, (koji se nakon eksplozije Santorinija doista dogodio, ali stoljećima prije Izlaska) da ukloni more upravo na vrijeme da bi Mojsije - nakon svih drugih, vremenski nevjerojatno usklađenih prirodnih opustošenja - izveo narod po suhome dnu mora, te ga poveo u pustinju. Isto djelovanje zahtijevaju neki drugi proučavatelji biblijskoga teksta od snažnoga vjetrova istočnjaka, koji bi upravo radi Židova, ali iz prirodnih razloga, bio otvorio suhi put po morskome dnu, a onda bi se iznenada ispuhao i popustio, da bi more potopilo Egipćane. Zahtjevi koje takva tumačenja postavljaju pred prirodne i povijesne okolnosti nevjerojatno su golemi, ali u te postavke može vjerovati svatko tko je dovoljno bezazlen da to želi.

No ukoliko se treba opredijeliti za ijedan prirodni način kojim bi se povijesno moglo protumačiti prijelaz Židova Crvenim morem po suhu tlu, treba posegnuti radije - kako nas znanost neštedimice uči - prvo za najjednostavnijim i najvjerojatnijim, a ne za najsloženijim i najmanje vjerojatnim pretpostavkama. Na oba moguća puta, sjevernome i južnome, odnos-

no obalom Sredozemnoga i obalom Crvenoga mora, moglo je biti mnogo plićaka i sprudova, te niskih grebena, koje je morska voda mogla ostavljati više ili manje suhima tijekom kraćega vremena, pod utjecajem različitih prirodnih čimbenika poput oseke, vjetra, pjeskovitih nanosa u moru... Odvažan čovjek spreman na rizike, poput Mojsija, mogao je bjegunce brzo prevesti po suhome, odnosno Morem trske, kako se izražavaju židovski stari sveti tekstovi... Dakako, usprkos biblijskim riječima, povijesno je nemoguće da je tih bjegunaca moglo biti dva i pol milijuna, odnosno šesto tisuća muškaraca sa ženama, djecom i slugama, stokom i prtljagom... Povijesna biblijska saga nije manje dojmljiva ako pretpostavimo da su se brojne skupine od desetak do stotinjak i više osoba tijekom nekoga razdoblja okupljale u pustinji istočno od Egipta i postale narodom, boraveći u pustinji tijekom više desetljeća, pa i dulje, i polagano napredujući prema krajevima u kojima su mislili da ih možda očekuje bolji život, *obećana zemlja*. Slijedili su, zastajkujući, korak po korak, put prema drevnoj domovini, koju su poznavali samo iz starih priča... Neki važan razlog ih je na dulje vrijeme zadržao u pustinji, jer, pješak, ako ne zastajkuje osim radi noćnog odmora, ovaj put od Egipta do Izraela može prijeći za jedanaest dana.

Bitan argument protiv tražitelja prirodnih uzroka biblijskih čuda pri Izlasku predstavlja znanstveno lingvističko istraživanje biblijskoga teksta. Već u 19. stoljeću bibličari su prepoznali i opisali tri biblijske predaje koje su odvojeno dospjele do konačnih redaktora teksta hebrejske Biblije, koji su okupili tekstove nastale između desetoga i šestoga stoljeća prije nove ere. Bibličari su analizom tih tekstova otkrili da nije svih deset zala ili udaraca doneseno ni u jednoj od tih predaja, niti im je redoslijed jednak. Predaji poznatoj pod skraćenicom "J" pripisuje se 86 od ukupno 125 redaka koji se odnose na udarce; ona spominje sedam od deset zala i jedina od sve tri predaje spominje četvrto i peto zlo ili udarac: obade i pomor stoke. Predaji "P" pripisuje se 24 retka s opisom pet zala, a ona jedina spominje treće i šesto zlo ili udarac: komarce i boginje ili čireve. Predaji "E" pripisuje se samo 15 redaka, a i ona donosi pet zala, od kojih je deveto, trodnevna tama, nepoznato drugim dvjema predajama. Sve tri predaje zajednički opisuju samo prvi udarac naveden u konačnoj redakciji biblijskoga teksta, u kojemu se voda pretvorila u krv, te posljednji: smrt prvorođenaca.

Ako se napusti najčešće uzaludno moderno istraživanje prirodnih okolnosti oko Izlaska, zanimljivo je posegnuti za teorijama o Mojsijevom pravom identitetu i okolnostima prije i za vrijeme Izlaska. Ove spekulacije nalazimo od helenističkoga vremena do modernoga doba. Tekstom *Protiv Apiona*, rimski židovski pisac Josip Flavije odgovara na objede

Apionu, svome suvremeniku, aleksandrijskome sofistu, gramatičaru i filologu. Josip s njime polemizira zbog Apionovih iskazanih protužidovskih stavova i optužuje ga da o Židovima “izmišlja više od drugih pisaca”. Josip tu navodi i staru egipatsku legendu, koju je preuzeo od autora Manetona, o *Hiksima*, semitskim osvajačima Egipta, koji su prema današnjem računanju godina prodrli s istoka u Egipat 1674. godine prije nove ere, te se kao vladari zemlje zadržali punih 108 godina (Josip navodi da su, prema egipatskome izvoru, vladali čak 511 godina). Riječ Hiks značila je “strani vladar”, a nazivali su ih, prema Josipovu zapisu, i “pastirima”, vjerojatno zbog nomadske naravi njihova društva, što bi umnogome odgovaralo onome što znamo o židovskom društvenom uređenju u to doba. Ali Josip prenosi da su te pastire nazivali i “zarobljenicima”, što također odgovara židovskoj tradicijskoj povijesti, koja potanko govori o robovanju u Egiptu. Josip dalje prepričava egipatski izvor, prema kojemu su konačno poraženi pastirski vladari bili stjerani u prostor veličine, u današnjim mjerama, nešto manji od 30 kvadratnih kilometara. Pastiri su ga tada, kaže se, sa svih strana okružili zidom, tako da im “imovina i plijen budu na sigurnome”. Tadašnji egipatski vladar opsjeo je zid sa 480.000 vojnika, ali kada je nakon duge opsade izgubio nadu u uspjeh, sklopio je s opkoljenima sporazum da svi napuste Egipat i odu iz njega bez štete za ijednu stranu, kamo god žele. Uz takav uvjet su izašli iz svoje utvrde i uputili se s obiteljima i imovinom u pustinju prema Siriji. Josip za njihov broj navodi egipatski izvor: bilo ih je ne manje od 240.000. Premda golem broj za izbjegličku kolonu, ovaj broj, deset puta niži od tradicijskog broja koji navode židovski tekstovi, lakše je prihvatiti kao realan. Josip navodi i da je Apion, slijedeći autora Lizimaha, broj izbjeglica procijenio na samo sto deset tisuća.

“U strahu pred moći Asiraca, koji su tada vladali Azijom, u zemlji danas zvanoj Judejom podigli su grad dovoljno velik za tisuće ljudi, te ga nazvali Jeruzalem”, kaže Josip. On dalje navodi riječi Egipćanina Manetona da su “naši predci u neizmjernom mnoštvu došli u Egipat i savladali njegove stanovnike, a zatim su, kada su protjerani iz zemlje, osvojili sadašnju Judeju, osnovali Jeruzalem i izgradili Hram... Dvije nam, dakle, bitne činjenice potvrđuje Maneton, pozivajući se na egipatske spise: prvo, da je naš narod došao u Egipat iz neke druge zemlje, i drugo, da njegov odlazak otuda seže u duboku prošlost, te se zbio oko tisuću godina prije Trojanskog rata.” Danas nas arheološka znanost uči da se Izlazak prema židovskom tradicijskom računanju zapravo dogodio samo oko jednog stoljeća prije Trojanskog rata, možda i manje, ali ni malo ovo ne umanjuje snagu drevnog egipatskog kolektivnog sjećanja na židovsko višestoljetno robovanje u faraonskome Egiptu. Jesu li poraženi semitski Hiksi konačno postali zarobljenicima-robovima, a zatim se nakon izlaska u pustinju spojili

s drugim semitskim plemenima i zasnovali narod koji se zajednički uputio prema Obećanoj Zemlji nekoga od tih nomadskih plemena?

Predvodio ih je najveći učitelj i prorok židovskog naroda, Mojsije. Njegov lik i predvođenje oslobođenja Židova iz egipatskoga sužanjstva također su tijekom povijesti izazvali mnogo pretpostavki. Već sam Josip Flavije prenosi zamisao Egipćanina Manetona da je Mojsije bio egipatski “svećenik, rodom iz Heliopolisa, nazvan Osarsif prema heliopolskom bogu Ozirisu. A kad je prešao u taj narod, nadjenuli su mu drugo ime i prozvali ga Mojsije. ... Maneton nam je priznao da rodom nismo od davnine Egipćani, nego da smo, provalivši izvana, zavladaali Egiptom i kasnije iz njega otišli. ... U njemu [gradu Avarisu] su se sakupili i izabrali vođu, jednoga od nekadašnjih heliopolskih svećenika, koji ih je potom naučio da se ne klanjaju bogovima i ne suzdržavaju od [jedenja mesa] životinja koje štiju u Egiptu, nego da ih sve kolju i jedu... a egipatski kralj Amenofis, smatrajući da se ne smije boriti protiv bogova, smjesta pobjegne u Etiopiju... Nato Jeruzalemcima navale i opustoše gradove, spale hramove, pokolju svećenike, općenito se ne suzdržavajući ni od kakvog bezakonja i okrutnosti. A svećenik koji im je uspostavio državni ustroj i zakone, kaže [Maneton] bijaše rodom Hielopolčanin, koji je ime Osarsif, što ga je dobio prema heliopolskom bogu Ozirisu, promijenio i nazvao se Mojsije [Josip se, prema tadašnjem načinu pisanja, mnogo ponavlja].” Prema Manetonovom pripovijedanju, kralj Amenofis se nakon trinaest godina vratio iz Etiopije i pobunjenike protjerao prema Siriji. U nastavku pisanja protiv Apiona, Josip ga povremeno navodi i da bi potkrijepio svoje znanje o Izlasku: “... kaže [Apion] da se Mojsije popeo na goru između Egipta i Arabije zvanu Sinaj i ondje se skrivao četrdeset dana, te potom sišao i Židovima dao zakone.” Više drevnih autora preuzelo je ovu egipatsku priču i dalje ju prenosilo.

I jedan znameniti Židov, znanstvenik i deklarirani nevjernik, ljubitelj starina i poštovatelj prošlosti svoga i drugih starih naroda, koji je živio više od tri tisućljeća nakon biblijskoga Izlaska, smatrao je da je Mojsije bio Egipćanin. Svojom psihoanalitičkom teorijom Sigmund Freud je u studiji posvećenoj toj ideji dokazivao zamisao sličnu starim egipatskim zapisima, koje je komentirao Josip Flavije, da je Mojsije bio egipatski plemić i svećenik koji se našao u situaciji da predvodi Židove u Izlasku.

Pesah i europski povijesni antisemitizam

Unatoč mnogim povijesnim i prije svega religijskim, pa i teološkim poveznicama kršćanstva sa židovstvom, doba Pesaha je tijekom mnogih stoljeća u brojnim židovskim zajednicama diljem kršćanske Europe istodobno bilo i vrijeme radosti i vrijeme strepnje. Proslava blagdana Uskrsa, kojim Isusovi sljedbenici obilježavaju obljetnicu njegova uskrsnuća, redovito se podudara s danima Pesaha ili je u njihovoj blizini, jer je Pesah, pa tako i Uskrs, u odnosu na gregorijanski kalendar pomičan blagdan, upravo zbog utemeljenosti Uskrsa u događajima koji su se prema kršćanskoj tradiciji odigrali u vrijeme Pesaha. Razlika u nazivima - Pesah i Pasha - potječe samo iz različitog izgovaranja iste riječi, navedene u hebrejskome izvorniku i u grčkome prijevodu. Hebrejska riječ Pesah u izvorniku se piše suglasnicima p-s-h (hebrejski kao semitski jezik većinom ne bilježi samoglasnike). U doba prvih prijevoda na grčki prihvaćen je taj hebrejski korijen riječi u kršćanstvu kao Pasha, prema grčkome izgovoru te riječi.

A najgori srednjovjekovni progoni Židova u Europi događali su se upravo u proljetnim danima prije i oko Uskrsa. Nastojeći izbjeći nevolje, Židovi su u teškim okolnostima tijekom više stoljeća odustajali od nekih propisa i običaja vezanih uz slavljenje Pesaha, poput obveze pijenja crnoga vina na *sederu*. Njegova boja, slična boji krvi, ima dvostruko simbolično značenje: predstavlja krv kojim se pečati Savez s Bogom u obredu obrezivanja novorođenoga židovskog dječaka, te podsjeća na krv koja je obilježila židovske domove u Egiptu, kako bi ih Bog zaobišao dok je diljem zemlje usmrćivao egipatske prvorođence, pripremajući oslobođenje židovskoga roblja. Istodobno dok je sama kršćanska dogma smatrala euharistijsko vino ne simboličnom već pravom Isusovom krvlju, srednjovjekovni rabini su, da bi izbjegli krvave progone svojih zajednica, odustajali od propisane simbolike crnog vina na proslavama *sedera*. Tako su, kako bi se otklonio svaki trag dvojbe na temelju koje bi netko od kršćanskih susjeda mogao pokrenuti takozvanu krvnu optužbu, na *sederu* počeli rabiti bijelo vino. Svjesnim kršenjem te jedne religijske odredbe spašeni su mnogi životi koji bi bili

izgubljeni u pogromima, jer - prema općem stavu u židovstvu - najvažnije je sačuvati život, a jedan ljudski život vrijedi više od bilo kojega religijskog običaja.

Pesah je najstariji blagdan koji su Židovi proslavili, odmah nakon Izlaska iz egipatskoga ropstva, a sve do najnovijega doba slavili su ga svi Židovi bez iznimke. Više od trinaest stoljeća nakon prvoga Pesaha, u Jeruzalemu ga je slavio - prema kršćanskoj tradiciji - i sam Isus, Židov Jehošua ben Josef Hanocri - Isus sin Josipov Nazarećanin. Njegova Posljednja večera s učenicima, razvidno je iz novozavjetnih spisa, zapravo je bila *seder*, obredna večera dočekivanja blagdana Pesaha. On ga je sa svojim učenicima bio došao proslaviti u Jeruzalemu, jer je hodočašće u Jeruzalem na prvi dan Pesaha bila obveza svakoga židovskog muškarca, pri čemu je svaki morao blagovati beskvasni kruh, gorko bilje i komad mesa od janjeta žrtvovanoga u Hramu. Tom prigodom Isus je još više uzvisio značenje uobičajeno najpoštovanijih Božjih darova u židovskoj prehrani - kruha i vina - poistovjećujući beskvasni kruh i vino pred svojim sljedbenicima sa svojom tjelesnom osobom, označujući ih kao svojevrsni putokaz naraštajima u spasenje. Do danas se u većini kršćanskih smjerova čuva ovo spasenjsko značenje beskvasnoga kruha i vina, ali u mnogima istodobno gori ili tinja mržnja prema židovstvu.

Međutim, neizbježno je u židovskome Pesahu i kršćanskoj Pashi odnosno Uskrsu primijetiti i mnoge usporednice. Isusovo uskrsnuće, Uskrs, za kršćane je istodobno i Pasha, znak da će se ispuniti obećanje spasenja. Kršćanstvo u Uskrsu oživljava tradiciju proslave Pesaha/Pashe kao blagdana u kojemu doživljava potvrdu obećanja budućega spasenja, jednako kao što od njega starije židovstvo slavi svoje oslobođenje i najavu vječnoga spasenja. Tako vjernici ovih dviju religija, židovstva i kršćanstva, kroz proljetne pashalne blagdanske dane svake godine iznova podjednako proživljavaju i slave najavu mesijanskoga spasenja. Vremena se mijenjaju, protestantske Crkve su ili bile pošteđene antisemitizma ili su one starije bitno promijenile svoje stavove, a Katolička Crkva se ispričala, premda će, čini se, ponegdje trebati još vremena da se zaboravi stara povijesna mržnja i mnogobrojni zločini nastali na njezinom otrovnom zasadu...

* * *

Svaki povod je bio dostatan, a osobito ako bi se u starim burnim vremenima negdje pronašlo ljudsko tijelo, ili ako bi nestalo neko dijete. Tada bi se istražitelji redovito okomili na najbližu židovsku zajednicu. Istodobno je to najčešće pokretalo *krvnu optužbu*, predrasudu da Židovi u svojim obredima, osobito uz Pesah, koriste krv kršćana, osobito djece a prije svega dječaka,

koje radi toga navodno ubijaju. Tijekom europskoga srednjeg vijeka, a na mnogim mjestima i znatno kasnije, siguran smrtni ishod je bio najčešći završetak takve optužbe slučajno odabranoga optuženog Židova. Često je to značilo i pogrom, smrt i lomače za njegovu zajednicu.

Ova objeda o obrednoj uporabi ljudske krvi je tisuću i više godina ranije, u doba dok su rimske poganske vlasti progonile kršćane, padala podjednako na kršćanstvo i na židovstvo, jer Rimljani su kršćanstvo smatrali tek židovskim ogrankom ili sektom. U širem smislu to je i bilo tako, jer u to rano doba Crkve kršćani židovskoga podrijetla sebe su još smatrali židovskim vjernicima.

Korijen kasnije kršćanske mržnje prema Židovima nastao je u samome začetku Crkve, dok su još svi sljedbenici nove vjere bili rođeni u krilu židovstva. Tada su se Isusovi sljedbenici, prigrlivši novu religiju, okrenuli protiv svoje nekadašnje braće, za koju su, pak, kao manjina s novim religijskim postavkama, postali otpadnicima. Tako su - u okviru bespoštednoga teološkog razilaženja oko prihvaćanja i neprihvatanja Isusa kao mesije - brojne predrasude i optužbe protiv Židova u kršćanstvu zaživjele upravo u najranijemu dobu Crkve. Tada njezini pripadnici još nisu bili svjesni da će se njihova religija proširiti daleko izvan židovstva i da će ubrzo postati najmoćnijom silom na svijetu.

Nova kršćanska sljedba našla se u okviru židovstva u manjini, a iz dubokoga uvjerenja da je u pravu željela je svoje vjerovanje nametnuti većini, smatrajući da židovska većina pogrešno i grešno zaključuje. Međutim, kršćansko uvjerenje o tome da se mesija već pojavio u osobi Isusa Krista suprotstavljalo se s jedne strane židovskoj teologiji, a s druge religijsko-društvenoj praksi. U židovstvu se o religijskim pitanjima u to doba odlučivalo većinom glasova u rabinskome vijeću, Sanhedrinu, te su mišljenja dobivala opći pristanak tek nakon osvojene većine glasova sedamdesetorice članova Sanhedrina. Uz to, u židovstvu se smatralo da su kršćani svojim vjerovanjima sami istupili iz kruga židovstva, ograničenoga vjerovanjem u jednoga jedinoga Boga, stvoritelja i svevladara svemira, u Toru kao nepromjenjivi i vječni Božji zakon, te u židovski narod kao narod kojemu je Bog povjerio zadaću čuvanja zapovijedi. Jer samo u tome, zapravo vrlo širokome i šarolikome krugu, ostaje se unutar židovstva. Stoga je većinska židovska struja smatrala da se i nema o čemu raspravljati. Ali taj unutaržidovski sukob mišljenja između pristalica većinske tradicijske i manjinske kršćanske zajednice prouzročio je gotovo svu buduću mržnju koja se tijekom idućih gotovo punih dvaju tisućljeća na Židove oborila u europskoj dijaspori.

Prvi kršćani, budući i sami Židovima, smatrali su da su vjerovanje da je mesija u liku Isusa Krista već došao donijeli upravo Židovima, te su bili razočarani i uvrijeđeni odbijanjem svoje zajednice u slijedeđu njihova novog nauka. Djelomice se i stoga u tek stvorenome kršćanstvu razvilo uvjerenje da je novo vjerovanje donijelo i nove odredbe, koje se odnose na sve ljude, a ne samo na Židove. Odbijeni među Židovima, često i grubo, židovski kršćani su se okrenuli drugim narodima. Počeli su u svoju zajednicu primati Grke, Rimljane, Perzijance i pripadnike drugih naroda koji su živjeli u njihovu sredozemnome okružju. Propovjednici su se razišli diljem tada poznatoga svijeta i pozivali pogansko stanovništvo na obraćenje. Rim, kao središte Rimskoga Carstva na vrhuncu uspona, postao je, sa svojim milijunom stanovnika, velikim rasadnikom kršćanstva. Jer ono je utjehu i obećanje vječnoga života pružilo prije svega bespomoćnima i poniženima: robovima, ženama i djeci.

U Rimskome Carstvu, koje je tada već u dubokoj društvenoj krizi, plamenom brzinom se proširila ta nova religija siromašnih i potlačenih. Rimske poganske vlasti su ju progonile najokrutnijim mjerama, ubijajući na tisuće kršćana u najvećim mukama, patnji i poniženju, kako bi iskorijenili tu neželjenu "židovsku sektu". Međutim, postupno je kršćanstvo privlačilo sve više sljedbenika u svim društvenim slojevima, te je od progonjene uskoro postalo trpljenom religijom. Godine 313. kršćanstvo je postalo ravnopravno s brojnim rimskim i uvezenim poganskim kultovima. Čini se da je car Konstantin Veliki ocijenio da bi kršćanstvo moglo biti onaj političko-religijski ujedinjujući faktor koji bi mogao spasiti Rimsko Carstvo od već tada prijetjećega raspada pod stalnim prodorom barbarskih plemena, koja su u valovima prijetila s istoka. Do potkraj toga četvrtoga stoljeća kršćanstvo je postalo toliko široko prihvaćeno da je uspjelo postati službenom državnom i jedinom dopuštenom religijom, premda su se različiti poganski kultovi još dugo održali u skrovitosti domova i na udaljenim proplancima i livadama, progonjeni ali živi. Vremenom su se gotovo potpuno izgubili, a kršćanstvo je doista Rimskome Carstvu donijelo svojevršno jedinstvo. Ali ipak ga nije uspjelo trajnije sačuvati: Zapadno Carstvo palo je 475., a istočno se održalo još gotovo tisuću godina. Kršćanstvo ih je nadživjelo: jedinim ne-kršćanima u Europi ostali su malobrojni ali tvrdokorni Židovi.

Rani raskol između tih dviju objavljenih religija, židovstva i kršćanstva, počeo se pokazivati kobnim za buduća stoljeća međusobnih odnosa. Sljedbenici kršćanstva, donedavna i sami progonjeni, smatrali su da više nema mjesta ni za jednu zajednicu osim njihove, ni za jednu religiju osim njihove, ni za jedan način štovanja Boga osim njihova. Poveznicu sa Starim zavjetom, kojega se nisu htjeli ni mogli odreći, jer je na njemu kršćanstvo utemeljeno,

kršćani su našli u nazivanju sebe “novim Izraelom”. Istodobno su Židove proglasili otpadnicima od Saveza s Bogom i bogoubojicama, koji su grešno odbacili spasenje u Kristu. Europa se uskoro suočila s golemim društveno-povijesnim promjenama, propašću zapadnoga Rimskog Carstva i prodorom barbarskih naroda s istoka. Preuzimajući ono što je preživjelo od rimske upravne vlasti, novodošli barbarski narodi postupno su prihvaćali rimsku uljudbu i kršćanstvo. Dotadašnje optužbe protiv Židova pretočile su se vremenom u mržnju toliko snažnu da je često pokretala progone novih, jakih kršćanskih vlasti nad ničim zaštićenim Židovima. Međutim, u svijetu rane kršćanske Europe, koji se tek uzdizao, nije bilo sile koja bi bila dovoljno moćna niti organizirana za provođenje krajnjega progona nad omraženim Židovima - istrebljenja.

Uništavanje židovstva u Europi napredovalo je korak po korak. U kršćanskoj Europi prve polovine 12. stoljeća pokrenut je višestoljetni beskrajni niz “suđenja” pod *krvnom optužbom*, vrlo sličan progону “vještica”. Navodnim žrtvama židovskih obrednih umorstava podizali bi spomenike, slavili ih kao mučenike, proglašavali svetima. Uza svu apsurdnost zamisli o navodnim obrednim umorstvima, optužiteljima nije smetala ni činjenica što temeljni židovski religijski zakoni strogo zabranjuju uživanje i najmanje količine krvi, zbog čega naređuju odstranjivanje i najmanjih zaostataka krvi iz mesa, a sama pomisao na čak i životinjsku krv u hrani, pa i na krv općenito, u židovstvu izaziva gađenje. *Krvna optužba* i optužba za obesvećenje hostije od samoga su svoga početka u 12. stoljeću pokrenule lavinu progona Židova.

Iz Engleske, gdje se prvo pojavila, *krvna optužba* se s europskoga krajnjeg sjeverozapada brzo širila prema istoku i jugu. U žaru fanatične mržnje i političkih potreba, često se podizala i kada u blizini nije bilo slučaja nestale osobe ili pronalaska ljudskoga tijela. A ako bi se negdje pronašlo tijelo, ako bi negdje nestalo neko dijete, ili ako bi se pohranjene hostije obojile crvenim mrljama, istraga se redovito smjesta usmjeravala na obližnju židovsku zajednicu. To je istodobno u pravilu donosilo smrtni ishod za slučajno odabranoga optuženog Židova, a često i pogrom za njegovu obitelj, pa i čitavu njegovu zajednicu. Slično širenju prve goleme europske epidemije kuge, *crne smrti*, koja se sredinom 14. stoljeća počela širiti iz europskih mediteranskih luka prema sjeveru, obratnim smjerom - sa sjeverozapada prema istoku i jugu - dva se stoljeća prije početka *crne smrti* iz Engleske počela širiti epidemija optuživanja Židova za obredno umorstvo kršćana. Židovske zajednice su bile okrivljavane, okrutno progone i stoljećima istrebljivane podjednako na temelju *krvne optužbe* i zbog pripisane im krivnje za nastanak epidemije.

Radi zaštite od progona na temelju *krvne optužbe* Židovi su se tijekom mnogih stoljeća obraćali najvišim crkvenim i svjetovnim poglavarima. Mnogi od katoličkih crkvenih i svjetovnih poglavara pokušavali su zaustaviti takve predrasude protiv Židova, dok u pravoslavlju takve vladarske zaštite židovskih zajednica nije bilo (ali je i broj slučajeva bio neznatan, neusporedivo manji nego na zapadu, sve do razvijenoga 19. stoljeća, kada je uzrok bio više u političkim nego u religijskim razlozima). Učeni europski teolozi - katolički, a kasnije i protestantski - poznavali su židovsku religiju i činjenice o židovskom prehrambenom zakonu koji zabranjuje jedenje krvi, te su mnogo puta od srednjega vijeka sve do potkraj 19. stoljeća, pa i kasnije kada je bilo potrebno, katolički crkveni visokodostojanstvenici osporavali istinitost *krvne optužbe*.

I među srednjovjekovnim humanistima je bilo učenjaka koji su poznavali i razumijevali religijske i moralne vrijednosti na kojima je utemeljeno židovstvo (pa time i kršćanstvo), te su istupali u obranu Židova. Osobito se njemački humanist i hebraist Johannes Reuchlin (1455.-1522.) istaknuo poznavanjem židovstva i obranom Talmuda, kojega se u neznanju često okrivljavalo za navodno naređivanje židovskih obrednih umorstava. Reuchlin je od suvremenika odvažno zahtijevao jednakost pred zakonom za Židove, "sugrađane u Rimskome Carstvu".

Već u 12. stoljeću, ubrzo nakon što je prvi put pokrenuta, francuski kralj Luj VII. je javno i u nazočnosti vođa židovske zajednice potvrdio da je *krvna optužba* izmišljotina, te ju je obećao spriječiti, u čemu je i uspijevao tijekom više od šest desetljeća svoje vladavine. Međutim, nije mogao potpuno zaustaviti praznovjerice koje su se širile u narodu, pa je njegov praunuk kralj Luj IX. Sveti godine 1236. obnovio progone na temelju *krvne optužbe*.

Želeći konačno ustanoviti ima li istine u optužbi da Židovi za svoje obrede trebaju kršćansku krv, car Svetoga Rimskog Carstva Friedrich II. Hohenstaufen je sredinom 13. stoljeća sazvao učenjake i židovske preobraćenike na kršćanstvo, koji su ga zajednički izvijestili da i Stari zavjet i Talmud Židovima izričito zabranjuju jedenje krvi. I mnogi najviši crkveni autoriteti, među kojima i više papa, bez iznimke su davali izjave o židovskome gnušanju i od same pomisli na jedenje krvi. Papa Inocent IV. je 1247. njemačkim i francuskim biskupima uputio encikliku koja je to potvrđivala, a tijekom stoljeća slijedilo ga je u tomu i više drugih papa, osobito Grgur X. u 13. stoljeću, Martin V. u 15. stoljeću, te Pavao III. u 16. stoljeću.

Međutim, premda službeno najviši crkveni autoritet, papa nije uvijek uspijevaao upravljati pripadnicima Crkve, osobito crkvenim redovima. Tako se ova praznovjerica ipak poticala i iz Crkve, a osobito su tako djelovali franjevci, osnovani u prvoj polovini 13. stoljeća, s glavnim ciljem borbe protiv heretika. Ovaj propovjednički “prosjački” red je, uz učene dominikance, osnovane u isto doba, nadgledao sve crkvene protužidovske aktivnosti. Oba reda su, a osobito franjevci, bila krajnje odana zadaći demoniziranja Židova. Navodnim žrtvama židovskih obrednih umorstava podizali su spomenike, slavili ih kao mučenike i proglašavali svetima, nakon čega su u njihova svetišta počele pritjecati rijeke hodočasnika. Mnoge priče o kršćanskim mučenicima, žrtvama židovskih obrednih umorstava, nastale su i počele se širiti tek stoljećima nakon legendarnog događaja, kada su zatrebale za izazivanje daljnje mržnje i progona.

Metode progona na temelju krvne optužbe bile su začuđujuće slične nešto kasnije nastaloj srednjovjekovnom masovnom progonu “vještica” (i još mnogo kasnijim staljinističkim političkim progonima), jer u oba nepregledno duga niza namještenih suđenja, uhićeni su u pravilu pod teškim mukama priznavali sve što se od njih tražilo, kako bi se milošću brze smrti izbacili od neizdržljivih patnja tijekom mučenja. Demonizirajuće riječi suvremenika kojima su opisivali navodna židovska obredna umorstva duboko su slične opisima navodnih zlodjela optuženih “vještica” kojima se sudilo u Europi i Americi. A kao i u slučaju progona “vještica”, i kod *krvne optužbe* se neizbježno primjećuje da je u korijenu te praznovjerice - osim vrlo čistih političkih motiva, osobito u novije doba, te etničko-religijske mržnje prema Židovima - svojevrsna projekcija vlastitih sputanih opsesija samih optužitelja.

Tako se u optužbama redovito opširno navodi da su Židovi žrtvu (najčešće dječaka, ali ponekad i djevojčicu ili odraslog muškarca, vrlo rijetko ženu) posve razodjenuli, mučili ih zadavanjem rana po tijelu, spolnim organima i pazusima, da bi ih konačno zaklali, pritom prikupljajući žrtvinu krv. Legende o mučenju gole žrtve, često prikazane u grotesknoj pozi i okružene okrutnim Židovima koji joj cijede krv, rado se na kršćanskome zapadu - s kojega je *krvna optužba* i potekla - prikazivalo i crtanim ili slikanim likovnim prikazom (većina puka bila je nepismena, te je slika prenosila sadržaj poruke). Ovakvi prikazi se u pravilu odnose na dječaka-svetoga mučenika, ali mnogo kasnije, u nacističko doba, u karikaturalnim prikazima na temu židovskoga obrednog umorstva kao žrtvu nije se oklijevalo realistično prikazati i golo tijelo odrasloga muškarca.

Optužbe za židovsko obredno umorstvo, potaknute iracionalnom mržnjom u kojoj su činjenice tek nebitna smetnja, održale su se sve do najnovijega doba. U prosvijećenim europskim zemljama sudovi su, nakon mnogih stoljeća lakrdijskih suđenja, konačno prestali prihvaćati optužbe za židovsko obredno umorstvo, ali u istočnoeuropskim zemljama one su se u političke svrhe rabile još i početkom 20. stoljeća.

Postupno nestajući u Europi, u 19. stoljeću je *krvna optužba* prenesena i u islamske krajeve, kamo su ju prvo unijeli katolički redovnici-misionari. U europskim jugoistočnim, pravoslavnim krajevima - tada pod islamskom vlašću - prihvatili su ju i brojni pravoslavni svećenici, koji su ju širili među vjernike. Nakon brojnih slučajeva *krvnih optužaba* koje su pokrenuli kršćani u zemljama pod islamskom vlašću, konačno su ju usvojili i sami muslimani, te se u islamskoj sredini zadržala do naših dana.

* * *

Najpoznatijima i među vjerničkim pukom najšire omiljenim svecima-žrtvama židovskoga obrednog umorstva postali su dječak-mučenik nazvan Mali sveti Hugo iz Lincolna (1255.), dječak-mučenik sveti Šimun iz Trenta (1475.), te fratar otac Tommaso iz Damaska (1840.), a u Pravoslavnoj Crkvi je svetim (kao jedino dijete-svetac) proglašen dječak Gavril Bjalistokski (1820.), navodna žrtva židovskoga obrednog umorstva iz 1690. Imenima sudionika i zapisnicima sa suđenja dokumentirano je ukupno oko 150 povijesnih slučajeva *krvne optužbe*, uz tisuće onih koji nisu zabilježeni imenima sudionika ni sudskim zapisnicima, a redovito su završavali masovnim uhićenjem i ubijanjem Židova. Nekada bi optužene Židove ubili na temelju same optužbe, drugi put nakon sudske presude u procesu u kojemu se dokazni postupak sastojao od najtežih tjelesnih mučenja optuženih, a često i "svjedoka". Gradska rulja bi redovito, često ni ne čekajući lakrdijsku optužbu i presudu, linčovala optužene i njihovu zajednicu, a njihovu imovinu opljačkala.

U 15. stoljeću njemačkim se krajevima uz krvnu optužbu uskoro vrlo brzo počela širiti i slična optužba Židova za oskrnuće hostije. Uz grozna nasilja nad židovskim zajednicama, izmišljena optužba za židovsko obredno umorstvo i za oskrnuće hostije brzo se ukorijenila diljem Njemačke i susjednih krajeva. Stoga su Židovi masovno izgnani: 1470. iz Sternberga (Macklenburga), Brandenburga i Endingena, 1475. iz Trenta i čitavoga Tirola, 1476. iz Regensburga, 1477. iz Passaua, 1495. iz Engena, 1500. iz Berlina, 1503. iz Langendenzlingena, 1504. iz Frankfurta, 1520. ponovo iz Brandenburga..., te su do kraja srenjega vijeka iskusili

dulji ili kraći izgon iz većine njemačkih gradova.

Njemačko govorno područje između njemačkih krajeva na sjeveru i talijanskih na jugu - Tirolo - tijekom nekoliko stoljeća je bilo plodnim rasadnikom za nastanak i rast više raširenih legenda o židovskom obrednom umorstvu. *Encyclopedia and Dictionary of Zionism and Israel* navodi složeni scenarij nastanka priče o dječaku Andriji odnosno Andrijici iz Rinna kod Innsbrucka, nastao 157 godina nakon dječakovog navodnog mučeništva. Neki doktor Guarnioni je 1619. čuo sumještane govoriti da je neki dječak imenom Andrija, kojega su nekada u davnini ubili Židovi, pokopan u obližnjem Rinnu. Prolazeći židovski trgovci su ga bili kupili da bi ga prema svojim običajima mučili i ubili, što su i učinili u šumi pokraj grada, brižno pritom sakupljajući njegovu krv u posude. Narodna legenda nije zabilježila točnu godinu u kojoj se dogodilo ovo bezdušno umorstvo, već je doktoru ta godina - 1462. - bila otkrivena u snu. Dvije godine nakon toga proročkog sna, 1621. je započelo štovanje djeteta-mučenika Andrijice. U šumi je čak čudom pronađen upravo onaj kamen na kojemu je dječak zaklan, te je pod nazivom Judenstein (židovski kamen) ugrađen u crkvu kao oltar. Rinn je uskoro postao omiljenim hodočasničkim mjestom, donoseći znatne prihode. Njegova se slava kao hodočasničkoga mjesta do potkraj 17. stoljeća raširila diljem Tirola, a usporedno se širilo i štovanje više drugih tirolskih djetinjih žrtava židovskih obrednih ubojstava. Dvadeset godina nakon početka štovanja, Guarnioni je 1642. objavio i knjigu o mučeniku Andrijici iz Rinna, pod naslovom *Trijumf, kruna, mučeništvo i epitaf svetoga nevinog djeteta*. Ali tu, u prvoj polovini 17. stoljeća, nije bio kraj priče... Priču o Andrijici je u 19. stoljeću preuzeo i njemački folklorist Jakob Grimm, nakon čega je postala široko popularna u narodu.

Prigrllila ju je i Crkva: tri stoljeća nakon objavljivanja Guarnionijeve knjige o djetetu-mučeniku, innsbruški biskup je tijekom 1950-ih godina, kada su se u njegovoj biskupiji još uvijek hodočasnicima prodavale spomen-razglednice s prikazom umorstva nevinog djeteta Andrijice, izjavio da vjeruje u njegovo mučeništvo. Napori njegova nasljednika da ukine ovo štovanje nisu se uspjeli ostvariti sve do 1985., kada su navodni ostatci Andrijicina tijela uklonjeni iz crkve, a 1994. mjesni biskup je ukinuo njegovo štovanje. Donedavna je u toj crkvi bila izložena i stara slika, ilustracija Andrijicina mučeništva, koja prikazuje tri Židova kako kolju dječaka: sakupljajući njegovu krv u posudu, njih trojica čvrsto drže rastegnuto nemoćno malo golo dječako tijelo, položeno na leđa i potpuno izloženo pogledu posjetitelja crkve. U donjem dijelu slike je gotičkim slovima bio ispisan lapidarni tekst: "Prerezahu mučeničino grlo i uzehu njegovu krv."

Jedan od povijesno najpoznatijih slučajeva krvne optužbe pokrenut je u obližnjemu također tirolskome Trentu, kojega je u preduskršno doba 1475. pohodio franjevački redovnik Bernardino iz Feltrea, nadaleko znameniti putujući propovjednik, koji se tada radi održavanja korizmenih propovijedi našao u obilasku gradova u toj pokrajini. Građane je uzbudilo njegovo strastveno demoniziranje Židova i proročanstvo da će oni uoči Pesaha počiniti zločin nad nekim kršćanskim djetetom. Neposredno nakon redovnikova odlaska, dana 21. ožujka se otkrilo da je nestao dječčić Šimun, u dobi od 28 mjeseci. Djetetovi roditelji su se pod utjecajem fratrovih propovijedi smjesta zabrinuli da su mu nešto kobno učinili upravo pripadnici mjesne židovske zajednice. Nesretni dječak je doista bio ubijen: tjedan dana kasnije pronašli su ga neki Židovi u potočiću koji je svojim tokom protjecao podrumom jednoga od njih. Većina Židova, svjesni posljedica svoga nalaza, smjesta je predložila zajednički bijeg, ali je njihov vođa Samuel zahtijevao da se obavijeste vlasti. Držao je da im treba objasniti kako su dječakovo tijelo pronašli na imanju jednoga od njih, te da su nevini za počinjeni zločin. Međutim, čim su obavijestili vlasti, uhićeno je 17 Židova. Optuženi su za obredno umorstvo radi pribavljanja krvi kršćanskoga djeteta, koju su namjeravali uporabiti za miješenje pashalnoga kruha i za druge magijske obrede. Tijekom sljedećih dvaju dana grozno su mučeni, a istražitelji su - zahtijevajući na svoja pitanja samo odgovore "da" i "ne" - uskoro uspjeli pribaviti njihova priznanja. Dvojica Židova su tada zatražila da ih se krsti, te su izdvojeni i kršteni, zbog čega im je pružena milost da ih se ne spali žive, već im je prije spaljivanja odrubljena glava. Konačno, lomača je zapaljena i osuđenici su spaljeni: oni koji su tvrdokorno ostali uz židovstvo, spaljeni su živi, uz mrtva tijela dvojice pokrštenih. Prije toga nad Samuelom je proveden poseban postupak: vodeći ga prema lomači kliještima su mu čupali komade mesa s tijela. Vrlo mala trentska židovska zajednica bila je uništena, a njezini su malobrojni preživjeli pripadnici izgnani.

Građani su, pak, potreseni tragičnom smrću maloga sumještana, počeli prepričavati čuda koja je nakon svoje smrti navodno počeo činiti taj kršćanski dječak-mučenik, koji se proslavio kao sv. Šimun iz Trenta ili kao Šimunčić (Simonino) iz Trenta, na njemačkome poznat kao Simon Unverdorben. Štovanje toga mučenika počelo se vrlo brzo razvijati, a poticao ga je mjesni biskup, knez Johannes Hinderbach, koji je uskoro proizveo opsežnu dokumentaciju s potvrdom čuda što su se dogodila zagovorom maloga Šimuna, čak 129 slučajeva samo do sredine sljedeće godine. Dječakovo tijelo je tijekom čitavoga mjeseca, u to toplo godišnje doba nakon Uskrsa, bez lijesa bilo izloženo u mjesnoj crkvi. U međuvremenu su se Židovi putem rimske židovske zajednice za zaštitu obratili papi Sikstu IV, koji je u Trent kao osobnog legata (izaslan-

ika) poslao biskupa iz Ventimiglie, učenoga dominikanca Dei Giudicija, poznatoga po vlastitoj hvali da je “često pisao i propovijedao protiv Židova i da nikada u životu nije sa Židovom pojeo obrok niti popio piće”, ali i znamenitoga po pravednosti. Ozbiljno je pristupio istrazi, prije svega koreći kneza što mrtvo dijete nije zatvorio u lijes, već je svu crkvu u međuvremenu bio ispunio neizdržljiv smrad raspadnutoga tijela. Zatim je ispitao svjedoke čuda koja su se dogodila nebeskim zagovorom maloga Šimuna, te je zaključio da nikakvih čuda nije bilo. Nakon toga je želio razgovarati i s preživjelim Židovima, no knez-biskup mu to nije dopustio. Konačno, istragom je zaključio da je dječaka mogao ubiti i neki kršćanin, podmećući tijelo u židovsku kuću upravo kako bi sa sebe otklonio sumnju (u naše doba sumnja bi prvo pala na samoga fra Bernardina, koji je možda na taj način želio potkrijepiti svoje propovijedi). Knez-biskup se oglušio o sve nalaze papinskoga izaslanika, a pritom su ga podupirali njegov austrijski nadbiskup i fratri. U međuvremenu je papa doznao da fratri propovijedima o mučeništvu maloga Šimuna šire protužidovsko divljanje i u području Venecije, te je od dužda zahtijevao da to zaustavi, pod prijetnjom isključenja iz Crkve. Ipak, štovanje maloga Šimuna vremenom se proširilo sjevernom Italijom, Austrijom i južnom Njemačkom.

Unatoč suprotnome prethodnom nalazu izaslanika pape Siksta IV., načinjenome u doba i na mjestu događaja, papa Siksto V. je 1588., dvije stotine trinaest godina nakon događaja, službeno proglasio obveznim dotadašnje tek narodno vjerovanje u sv. Šimuna iz Trenta. Dan 24. ožujka proglašen je obljetnicom mučeništva toga svetog zaštitnika djece, otetih osoba i žrtava mučenja (ironično, s obzirom na sudbinu optuženih Židova, ali tu ironiju sve do dana prestanka službenoga slavljenja toga sveca Crkva nije zamijetila). U *Rimskoj martirologiji* uz taj datum je bilo navedeno: “U Trentu se dogodilo mučeništvo dječaka sv. Šimuna, kojega su Židovi barbarski umorili, ali koji je nakon toga uznesen u slavi mnogih čuda.” Katolička Crkva je (tek) 1965. službeno poništila *krvnu optužbu* u trentscome slučaju, te ukinula slavljenje toga inače u narodu široko omiljenoga sveca. Premda ne bi trebalo pomisliti da je time i u praksi izbrisala svako spominjanje njegove navodne mučeničke smrti kao žrtve židovskoga zločina obrednog umorstva, *Rimska martirologija* iz godine 2000. više ne spominje Šimuna iz Trenta, a ne spominju ga ni katolički kalendari tiskani nakon toga.

Još jednu živopisnu priču o dječaku-mučeniku žrtvi židovskoga obrednog umorstva, čitamo u knjizi I. Kertzera *Pape protiv Židova: uloga Vatikana u stvaranju modernoga antisemitizma*. Mali Lorenzino je rođen 1480. u selu Marostica pored Vicenze, u sjeveroistočnoj Italiji. Otac mu je bio nasilnik, koji je u prvim danima Lorenzinovog života prijetio da će

ubiti i dijete i majku, jer je vjerovao da je supruga to dijete dobila s drugim čovjekom. Ali desetodneвно djetesce je čudom ustalo i zavikalo: 'Stani, oče, majka je nedužna, a ja jesam tvoj sin!'. Nije zabilježeno je li otac na to nešto odgovorio, ali odustao je od ubilačke namjere prema dječaciću. Pet godina kasnije, bilježe službeni crkveni spisi, na sam Veliki petak, Lorenzino se igrao izvan svoga doma, kada ga je skupina Židova zgrabila, svukla mu odjeću i raspela ga na obližnjem drvetu, iscjeđujući mu krv. Nakon što je njegovo unakaženo tijelo pronađeno i pokopano, počela su se događati čuda. Svake je noći iz njegova groba izvirala zraka svjetlosti, a njegova ručica se uzdizala iz zemlje. Sljedeće godine su građani izgnali Židove iz Vicenze, a dječakove ostatke su prenijeli u crkvu, kamo su mu se od tada dolazili pokloniti i građani i hodočasnici. Ova priča ni tada ne završava... U njezinu korištenju se osobito istaknuo papa Pio IX., za čijega je pontifikata (1846.-1878.) Crkva izgubila nadzor nad velikim dijelom Italije, koji je do 1870. bio obuhvaćen Papinskom državom, a sve je više gubila vlast i utjecaj u mnogim zemljama koje su postupno odvajale državu od Crkve. On je poticanjem štovanja dječaka-mučenika Lorenzina iz Marostice pripomogao novom zamahu vjerovanja u optužbe da Židovi počinjaju obredna ubojstva. Službeno je 1867. proglasio štovanje, a tri godine kasnije vratio se ovoj temi, te je drugu nedjelju nakon Uskrsa proglasio redovitim svetim danom štovanja i slavljenja toga malog mučenika. Tijekom kasnih 1960-ih crkvene škole u regiji još uvijek su djecu podučavale priči o tom djetetu-svetom mučeniku i zlim Židovima, koji su ga okrutno mučili.

Krvna optužba se proširila i dalje na jugoistok, sve do mediteranskih obala. U Dubrovniku se optužba za obredno umorstvo ponavljala više puta: 1502., 1622. i 1662., kao i drugdje praćena uobičajenim mučenjem optuženika radi iznuđivanja priznanja. Jednako je bilo na mnogim drugim mediteranskim mjestima tijekom više od pola tisućljeća.

Jedna, pak, od niza *krvnih optužaba* koje su podizali na europskome krajnjem jugozapadu iskorištena je i kao povod za izgon Židova iz Španjolske, nakon višestoljetne mržnje koju su nakon rekonkviste (ponovnog kršćanskog zauzimanja španjolskih krajeva od muslimana) kršćanski vladari i sugrađani svakodneвно iskazivali Židovima. Godine 1490. podignuta je *krvna optužba* u mjestu La Guardia kod Toleda, nakon niza drugih sličnih optužaba u Španjolskoj. Teška nasilja nad španjolskim Židovima tada su se neprekidno događala već tijekom čitavoga proteklog stoljeća i postupno su nezaobilazno vodila potpunom izgonu. Toledska optužba je podignuta premda nijedno obližnje dijete nije bilo nestalo, nije pronađeno nijedno mrtvo tijelo, odjeća žrtve, krv ili oružje kojim bi bilo počinjeno ubojstvo. Istraga nije

ni provedena niti je optužena određena osoba, već je mnogo Židova samo na temelju te izmišljene optužbe obješeno i spaljeno. Dvije godine kasnije, španjolski kraljevski bračni par Ferdinand i Izabela postavili su židovsku zajednicu pred izbor: pokrstiti se ili zauvijek praznih ruku napustiti Španjolsku. Trećinu koja je izabrala ostanak i krštenje, te njihove potomke, crkvena Inkvizicija je zatim progonila ne samo u Španjolskoj nego i u njihovim azijskim i južnoameričkim pribježištima, dokle god je dosegala njezina moć. Izbjeglice su se, pak, raspršile diljem mediteranskoga svijeta, prije svega islamskoga, te u neke sjevernije europske zemlje, u kojima su se vladari postupno počeli liberalnije odnositi prema židovskim zajednicama. Rado su ih primili jer su se španjolski i portugalski Židovi uglavnom bavili obrtima, trgovinom i medicinom, te je svaka sredina koja ih je primala očekivala da će napredovati uz njihov trud i znanje. Stoga je ovaj izgon velike španjolske židovske zajednice donio goleme povijesne posljedice za europsko židovstvo, koje su se osjećale sve do kraja Holokausta, pa i nakon njega, ali značajno je djelovao i na povijesne događaje u okrilju drugih naroda, koji su prognanicima pružili utočište, a za uzvrat su uživali plodove njihovih znanja i sposobnosti.

Do tada se već *krvna optužba* raširila svom Europom, te je harala od zapada do juga i istoka, osim Engleske - u kojoj je započela - jer su iz nje Židovi u potpunosti izgnani već potkraj 13. stoljeća. Optuživanje Židova za obredno umorstvo proširilo se s europskog zapada na kršćanski jug i istok, u katoličke zemlje, zatim i u pravoslavne.

Tako je 1494. u mađarskome mjestu Tyrnauu (Trnavi) spaljeno 16 Židova nakon priznanja obrednoga umorstva, iznuđenoga od neke židovske žene i njezine djece. Ovo je bio rjeđi slučaj, jer obično su se priznanja zahtijevala od židovskih uglednika ili drugih muškaraca, očeva obitelji, kao nositelja židovskoga religijskog života. *Encyclopedia and Dictionary of Zionism and Israel* navodi da su u ovome slučaju priznanja, izrečena u očaju i radi izbjegavanja tjelesnoga mučenja, obuhvatila i izjavu da židovski muškarci menstruiraju (uobičajena srednjovjekovna kršćanska praznovjerica), te da piju upravo kršćansku krv kao ljekariju protiv te pojave. Ovaj slučaj, poput mnogih drugih, odraz je opsjednutosti optužitelja seksualnim značenjem krvi, osobito menstrualne (slično kako je to bilo i u tadašnjim masovnim progonima "vještica", u kojima je motiv seksualnosti jako naglašen). Tri i pol desetljeća kasnije, 1529. je u mjestu Bazinu (Bösingu, danas Pezinok u Slovačkoj), na temelju optužbe koju je podigao mjesni grof Wolf, spaljeno 30 Židova, nakon što su priznali da su puštanjem krvi mučili i umorili nekog devetogodišnjeg dječaka. Međutim, taj dječak je naknadno pronađen

živ i zdrav, u Beču, kamo ga je sam grof bio otpremio da bi se optužbom za obredno umorstvo na brzinu oslobodio svojih židovskih kreditora. Preživjeli Židovi su izgnani iz grada, a zatim i iz Pressburga (Bratislave) i Ödenburga (Soprona), ali su im velikaši iz zapadne Mađarske pružili utočište i zaštitu.

U istočnije i jugoistočnije, pravoslavne krajeve, krvna optužba je dospjela stoljećima nakon svoga srednjovjekovnog nastanka u Engleskoj, ali podloga za nju je već dugo bila spremna u dubokom antisemitizmu koji je od početaka prihvaćanja kršćanstva nesmiljeno vladao u tim istočnoeuropskim krajevima. Sa zapada je krvna optužba razmjerno kasno uvezena, te je potaknula stvaranje samo jedne legende o djetetu-mučeniku, ali ona se zatim snažno razvila u Ruskoj Pravoslavnoj Crkvi. Slično katoličkoj legendi o Andrijici iz Rinna, ova pravoslavna legenda je zapravo nastala desetljećima nakon navodnog događaja. Tema priče je smještena potkraj 17. stoljeća, na samu razdjelnicu između tadašnje katoličke Poljske i pravoslavnih ruskih krajeva. U selu Zvjerkki, pored grada Zabłudowa u Grodno Ujezdu, dok je izvan kuće trenutno boravio pobožni pravoslavni bračni par Petar i Anastazija Gavdelj, ugrabljen je iz svoga doma njihov šestogodišnji sin Gavril (Gabriel). Legenda navodi da je to bilo 11. travnja 1690., nekoliko dana prije židovskoga blagdana Pesaha.

Za otmicu je optužen Židov Šutko, inače sakupljač najamnine iz grada Bjalistoka (sakupljanje poreza i najamnina često se povjeravalo pismenim i sposobnim Židovima, zbog čega su u narodu bili omrznuti). On je navodno dječaka iz njegova sela odveo u svoj grad, gdje ga je tijekom devet dana ubadao oštrim predmetom, iscjedujući mu krv do smrti. Začudo je nakon toga, suludo se izlažući očitoj opasnosti da bude otkriven, djetetovo tijelo prenio natrag u selo Zvjerkki, gdje ga je bacio na polje pored sela. Njegova daljnja sudbina, čini se, nije poznata, ako je doista postojao. Dječakovi navodni tjelesni ostatci su 1755., 65 godina nakon događaja, preneseni u samostan Svetoga Trojstva u mjestu Slucki u minskoj guberniji, danas u Bjelorusiji. Nakon proširenja pravoslavnoga Ruskog Carstva na to područje, naglo je počeo rasti kult toga jedinoga djeteta-sveca u Ruskoj Pravoslavnoj Crkvi, te je 1820. kanoniziran kao svetac-zaštitnik djece, pod imenom Gavril Bjalistokski, s proslavom početkom svibnja.

Dvadeset dvije godine nakon te kanonizacije, knjiga Vladimira Dala *Istraga židovskih ubojstava kršćanske dječice radi korištenja njihove krvi* poduprla je ovu crkvenu legendu, dobro se uklapajući u žestoki val ruskog antisemitizma koji je plantio početkom 19. stoljeća. Ali

povijest ove legende nastavila se u 20., pa čak i u 21. stoljeću. Godine 1930., u jeku sovjetske protureligijske i protucrkvne kampanje, dječakovi su navodni tjelesni ostatci preneseni u Muzej ateizma u Minsku. Godine 1944. su preseljeni u drugi bjeloruski grad, Grodno, gdje su ostali do 1992., godinu dana nakon međunarodnoga priznanja samostalne Republike Bjelorusije, koja je svoju samostalnost proklamirala dvije godine ranije. Tada su preseljeni u poljski Bjalistok, u pravoslavnu katedralu svetoga Nikole, gdje su do danas predmetom hodočašća. U samoj novonastaloj pravoslavnoj Bjelorusiji, pak, javno se uzdiže kult toga sveca, što prati otvoreno ponavljanje optužbe Židova za praksu obrednoga umorstva radi dobivanja kršćanske krvi, premda se Židove pritom ne imenuje otvoreno. Tijekom 1990-ih javili su se u bjeloruskim medijima i na sveučilišnim predavanjima brojni slučajevi oživljavanja *krvne optužbe*. Glasilo Ruske Pravoslavne Crkve *Glas Crkve* upozorio je 1992. svoje čitatelje da budu oprezni pred “okrutnim kultovima, koji prinose ljudske žrtve”, a kao primjer za to ovaj crkveni medij je naveo sljedbenike istočnoeuropske židovske hasidske sljedbe. Na pravoslavni Dan svih svetih, 27. srpnja 1997., bjeloruska državna televizija je prikazala film na temu crkvene legende o dječaku-mučeniku Gavrilu i njegovim židovskim ubojicama, koji je nagovijestio da je legenda istinita.

Međutim, u katoličkim dijelovima Europe se u 19. stoljeću bitno pogoršao odnos samoga vrhovnog autoriteta Katoličke Crkve, pape, prema židovstvu, pa time i općenito odnos Crkve prema Židovima. Premda je društvo tijekom srednjega vijeka također bilo puno praznovjerica, srednjovjekovni pape su zaštićivali Židove od besmislice *krvne optužbe*. To se očitovalo i kada je u Poljskoj sredinom 18. stoljeća zaredao niz *krvnih optužaba*. Tadašnji papa Klement XIV. (izabran 1769.) odlučno je stao protiv te zlobne srednjovjekovne praznovjerice. Ali njegov stav je uskoro postao više iznimkom nego pravilom. Već je njegov bliski prethodnik, papa Benedikt XIV., 1755. godine u buli pod nazivom *Beatus Andreas* (Blaženi Andrija - prema Andrijici iz Rinna) posve ozbiljno tvrdio da Židovi ubijaju kršćansku djecu kako bi udovoljili svojim zlim religijskim zakonima. Nabrojao je imena i događaje oko niza djece-mučenika, navodnih žrtava židovskoga obrednog umorstva, i sam vjerujući i uvjeravajući čitatelje da Židovi takve zločine doista čine “iz mržnje prema kršćanskoj vjeri”. Tako je, između ostalih, spomenuo nestanak, upravo u preduskršno doba, “dječaka Johannchena (Ivanića) iz kölnske dijeceze, kojega su ubili Hebreji zbog mržnje prema [pravoj] vjeri, te engleskoga dječaka Williama, kojega su Židovi ubili zbog mržnje prema [pravoj] vjeri”. Napisao je to usred razvijenoga prosvjetiteljskog doba, u drugoj polovini 18. stoljeća! Možda je čak manje čudno što je dva stoljeća kasnije, ali nakon desetljeća fašističke vlasti u Italiji i u

godini dolaska nacista na vlast u Njemačkoj, jednaka tvrdnja objavljena u jednoj vatikanskoj publikaciji. Monsignor Pius Cenci, ravnatelj vatikanskoga tajnog arhiva, u biografiji kardinala del Vala (kojoj je predgovor napisao budući papa Pio XII.) objavljenoj godine gospodnje 1933. navodi: “Dijete, jedva sedam godina staro, na Veliki petak 1250. su na zidu raspeli Židovi, potaknuti svojom mržnjom prema katoličkoj vjeri.” Radilo se o Dominguitu del Valu, djetetu-mučeniku iz 13. stoljeća, kojega se u Španjolskoj slavilo kao sveca, a koji se u ovoj biografiji našao zahvaljujući navodnom podrijetlu iz iste porodice iz koje je potekao izvor priče, kardinal del Val. Prva ilustracija u knjizi prikazuje nemoćnog dječaka pribijenoga na križ, s tekstom ispod slike: “Sveti Dominguito del Val, kardinalov rođak, mučenik za euharistiju”.

Kao reakcija na razvitak europskoga prosvjetiteljskog pokreta, odnos Crkve i katoličkoga društva prema židovstvu općenito se dalje pogoršao. Tako se u drugoj polovini 19. stoljeća i krvna optužba punom snagom vratila u one europske krugove u kojima je Crkva imala velik utjecaj, kao odraz grčevite borbe papinstva za zadržavanje staroga društvenog poretka, u kojemu je Crkva vodila neugroženu glavnu ulogu. Vatrenej protužidovskoj promidžbi koja je uskoro uslijedila pripomogao je tehnološki razvitak: novine su postale razmjerno jeftine i njima se brzo i na golemome području moglo ostvarivati željene promidžbene ciljeve. Povijesni trag te neprestane žestoke protužidovske kampanje, koja je potrajala više od pola stoljeća, sve do Holokausta, snažno je nazočan u tadašnjem katoličkom tisku, u novinama i knjigama. Sada su, za razliku od većine srednjovjekovnih papa, pape postale upravo predvodnicima širenja i poticanja protužidovske praznovjerice.

Neposredno pred okončanje postojanja Papinske države, godine 1869., tiskana je prva snažno utjecajna katolička monografska publikacija na temu židovskog obrednog ubojstva. Bila je to knjiga francuskoga katoličkog učenjaka Henrija Gougenot des Mousseauxa *Židovstvo i požidovljenje kršćanskih naroda*, koja je demonizirala Židove kao ubilačke krvopije, oživljavajući staru priču da Židovi trebaju kršćansku krv za svoj kruh za blagdan Pesah. Riječima autora, Talmud zapovijeda Židovima da varaju i ubijaju kršćane gdje god nađu priliku. Papa Pio IX. je uzdizao knjigu i autora, udjeljujući Gougenotu blagoslov i nagrađujući ga za njegov trud. Gougenotov tekst je tijekom sljedećih desetljeća nadahnjivao množinu katoličkih radova o Židovima, a mnogo godina kasnije, 1921., na početku uzdizanja nacističkoga pokreta, glavni stranački ideolog Alfred Rosenberg je osobno nadzirao i uredio prvo njemačko izdanje Gougenotove knjige.

U doba nastanka Gougenotove knjige i u sljedećim godinama, *krvna optužba* je ne samo u praksi već i u teoriji u svim zemljama srednje i zapadne Europe postala rijetkošću, jedino je još katolički tisak potpirivao to vjerovanje. Austrijski katolički svećenik August Rohling objavio je 1871. (neposredno nakon što su talijanske trupe ušle u Rim, ograničavajući papinu vlast na područje Vatikana) knjigu *Talmudski Židov*, u kojoj tvrdi da Židove njihova religija obvezuje na ubijanje kršćanske djece i prikupljanje njihove krvi. Sljedećih je godina široko upozoravao na “židovsku opasnost”, a kao profesor teologije bio je pozivan da kao stručnjak svjedoči u nekoliko slučajeva tada već ipak rijetke *krvne optužbe*, koji su u katoličkim zemljama još povremeno dospijevali pred sud.

Godinu dana nakon objavljivanja njegove knjige, 1872. se firentinski katolički list *L'Unità cattolica*, povezan s Vatikanom, suprotstavio brojnim ranijim iskazanim mišljenjima papa o krvnoj optužbi, tvrdeći - u novome vatikanskom duhu - da Talmud Židovima zapovijeda da ubiju kršćansko dijete kako bi pribavili njegovu krv za macu odnosno svoj pashalni kruh. I drugi će, u zahuktaloj kampanji rasne mržnje, novim promidžbenim potrebama prilagođavati i “ispravljati” ranije iskazane stavove papa, koji su židovstvo štitili od nepravednih praznovjernih optužaba. Tako je odluku pape Inocenta IV., staru više od pola tisućljeća, 1881. iznova protumačio katolički svećenik otac Oreglia: “Istina je da su pape uvijek pokazivali pravednost i milosrđe prema Židovima, ali ništa u papinom pismu ne može se tumačiti kao poricanje židovskoga obrednog umorstva, koje jest utemeljeno u talmudskome zakonu, a nije rijetko da ga ta rasa i počini (kao što to pokazuju mnoga istinita suđenja i svjedočenja).” Tijekom samo četiriju godina najintenzivnije aktivnosti (1887.-1891.), *L'Unità cattolica* je pred čitateljstvo iznijela najmanje 22 navodna slučaja židovskoga obrednog umorstva kršćana. Otac Oreglia je usvojio i novo rasističko gledanje Crkve na Židove kao na “rasu”, dakle nepopravljive izrode čak i nakon krštenja. On je u to doba također izvijestio katoličku javnost da su Židovi u egipatskome Port Saidu - očajni što pred Uskrs nisu mogli pronaći ni jedno kršćansko dijete da ga obredno zakolju - oteli muslimanskog dječaka, krstili ga, te su ga zatim zaklali i njegovu krv upotrijebili u obredne svrhe. Utješno je, kako je rekao, što je dijete na taj način (kada su ga Židovi krstili?!) konačno dospjelo u raj, makar i “putem vraga”.

U to se doba objavljivalo mnogo katoličkih antisemitskih publikacija, a među njima su mnoge promicale i optužbu za židovsko obredno umorstvo. U studenome 1899. u samom vatikanskom novinskom glasilu objavljen je tekst “Židovsko obredno umorstvo”, ponavljajući

poznate optužbe, koji je izazvao pisane reakcije (bez stvarnog odgovora) više britanskih crkvenih uglednika, koji su pozvali Vatikan i papu Lava XIII. da zaustavi takve objede i objavi da su neistinite, kao što su to učinili njegovi prethodnici u ranijim stoljećima Inocent IV., Grgur X., Martin V. i Pavao III. Britanski vjerski vođe tražili su službenu izjavu Svete Stolice da je lažna i neutemeljena optužba za takozvano obredno umorstvo, koja je od najstarijih vremena usmjerena protiv Židova. Unatoč riječima vojvode Norfolka da “katolički tisak i mnogi iz utjecajnoga svećenstva, okrivljujući Židove za takve strahote promiču agresiju prema njima kao zajednici”, Vatikan je zaključio, s papinim odobrenjem, da neće izdati izjavu o židovskoj nevinosti za obredno umorstvo. Uskoro je (1891.) vrlo utjecajni francuski svećenik Drumont, blizak Vatikanu, objavio knjigu *Poruka jednoga antisemita*, u kojoj tvrdi da su “židovska umorstva kršćanske djece činjenica jasna kao dan.”. Iste je godine drugi francuski svećenik, otac Desportes, objavio knjigu *Kako ubijaju Židovi*, a nekoliko godina ranije isti autor je objavio knjigu na sličnu temu, s naslovom *Misterij krvi u židovstvu*. Desportes je za obje knjige primio papin “apostolski blagoslov”, te je postao jednim od vodećih autoriteta za židovsko obredno umorstvo, a njegove su riječi i duboko u 20. stoljeću nastavili s odobravanjem citirati u europskim katoličkim publikacijama.

Upravo tijekom četvrt stoljeća pontifikata nasljednika Pija IX., Lava XIII. (papa 1878.-1903.), protužidovska kampanja se snažno razvila u rasističkome smjeru. Neprekinuta neuobičajeno duga vladavina te dvojice papa (ukupno više od pola stoljeća) u doba kada je papinstvo gubilo većinu svoje svjetovne moći, duboko je obilježila crkvene stavove, unoseći u katoličke vjernike osjećaj da je svijet ispunjen zlom i urotom protiv Crkve. Gubeći političku moć, Crkva je počela djelovati sve više politički. Optužbe Židova za obredno umorstvo preusmjerile su se s nekadašnjih o navodnim talmudskim, dakle religijskim zapovijedima Židovima da ubijaju kršćane radi dobavljanja njihove krvi, na okrivljavanje “židovske rase” za krvožednost. Vremenom se razvio čitav sustav vjerovanja oko navodne židovske “rasne” odnosno biološke potrebe za kršćanskom krvlju, te se povijesno mogu pratiti različiti utjecaji i promjene izazvane političkim utjecajima i potrebama. Tako židovsku “rasu”, a ne više religiju, za obredno umorstvo 1881. optužuje isusovački list *Civiltà cattolica*, ilustrirajući optužbu pričom o slučajevima sv. Šimuna iz Trenta i tada nedavni slučaj oca Tommasa u Damasku. U isusovačkome glasilu *Civiltà cattolica* izlazio je 1889. niz od 26 članaka s temom židovskoga obrednog umorstva, koje je na svojim stranicama hvalio službeni vatikanski glasnik *L'Osservatore romano*.

Od 1891. židovsko obredno umorstvo postalo je opsesivnom temom i milanskoga katoličkog dnevnika *L'Osservatore cattolico*, u kojemu tijekom sljedeće godine gotovo nije prošao ni jedan dan bez teksta o stravičnim pojedinostima okrutnih židovskih obreda pri kojima se prikuplja krv umorene kršćanske djece. Samo tijekom dvaju mjeseci u uskršno doba te godine objavljena su 44 članka, a mnoge od njih su dalje prenijeli katolički listovi u Austriji, Francuskoj i Njemačkoj. Neki njemački parlamentarni zastupnik, kojega je *L'Osservatore cattolico* predstavio kao "utjecajnoga", istupio je 1892. parlamentarnim izlaganjem na temu židovskoga obrednog umorstva. Tekst svoga govora je tiskao u 100.000 primjeraka i podijelio, za što saznajemo iz riječi berlinskoga dopisnika, koji je javio da je zastupnik zahvalan što ga je njegov list snabdio dragocjenim znanstvenim podacima. Jednak utjecaj katoličkoga tiska u to se vrijeme opazio i u Austriji. Iste godine naglašava *L'Osservatore cattolico* da se protiv Židova ne bori iz mržnje, već stoga što su "oni vampiri čovječanstva, monopolizatori, lihvari, špekulanti, nečasni, nepopravljivi rušitelji i klevetnici, izrabljivači kršćanske krvi."

Unatoč crkvenim nastojanjima, i u zapadnim katoličkim i u pravoslavnim istočnim i jugoistočnim europskim zemljama - negdje ranije, negdje kasnije - tijekom 19. stoljeća zaživio je civilni pravni sustav, koji je pojavu krvne optužbe konačno odbijao kao praznovjericu ili je barem na kraju istrage ili procesa oslobađao optužene (što je vjerski tisak obaju denominacija redovito kometirao kao dokaz za židovsku vladavinu svijetom, a suce je optuživao da su židovski plaćenici). Tako je u pruskome Xantenu Židov Adolph Buschoff, po zanimanju mesar, 1891. bio optužen da je umorio petogodišnjega Johanna Hegmanna, iscijedio mu krv i sakrio ju. Međutim, javni tužitelji su istragom ustanovili da optuženi to nije učinio i da nigdje nije bilo ikakve skrivene krvi. Premda zacijelo potresen, Buschoff nije - zahvaljujući novome dobu i sekularnim sudovima - pretrpio daljnje štete od optužbe nastale na temelju fanatične predrasude (a moguće i želje za uklanjanjem trgovačke konkurencije).

I na pravoslavnom istoku Europe u to doba je optuženi već imao više mogućnosti za spas barem života pred nepravednim smaknućem, premda ne i za poštedu od dugoga zatočenja, s nezaobilaznim posljedicama za svoj kasniji život. Nakon *krvne optužbe* podignute 1799. u ruskome Vitebsku, te niza drugih slučajeva tijekom sljedećih dvaju desetljeća, car Aleksandar I. je 1817. okružnicom dokinuo podizanje takve optužbe u svim ruskim gubernijama (pokrajinama). Ipak, donekle je udovoljio općem vjerovanju da Židovi barem ponekad ubijaju kršćane radi dobivanja njihove krvi, te je odredio da se Židove za obredno umorstvo neće optuživati "bez dokaza", jer ipak "ima među Židovima divljih fanatika ili sekta, koje

zahtijevaju kršćansku krv za svoje obrede”. Za vladavine istoga cara ponovo se podigla *krvna optužba* u slučaju nerasvjetljenoga ubojstva u Veliču kod Vitebska, kada su za to okrivili mjesne židovske uglednike. Oni su konačno bili oslobođeni, ali proces je do oslobađajuće presude trajao deset godina.

Tijekom sljedećih godina povremeno su se javljali novi ruski slučajevi podizanja krvne optužbe, ali sudovi su ih odbijali kao neutemeljene. Kada se to 1835. ponovilo u Saratovu, državno vijeće je “potpuno se rukovodeći pravnim gledanjem na slučaj, odbilo bilo što tajanstveno i povezano s idejom sekta u okviru židovstva, što bi prouzročilo taj zločin”. Unatoč ovom pravno utemeljenom stavu, tijekom sljedećih sedam godina više Židova je bilo optuživano za “otmice” kršćana, a čak su i mnogi ugledni i visokoobrazovani ljudi u to doba vrlo ozbiljno držali da bi *krvna optužba* ipak mogla biti opravdana nekim židovskim obredima. Stoga je rusko ministarstvo vanjskih poslova osnovalo posebnu izvještajnu komisiju za ponovno razmatranje pitanja “koriste li Židovi u svojim obredima krv kršćanske djece”. Povjerenstvo sastavljeno od brojnih teologa i orijentalista, uz dva pokrštena Židova, imenovano je 1855. da bi pregledalo brojne relevantne hebrejske tekstove; nakon proučavanja predmeta, zaključilo je da nema ni nagovještaja koji bi ukazao da su Židovi ikada u svojim obredima koristili krv.

Unatoč tim pravnim stavovima i zaključcima stručnjaka, *krvna optužba* je uskoro u Rusiji postala glavnim sredstvom za nasilje nad Židovima u antisemitskom valu koji je u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća zahvatio istočnoeuropske zemlje. Nakon 1880. nezadrživi val žestokog antisemitizma počeo je harati istokom Europe, prije svega Rusijom, uništavajući mnoge židovske zajednice. Često su se policija i najviši mjesni dužnosnici, a i svećenstvo, nalazili na čelu brojnih pogroma koji su postupno zatirali rusku židovsku zajednicu. U gruzijskome Kutaisu su 1897. židovski seljani optuženi za umorstvo kršćanske djevojčice. Glavni pokretači antisemitskog nasilja koje je uslijedilo bili su pravoslavni svećenici okupljeni oko “kostiju dječaka-mučenika Gabrijela”. No vlast je pod tadašnjim carem Aleksandrom III., unatoč svojim općim simpatijama prema antisemitizmu, spriječila daljnju provalu nasilja, te su čak protiv nekih od vođa kampanje povedeni zakonski postupci. Ali car je umro 1894., a stanje se nakon toga neprestano pogoršavalo, što je dovelo do brojnih krvavih pogroma i do velikoga iseljavanja ruskih Židova u liberalnije zemlje. *Krvna optužba* je u Rusiji u potpunosti počela služiti masovnom nasilju nad Židovima.

U jugoistočnome dijelu tadašnjega Ruskog Carstva, u mjestu Dubosariju pored besarabijskoga Kišinjeva (danas moldavski Chisinau), neki je seljak u veljači 1903. u vrtu pronašao tijelo 14-godišnjega Mihaila Ribačenka, pokriveno modricama i ubodima. Odmah su se pokrenule glasine da su ga ubili mjesni Židovi, zadovoljavajući svoju potrebu za kršćanskom krvlju pri pripravi svoga pashalnoga kruha. Premda je istragom bilo ustanovljeno da je dječak ubijen u obiteljskom sukobu, stanovništvo je smjesta okrivilo Židove. Mjesni rabin je zamolio pravoslavnog episkopa (biskupa) da smiri ljude, ali ovaj ga je odbio, jer - kako mu je odgovorio - i sam vjeruje da Židovi koriste kršćansku krv za svoj pashalni kruh. Sam ministar unutrašnjih poslova, koji se već ranije javno iskazao svojim antisemitskim stavovima, prikriveno je potaknuo i odobrio nasilje koje je uskoro uslijedilo. Poticala ga je i žestoka kampanja poznatoga besarabisjkog antisemita Pavela Kruševana, nakladnika mjesnih novina, u kojima je neke od najotrovnijih protužidovskih članaka potpisao sam šef mjesne policije.

Uskoro je, početkom travnja 1903., na Veliku subotu i na Uskrs, rulja Rusa i Rumunja navalila na Židove. Rusi su pristizali i iz drugih gradova, kako bi sudjelovali u nasilju, a predvodili su ih studenti pravoslavne teologije i drugih viših škola i fakulteta. Policija je ostala potpuno pasivna. Prema službenom izvješću, tijekom triju dana divljega nasilja nad židovskom zajednicom, rulja je zaklala 49 muškaraca, žena i djece, ostavljajući za sobom 500 ranjenih i 2000 bez doma u 700 razorenih židovskih kuća. Šest stotina židovskih poslovnih objekata je uništeno i poharano pljačkom. Dvije godine kasnije, 1905., pogrom u Kišinjevu se ponovio, te je taj grad postao jednim od simbola strahovitog nasilja koje je rusku židovsku zajednicu pogodilo krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

I posljednje europsko suđenje za krvnu optužbu također se održalo u Rusiji, u kojoj je, međutim, takva optužba tada već postala prije svega polazišnim izgovorom za obračun najdesnijih političkih krila sa svojim političkim neistomišljenicima. Povod je stvoren u ožujku 1911.: u nekoj jami je pronađeno unakaženo tijelo 12-godišnjeg kijevskog dječaka Andreja Juščinskog. Na njegovom pogrebu su članovi reakcionarne organizacije "Crna Stotina" dijelili letke, optužujući u njima Židove za obredno umorstvo. Neki užigač ulične rasvjete je tri mjeseca kasnije, u lipnju, posvjedočio da je na dan dječakova nestanka vidio njega i neke druge dječake u igri u blizini peći za pečenje cigle, da je ugledao vlasnika, Židova Zajceva, kako se iznenada pojavio i zgrabio dječaka, te ga odvuкао. Premda je policijska istraga umorstva vodila prema poznatoj mjesnoj kriminalnoj skupini, za zločin je optužen nadzornik peći za izradu cigle, Židov Menahem Mendel Beilis.

Slučaj je privukao golemu pozornost svjetske javnosti. Proteste protiv izmišljene *krvne optužbe* slali su međunarodni znanstvenici, javni djelatnici, politički vođe, umjetnici, književnici i drugi intelektualci, svećenstvo, te brojni ruski intelektualci i znanstvenici, predvođeni ruskim književnicima Vladimirom Koroljenkom i Maksimom Gorkim. Potporu im je pružao budući češki predsjednik Tomáš Masaryk, koji se već bio istaknuo svojim liberalnim stavovima. Židovske organizacije također su se podigle u obranu nepravedno optuženoga Beilisa i protiv lažnoga vjerovanja u židovsko obredno umorstvo. Papi Piju X. su razni uglednici uputili zamolbu da Vatikan iskaže neslaganje s vjerovanjem u *krvnu optužbu* Židova. Međutim, jedina reakcija na tu zamolbu bila je kampanja europskoga katoličkog tiska, koji je suđenje iskoristio za podjarivanje protužidovskih strasti među svojim čitateljstvom, održavajući ovu predrasudu živom. Ipak, u pozadini procesa događala se intenzivna prepiska britanskih Židova s Vatikanom. Jedan od najistaknutijih britanskih Židova, barun Rothschild, izmijenio je pisma s utjecajnim vatikanskim kardinalom Merryjem del Valom, potomkom upravo one španjolske porodice del Val iz koje je potjecao i navodni dječak-mučenik sv. Dominguito del Val, navodna žrtva židovskoga obrednog umorstva u Španjolskoj 1250. godine. Premda pokazujući dobru volju, kardinal konačno nije mogao javno i službeno istupiti u pobijajnju istinitosti krvne optužbe.

Sudski proces, koji je trajao od 25. rujna do 28. listopada 1913., postao je glavnom ruskom javnom, pa i privatnom političkom temom. Sljedbenici liberalnog i socijalnog stajališta, pa i dio konzervativnih građana, svrstali su se uz Beilisovu obranu, koju su dragovoljno vodili vodeći ruski odvjetnici. Za obranu su kao stručni svjedoci istupila i dvojica ruskih sveučilišnih profesora, koji su potvrdili visoke moralne vrijednosti židovske religije, te lažnost zablude vjerovanja u židovsko obredno umorstvo. Glavni svjedok optužbe i navodni očevidac, užigač gradske rasvjete, na sve upite suca odgovarao je da ništa ne zna, izjavljujući da su ga pri davanju početnoga iskaza zbunili u policiji, zahtijevajući odgovore na pitanja koja nije razumio. Kao stručnoga svjedoka optužba je - premda je pravoslavlje bilo državna religija u Rusiji - za dokazivanje istinitosti židovskoga obrednog umorstva dovela katoličkog svećenika (navodno čak s kriminalnom prošlošću) Justina Pranaitisa. Obrana, predstavljena moskovskim rabinom Jakovom Mazehom, brzo je dokazala da Pranaitis nema ni najosnovnijih znanja o židovstvu niti o Talmudu, na koji se pozivao.

Nakon nekoliko sati vijećanja, Mendela Beilisa je oslobodila porota sastavljena od dvanaest ruskih seljaka. Ovaj ishod je mnogima bio začuđujući, jer nije vjerojatno da bi rusko seljaštvo, unatoč bilo kakvim sudskim dokazima, promijenilo svoje duboko ukorijenjene

stavove o židovskome obrednom umorstvu. Suvremenici su masovno smatrali - i oni odani vjerovanju u *krvnu optužbu*, i oni koji su svijet željeli osloboditi od te predrasude - da je sam car, koji je pratio proces, utjecao na odluku porote, jer je želio izbjeći europsko mišljenje o svojoj zemlji kao primitivnoj i srednjovjekovnoj. Od uhićenja u srpnju 1911. do kraja suđenja, Beilis je u zatvoru proveo skoro 28 mjeseci. Zbog antisemitskih prijetnji, s obitelji je odmah nakon oslobađanja odselio u Palestinu, a 1920. u Sjedinjene Američke Države. Umro je 1934., u 58. godini života. Roman *The Fixer* (Popravljlač) američkoga književnika Bernarda Malamuda nastao je prema motivima ovoga slučaja.

Premda u ne-pravoslavnoj sredini, neki je pravoslavac, grčki useljenik, pokrenuo i jedini teži slučaj krvne optužbe u Sjedinjenim Američkim Državama, koji je ipak završio bez tragičnih posljedica. Događaj se zbio već u doba između dvaju svjetskih ratova. U zabačenome pokrajinskom gradiću Masseni, na kanadskoj granici, u kojemu je među 8000 stanovnika živjelo i 19 židovskih obitelji, 1928. je od kuće odlutala i zagubila se četverogodišnja Barbara Griffiths. Bilo je to, kako navodi *Encyclopedia and Dictionary of Zionism and Israel*, 22. rujna, dva dana prije nego je te godine padao jesenski židovski blagdan Jom Kipur. Dok su bezuspješno tražili djevojčicu, Grk je sumještanima usadio zamisao da su djevojčicu oteli i ubili mjesni Židovi, u sklopu svojih blagdanskobreda. Sutradan su na temelju takve optužbe policajci ispitali jednoga od građana za kojega su znali da je rođenjem Židov, Morrisa Goldberga, ali on je bio odrastao u nežidovskome sirotištu i nije gotovo ništa znao o židovskim obredima. Da bi se točno uputili, policajci su stoga pošli u mjesnu sinagogu, gdje su tamošnjega rabina upitali može li im reći "je li njegov narod u staroj domovini ikada prinosio ljudske žrtve", te "jesu li Židovi ikada [u svojim obredima] koristili ljudsku krv". Rabin Brenglass se uvrijedio i razljutio na tu uvredu, u međuvremenu je djevojčica pronađena živa i zdrava, a gradonačelnik se ispričao. Međutim, mnogi su u tom zabačenom gradiću, u kojemu je čak i policiji bilo tako lako povjerovati u mogućnost te strašne objede, i dalje bili uvjereni da su djevojčicu zapravo biti oteli Židovi kako bi nad njom počinili obredno umorstvo, a spasila ju je samo pravodobna sumnja na zlu židovsku zavjeru.

U Rusiju se, desetljećima nakon Oktobarske revolucije praktično nepoznata, *krvna optužba* vratila potkraj 20. stoljeća, istodobno s osamostaljenjem bivših sovjetskih republika, u atmosferi naglašenoga militantnog pravoslavlja. U ruskom gradu Krasnojarsku su krajem travnja 2005. nestala petorica dječaka, starih između devet i dvanaest godina, a mjesec dana kasnije njihova su tijela pronađena u gradskom odvodu. Počinitelj zločina nije otkriven, a uskoro su

neke nacionalističke skupine počele tvrditi da su počinitelji Židovi, jer “hasidska sekta prije Pesaha ubija djecu kako bi pribavila njihovu krv”. List *Zajednica ruskog naroda* zahtijevao je da se istraži Židove i njihove sinagoge, pekarnice za proizvodnju macesa i židovske urede. U ruskome parlamentu, Dumi, dvadesetak krajnje desničarskih zastupnika je 2002., a zatim i 2007. od ureda državnog odvjetnika zahtijevalo da se u Rusiji zabrane sve židovske organizacije, tvrdeći da “protukršćanski i nehumani” Židovi upravljaju zemljama svijeta, a oni ne žele da i Rusija bude među tim zemljama. Naveli su da se židovski “postupci protežu čak i na obredno umorstvo”, što je “sudski dokazano”. U listu *Pravoslavna Rusija* objavili su otvoreno pismo s istim zahtjevom, koje je postalo poznato kao *Pismo pet stotina*, jer ga je javno poduprlo pet stotina sljedbenika najkonzervativnijih političkih smjerova.

I zapadno od Rusije javljali su se, i u katoličkim i u pravoslavnim sredinama, slučajevi *krvne optužbe* sve do sredine 20. stoljeća, a oni raniji, u 19. stoljeću, dospijevali su i do sudova. Veliko međunarodno uzbuđenje izazvao je takav slučaj u Mađarskoj, u drugoj polovini 19. stoljeća. Premda je bilo očito da je slučajna tragična smrt mlade kršćanske djevojke bila samo izgovor za pokušaj ostvarenja političkih ciljeva optužitelja, sud je prihvatio slučaj *krvne optužbe* u selu Tiszaeszlaru, na obali rijeke Tise. Prvoga travnja 1882. je služavka Eszter Solymosi bila nekamo poslana kratkim poslom, ali se nije vratila. Više nitko prosvijećen nije vjerovao u židovska obredna umorstva kršćanske djece, a djevojka je bila suprotnoga spola i starija od dobi koja se obično pripisivala židovskim obrednim žrtvama. Međutim, vrlo aktivni desni parlamentarni politički krugovi nisu propustili tu prigodu, upravo u uskrsno odnosno pashalno doba godine, kada su se od starine podizale *krvne optužbe*: pokrenuli su govorkanje da je djevojka pala žrtvom židovskoga obrednog umorstva. Pet tjedana nakon nestanka, četvrtoga svibnja, djevojičina je majka pred mjesnim sucem optužila Židove za umorstvo kćeri. Javni i židovski tisak od tada su opširno pratili slučaj.

Optužbama su se pridružili glavni mjesni državni dužnosnik i zamjenik pokrajinskoga zastupnika u budimpeštanskome parlamentu, te mjesni katolički svećenik, koji je u tisku objavio i članak kojim je neizravno optužio Židove za obredno umorstvo. Vlasti su otvorile istragu, istražni sudac stigao je iz Nyiregyháze, ali su istražitelji - očito unaprijed donekle uvjereni u opravdanost optužbe - istragu proveli primjenjujući nasilne i zastrašujuće metode. Ipak, nigdje nisu našli nikakve tragove navodnog vrlo krvavog zločina: u židovskim kućama i u sinagogi, ni na židovskome groblju. Zatim su neke seoske žene i djevojke posvjedočile da je poslužitelj u sinagogi József Scharf pozvao djevojku Eszter u svoju kuću, u kojoj joj je zatim

židovski mesar (šohet) odrezao glavu (što one unutar kuće zacijelo nisu mogle vidjeti, čak ni da se dogodilo). Istražni sudac je dao zatvoriti cijelu osumnjičenu židovsku obitelj, te počeo ispitivati petogodišnjeg Scharfovog sina, ali svi su poricali bilo kakvu spoznaju o zločinu.

Starijega sina Scharfovih, duševno nestabilnog 14-godišnjega Morica, mjesni zapovjednik za sigurnost J. Bary je odvojio od obitelji i odveo u svoju kuću u Tiszanagyfalu, gdje je dječaka zastrašivao sudski službenik, krupan čovjek koji je prije toga bio odslužio višegodišnju zatvorsku kaznu za ubojstvo. Od toga trenutka, trajno odvojen od obitelji i pod neprestanim prijetećim utjecajem sudskih službenika, Moric je, kako se u istražnim spisima navodilo, izjavio da je vidio kako nakon jutarnje subotnje službe u sinagogi njegov otac poziva Eszter u sinagogu pod izgovorom da treba pomaknuti svijećnjake (što je Židovima zabranjeno tijekom subotnjeg mirovanja, šabata, zbog čega se svijećnjaci uoči šabata tako smještaju da ih neće trebati pomicati). Zatim su otac i nekoliko drugih Židova iz okolice, koji su se tu zatekli nakon zajedničke subotnje molitve, u sinagogi djevojku napali, svukli joj odjeću, te su joj, čvrsto ju držeći, velikim nožem prerezali vrat, nakon čega su u posudu sakupili njezinu krv. Dječak je kao počinitelje imenovao svoga oca i nekoliko drugih Židova, čija imena su mu od ranije bila poznata. Nakon toga je 12 Židova uhićeno pod krvnom optužbom, a dječak je predan zatvorskom službeniku. Nakon toga su ga pripremali za svjedočenje, te je u potpunosti pao pod utjecaj naputaka o tome što treba izjaviti.

Premijer Kálmán Tisza nije vjerovao u optužbe, ali se nije smio uplitati u sudski sustav. I glavni državni odvjetnik, liberalni Sándor Kozma, protivio se podizanju optužnice, a podržao ga je - paradoksalno - i sam zastupnik državnog odvjetništva na suđenju, Ede Szezyfert. Ali ministar pravosuđa doista je, čini se, vjerovao u optužbu da Židovi obredno rabe kršćansku krv u obredne svrhe. Na posljetku je, 29. srpnja 1882., službeno optuženo 15 Židova. S obzirom da je J. Bary u istrazi postupao nezakonito (istragu je vodio bez nazočnosti javnog tužitelja, zapisivao je izjave svjedoka bez njihove nazočnosti, mučio je osumnjičene) službena je optužnica podignuta sa zakašnjenjem. Ipak, svjedočenje 14-godišnjeg duševno nestabilnog Morica poslužilo je kao temelj za njezino podizanje, premda su se o njegovoj dvojbenoj prihvatljivosti vodile i parlamentarne rasprave.

U međuvremenu je, 18. lipnja iste godine, tijelo nepoznate utopljenice pronađeno u rijeci Tisi kod sela Dada. Premda su u njoj neki prepoznali nestalu Eszter Solymosi, tri pozvana medicinska stručnjaka su izjavila da je utopljenica bila stara između 18 i 20 godina i da je

umrla prije oko osam do deset dana. (Utopljenica je pokopana na katoličkom groblju u Tiszaesláru, da bi tijekom suđenja bila ekshumirana, ali tijelo je bilo previše raspadnuto za identifikaciju; međutim, sa sigurnošću je ustanovljeno da joj grlo nije bilo prerezano). Smjesta su počele kružiti priče, a poticali su ih antisemitski agitatori, među kojima i mjesni katolički svećenik, prema kojima su Židovi u Eszterinu odjeću odjenuli leš nepoznate djevojke i prokrijumčarili ga u rijeku. Eszterina majka, koja je ranije uzbuđeno nijekala da je pronađeno tijelo pripadalo njezinoj kćeri, naknadno je odjeću u kojoj je utopljenica izvučena iz rijeke prepoznala kao odjeću svoje kćeri. Nekoliko obrtnika koji su utopljenicu izvukli iz rijeke obećanjima i prijetnjama je natjerano na povlačenje prvotne izjave, te na davanje nove izjave prema kojoj ih je nepoznata Židovka snabdjela odjećom u koju su preobukli tijelo.

Tijekom ljetnih mjeseci 1883. u Nyeregyházi je održano suđenje. Obranu je blistavo vodio znameniti pisac, političar i član mađarskoga parlamenta, Mađar Károly Eötvös, čijom zaslugom je sudsko vijeće odbacilo iznuđeno lažno svjedočenje duševno nestabilnog mladića. U završnome govoru je sam državni odvjetnik zatražio da optuženi budu oslobođeni krivnje i pušteni, te je takva presuda i izrečena za svih 15 optuženih. Sudski postupak je ipak okončan tek 10. svibnja 1884. na vrhovnome sudu u Budimpešti, gdje je oslobađajuća presuda potvrđena.

Unatoč tomu je - već nakon prve presude u okružnom sudu - čitavu Mađarsku, a osobito Pozsony i Budimpeštu, zahvatio val nasilja nad Židovima, toliko snažan da su vlasti ponegdje morale proglasiti izvanredno stanje kako bi zaštitile Židove i njihovu imovinu. U burnom antisemitskom političkom raspoloženju nastala je čak i zasebna antisemitska stranka, koja je na parlamentarnim izborima osvojila 17 mjesta. Odvjetnik obrane, liberalni kandidat Eötvös, 1910. nije bio izabran kao zastupnik, te se povukao iz političkog života; umro je 1916. Uz više drugih djela, 1904. je objavio knjigu pod naslovom *Veliko suđenje, dugo tisuću godina*; drugo izdanje objavljeno je 1968.

Moric Scharf, koji je pod teškim pritiskom lažno optužio svoga oca i druge Židove, doživio je nakon suđenja duboku duševnu krizu. Nakon što je neko vrijeme s roditeljima živio u Budimpešti, odselio je u Amsterdam, gdje je živio u tradicijskoj židovskoj obitelji i zaposlio se. Godine 1927. objavljeni su njegovi memoari pod naslovom *Egyenlőség*. Pisca Arnolda Zweiga je ovaj slučaj krvne optužbe u Mađarskoj nadahnua za roman *Ritualmord in Ungarn*

(1914.). Godine 1966. u Budimpešti je mladi mađarski povjesničar Sándor Hegedüs objavio monografiju o suđenju, u kojoj navodi da je pri istraživanju posjetio selo Tiszaeslár, u kojemu je sve započelo, te je sa žaljenjem ustanovio da stariji seljani još uvijek gaje “negativne uspomene”.

I u Češkoj je snažan val antisemitskoga nasilja prethodio jednom od posljednjih slučajeva *krvne optužbe* u Europi, kada je u sličnome takozvanom Slučaju Hilsner židovski mladić smanjene inteligencije bio optužen za počinjenje navodnoga obrednog umorstva kršćanske djevojke. Prvoga travnja 1899. je u šumi kod češkog gradića Polna otkriveno mrtvo tijelo 19-godišnje krojačice Agnezke Hruzove. Uzrok smrti je bilo prerezano grlo. Osumnjičeno je nekoliko beskućnika, između ostalih i 23-godišnji židovski mladić Leopold Hilsner, koji je zbog smanjene inteligencije ograničeno razumio situaciju u kojoj se našao. Premda je umorena osoba bila suprotnog spola od uobičajenoga u *krvnoj optužbi* i starija od uobičajene dobi navodnih žrtava, a uz to je medicinski fakultet Češkog Sveučilišta izjavio da iz tijela nije ispuštena krv, dvojica državnih tužitelja ipak su bili uvjereni da su otkrili slučaj židovskoga obrednog umorstva. Kao jedinoga počinitelja optužili su zastrašenog Hilsnera, premda je na suđenju pokazano da je bio tjelesno preslab za počinjenje takvog nasilnog djela. Na sudu u Kuttenu osuđen je na smrt. Tomáš Masaryk, češki domoljub i kasnije prvi predsjednik Čehoslovačke Republike, istupio je - kao i u mađarskom slučaju krvne optužbe četvrt stoljeća ranije - u obranu nepravедno optuženoga, a ovoga puta i osuđenog Židova, te je uspio u zahtjevu za održavanjem ponovnog suđenja.

Optužba je u međuvremenu, zbog Hilsnerove očite tjelesne nesposobnosti za ubojstvo rezanjem grla zdrave odrasle djevojke, stalnim zastrašivanjem postigla uvlačenje u slučaj još dvojice židovskih beskućnika, koje je Hilsner pod pritiskom bio imenovao svojim supočiniteljima. Oni su ubrzo oslobođeni, jer se ustanovilo da je jedan u doba počinjenja umorstva bio u zatvoru, a drugi je bio u jednoj od ubožnica. Međutim, prije ponovnog suđenja Hilsneru je pripisano još jedno neriješeno umorstvo djevojke, Marije Klomove, koja je nestala 17. srpnja 1898., a njezino tijelo je pronađeno 27. listopada 1898., u istoj šumi u kojoj je pola godine kasnije bilo pronađeno i tijelo Agnezke Hruzove. U listopadu 1900. Hilsner je na sudu u Piseku osuđen za oba umorstva. Ponovo je upućena žalba na presudu, koju je u svibnju 1901. odbio bečki Apelacijski sud. Car je - možda uviđajući da bi provođenje sudske odluke zapravo bilo državno ubojstvo nevinoga - smrtnu presudu odmah promijenio u doživotni zatvor. Konačno, nakon dvadeset godina u zatvoru, Hilsner je dobio oprost zahvaljujući smjeni

na prijestolju Austro-Ugarske Monarhije: u ožujku 1918. pomilovao ga je mladi car Karlo I. Pravi ubojica nikada nije ni tražen ni pronađen. Hilsner je umro 1928.

U nešto južnijoj pravoslavnoj Srbiji, tek oslobođenoj od turske vlasti, skoro svaki slučaj nestaloga kršćanskog djeteta tijekom 19. stoljeća pretvorio bi se u *krvnu optužbu* najbliže židovske zajednice, a u pokrajini je to potrajalo i do duboko u 20. stoljeće: 1921., 1922., te 1926. U takvim su prigodama crkvene i vojne vlasti morale obuzdavati pobješnjelu rulju, koja je, izvikujući antisemitske slogane, napadala židovske objekte.

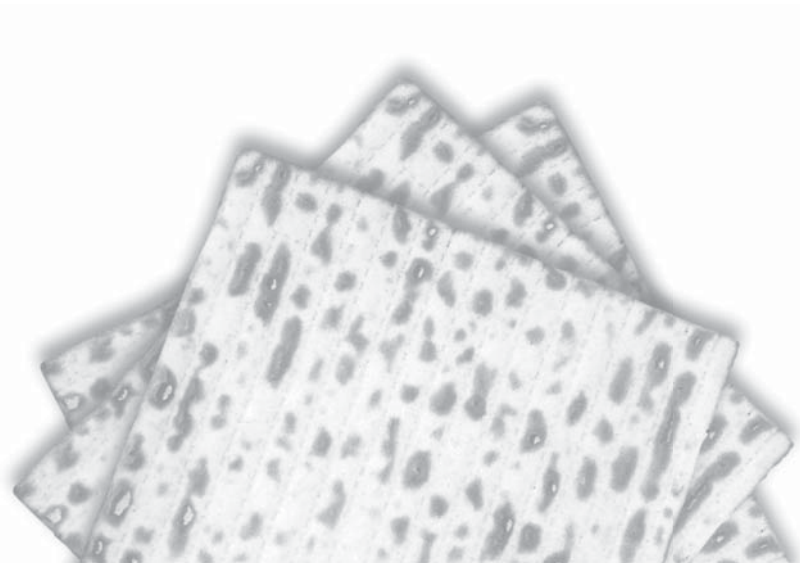
U nekim inače visokokulturnim europskim sredinama, ali s jako razvijenim i duboko ukorijenjenim antisemitizmom, opstala je *krvna optužba* ne samo do Holokausta, već i tijekom njegova tragičnoga trajanja, pa i nakon njegova završetka. Osobito se to iskazalo u općenito izrazito antisemitskoj Poljskoj. U proljeće 1940. u okupiranoj Poljskoj - u kojoj su njemačke oružane snage već snažno počele provoditi istrebljivanje čitave židovske zajednice - Židovi su pokušavali barem potiho proslaviti blagdan Pesah. Poljaci, i sami teško ugroženi njemačkom okupacijom, tada su Židove na mnogo mjesta napali i teško zlostavljali. Da bi nasilje još više proširili, neodlučne kršćanske građane su poticali starom praznovjermom glasinom da Židovi u doba Pesaha počinjaju obredna umorstva kršćana. Nakon toga su na više mjesta izbili pogromi, a najveći od njih bio je u selu Jedvabne, u kojemu su 10. srpnja 1941. mjesni seljaci ubili 300 Židova. U isto vrijeme su u Varšavi građani, napadajući židovske četvrti, uzvikivali: "Želimo Varšavu bez Židova!" Četiri godine kasnije, ostatak ostatka donedavne seoske židovske zajednice vratio se nakon Holokausta u poljsko selo Kielce. Neki Poljak sa svojim sinom je tada lažno izvijestio seljane da su mu sina bili oteli mjesni Židovi, koji su, osim toga, navodno ubili brojnu djecu, čije leševe drže u podrumu cionističkog sjedišta. Nijedno dijete iz okoline tada nije bilo nestalo, ali rulja je, ne obazirući se na to, smjesta navalila na zgradu u čijem podrumu su Židovi navodno skrivali leševe umorene djece. Ustanovilo se da zgrada ni nema podruma, ali to nije zaustavilo nasilje, a sama policija i vojska širile su glasine o krvožednim Židovima, potičući *krvnu optužbu*. Od oko 200 preživjelih židovskih povratnika iz Holokausta, u pogromu u Kielceu ubijeno je njih 40-ak. Ovaj pogrom, kao i daljnja nasilja tijekom sljedećih dvaju desetljeća jako su potaknuli veliko iseljavanje neznatnoga ostatka preživjelih iz poljske židovske zajednice.

Većinom ipak postupno nestajući u Europi, barem u obliku sudskih procesa i pogroma, *krvna optužba* se u novije, pa i najnovije doba preselila u islamske zemlje. Isprva je - tijekom

stoljeća haranja u Europi - u islamu bila potpuno nepoznata, da bi se javila od sredine 18. stoljeća, šest stoljeća nakon prve, podignute u Engleskoj. Tada je bila vrlo rijetka i uvijek je izbijala isključivo pod zapadnjačkim utjecajem, jer su ju u islamske krajeve pod osmanskom vlašću prvi donijeli katolički redovi franjevac i kapucina. U političkim okolnostima pri kraju postojanja Osmanskoga Carstva našla je plodno tlo, te je nabujala i do danas u islamskim sredinama buja brže nego ikada tijekom svoje europske povijesti.

Dolaskom modernoga doba broj *krvnih optužaba* se smanjio, ali ideja da Židovi ubijaju kršćane, osobito djecu, kako bi uzeli njihovu krv za svoje obrede, prije svega za izradu macesa za Pesah, nikada nisu prestale u narodnim vjerovanjima. U narodnoj predaji i dramskim misterijima koji su se izvodili na pozornicama, Židov je bio prikazivan kao lihvar i krvopija, bogoubojica i hulitelj Djevice Marije, suradnik Sotone i saveznik Turaka (dakle izdajnik). U mnogim zabačenim krajevima Europe predrasude i mržnja i danas traju, osobito u brojnim narodnim običajima, u uskršnjim pjesmama s temom proklinjanja Židova, koje se danas najvjerojatnije pjevaju bez dubljeg razmišljanja o značenju. Motivi mržnje prema Židovima, pa čak i nagovještaja da su ljudožderi, javljaju se i u starim europskim narodnim bajkama, koje su danas najčešće politički korektno "popravljene". Čak i u umjetničkoj književnosti, mnogi mračni likovi u djelima velikih književnika (Shakespearea, Dickensa, Andersena...) moraju se u današnje doba drukčije tumačiti da bi bili prihvatljivi, ali izvorno su nadahnuti likom "zlog Židova", krvopije.

Izdanja Hagade na hrvatskom jeziku

Malobrojna moderna hrvatska židovska zajednica boravi u sjeverozapadnim hrvatskim krajevima tek nešto više od dva stoljeća, jer je nestalna srednjovjekovna zajednica, nastala još u rimsko doba, zauvijek izgnana 1526. Samo u Dalmaciji sačuvala su se dva kontinuirana, premda mala središta drevnoga židovskog života, Split i Dubrovnik. Patentom o toleranciji cara Svetoga Rimskog Carstva Josipa II., izdanim u prosincu 1781., dopušteno je Židovima zadržavanje u kontinentalnim hrvatskim krajevima, a uskoro su se počele otvarati i zakonske mogućnosti za trajniji boravak, pa konačno i za naseljavanje. U većim židovskim sredinama u sjeverozapadnim krajevima, Osijeku i Zagrebu, zajednice su ubrzo nakon naseljavanja s mađarskih i njemačkih govornih područja, krajem 18. i početkom 19. stoljeća, počele u svakodnevnome životu govoriti hrvatskim jezikom. Tomu je uslijedila i potreba da se na hrvatski prevedu osnovni liturgijski tekstovi koji su vjernicima dotad bili dostupni na ranijim govornim jezicima, mađarskome i njemačkome, jer je već tada tek manjina tekstove mogla pratiti na hebrejskome i aramejskome izvorniku.

Do sada su se na hrvatskome jeziku pojavila samo dva prijevoda Hagade, objavljena sa sto godina razmaka: 1906. i 2006. Treba se sa zahvalnošću sjetiti kotarskoga rabina u Križevcima dr. M. Engela, čijim marom i predanošću danas možemo uživati u prvome hrvatskom prijevodu Hagade, tiskanome 1906. Skrbeći za svoju zajednicu u Križevcima i širu židovsku zajednicu u Hrvatskoj, rabin Engel nije smatrao da je trud oko prevođenja Hagade uzaludan, premda je zajednica i tada bila razmjerno mala. Bez njegova prijevoda, vjerojatno se ne bi pojavili ni kasniji tekstovi na hrvatskom jeziku. Tek točno jedno stoljeće nakon Engelova, 2006. godine, pojavilo se još jedno izdanje prijevoda Hagade, prevoditelja Luke Girardija, u nakladi Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Hrvatskoj. Taj je prijevod zadržao izvornu arhaičnost, dok je tekst Hagade na standardnome suvremenom hrvatskom jeziku čitatelju dostupan upravo u ovoj knjizi koja je pred njim.

Židovska zajednica u Hrvatskoj je danas tek ostatak ostatka nekadašnje: prvo ju je gotovo posve zatro Holokaust, a zatim su se preživjeli u velikoj mjeri raselili, najvećim dijelom povratkom u staru domovinu, nakon što je 1948. osnovana Država Izrael (Medinat Israel). Stoga je izdanje Hagade na suvremenome hrvatskom jeziku ne samo potreba vjerske zajednice, nego i dragocjen prinos hrvatskoj kulturi. Dva ranija prijevoda svjedoče koliko je golem noviji prirodni razvitak hrvatskoga jezika. Arhaičniji prijevodi Hagade, premda se čvršće drže izvornika, ili upravo stoga, u mnogočemu su teško razumljivi suvremenome čitatelju i vjerniku, pa su time i manje uporabljivi za njezinu osnovnu namjenu obrednika za zajedničko dočekivanje blagdana Pesaha. Jer židovstvu i njegovoj liturgiji nije primjerena arhaika, ma kako se to na prvi pogled moglo činiti, već životnost i potpuno razumijevanje smisla. Svaka riječ u prijevodu svetih tekstova, pa tako i Hagade, može i treba biti živa govorna riječ i treba biti razumljiva svakome novom naraštaju, jer takva je i na hebrejskome i aramejskome izvorniku. Židovski liturgijski tekstovi u prijevodima na govorne jezike moraju biti odraz izvornoga smisla teksta na jeziku kojim se vjernik svakodnevno sporazumijeva, te istodobno moraju nailaziti na njegovo puno razumijevanje pri izgovaranju ili čitanju. Stoga se prijevodi Hagade moraju prilagođavati vremenu i prostoru, duhu jezika i vremena, pa tekst smije i treba zadržati potrebnu mjeru slobode.

Pri prevođenju Hagade najzahtjevnija zadaća je ostvarivanje izvorne bliskosti teksta s vjernikovim umom i srcem. Ovaj tekst osobit je među židovskim liturgijskim tekstovima time što ga se tijekom obrednoga zajedničkog čitanja naglas smije i šire tumačiti, te slobodno prepričavati u duhu vremena i jezika šire zajednice u kojoj židovska zajednica živi. Stoga, dok je izvorni hebrejski tekst Hagade u svim izdanjima jednak i propisan, njegovo prevođenje pruža određenu, pa mjestimice i veću slobodu suvremene interpretacije, upravo radi čuvanja smisla poruke izvornoga teksta. Tradicija ipak drži da su tekstovi u izvorniku, na svetim jezicima, hebrejskome i aramejskome, srcu vjernika najbliži, pa se na *sederu* često čita naizmjenice, na hebrejskome i na govornome jeziku zajednice. Stoga su izdanja praktično uvijek dvojezična, te pored govornog jezika zajednice uljučuju izvornik. Ali Hagadu se na proslavi *sedera* naglas čita prije svega na govornome jeziku sredine, kako bi ju svaki sudionik dobro razumio, prema obvezujućem naputku koji navodi propisnik za svakodnevni život, *Kicur Šulban arub - Skraćeni Šulban arub* (119,4). Zbog toga je u ovome izdanju hrvatski jezik Hagade bitno osuvremenjen, dotjeran i prilagođen današnjem hrvatskom govoru, zadržavajući ipak, gdje je potrebno, i izvorni svečani ton.

Jer pri čitanju ovoga teksta na govornome jeziku zajednice bitno je u potpunosti razumjeti pripovijedanje o činu Izlaska iz Egipta, a to je nemoguće bez potpunoga razumijevanja svake rečenice. Neke ustupke je neophodno učiniti upravo na mjestima gdje izvornik govori drevnim rječnikom i prisposobom, nerazumljivima i stranima današnjem vjerniku, pa su takvi ustupci u ovome izdanju i učinjeni. Stoga su arhaizmi u ovome izdanju razmjerno radikalno zamijenjeni suvremenim jezičnim izrazom, a sam hrvatski tekst na više mjesta, uz pomoć prijevoda na više drugih jezika, usuglašen ne samo sa suvremenim hrvatskim jezičnim izričajem, već i s osjećajem suvremenoga čitatelja, te je izvornik mjestimice u ponekoj riječi preoblikovan i prilagođen radi bolje razumljivosti i prihvatljivosti.

Istodobno, za čitatelje hebrejskoga, ovo izdanje donosi jedno od razmjerno starijih tiskanih izdanja Hagade, dvojezično hebrejsko-njemačko izdanje tiskano u Beču 1881., u tiskari Jacoba Schlossberga, koja se nalazila u Donaustrasse 95, kako nam kazuju podatci tiskani u samoj knjizi. Tada još jednostupačno tiskano na širini cijele stranice, jer još je mnogo Židova nesmetano čitalo hebrejski, ovo izdanje nam omogućuje da faksimil hebrejskoga teksta prikazemo u punoj širini stranice i da suvremenome čitatelju time približimo duh buđenja nesmetanog židovskog života koji se u Europi rađao potkraj 19. stoljeća, a svoga je odraza našao i u Engelovom prijevodu na hrvatski, četvrt stoljeća kasnije. Dvije nedostajuće stranice u dostupnome izvornom izdanju nadomještene su suvremenim tekstom. Uskoro je zatiranjem židovskih zajednica diljem Europe u Holokaustu zauvijek uništen i taj europski židovski duh, pa mu ova knjiga također želi podići svojevrsan skromni spomenik.

Pored jezičnih, izdanje Hagade koje je ovdje pred čitateljem ima i grafičke osobitosti. Uobičajene upute za voditelja sedera i sudionike proslave u Hagadi su tiskane naglašenije nego je to inače običaj, masnim slovima, kako bi se na prvi pogled raspoznavale od samoga teksta Hagade, što će sudionicima *sedera* olakšati tečno čitanje. U tiskani tekst liturgijskog obrednika Hagade ulazi se i u ovome izdanju na način uobičajen za hebrejske tekstove, to jest stranice se okreću zdesna ulijevo, prema smjeru pisanja hebrejskoga pisma. Tome je prilagođen i svojevrsan obostrani uvez ove publikacije: uvodni dio knjige se otvara slijeva nadesno, a sam tekst Hagade zdesna ulijevo.

